

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE PARA YÖNETİMİ BİLİM DALI

**SOĞUK SAVAŞ VE SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM
DİNAMİKLERİNİN AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GENİŞLEME
POLİTİKALARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

OSMAN TİMUÇİN TANRISEVER

İstanbul, 2022

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE PARA YÖNETİMİ BİLİM DALI

**SOĞUK SAVAŞ VE SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM
DİNAMİKLERİNİN AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GENİŞLEME
POLİTİKALARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

OSMAN TİMUÇİN TANRISEVER
Danışman: DR. ÖĞR. ÜYESİ ERDEM TURGAN

İstanbul, 2022

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Osman Timuçin TANRISEVER
Ana Bilim Dalı	: İktisat
Programı	: Uluslararası Ticaret ve Para Yönetimi
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi Erdem TURGAN
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans
Anahtar Kelimeler	: AB Genişleme Politikası, Soğuk Savaş

ÖZET

SOĞUK SAVAŞ VE SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM DİNAMİKLERİNİN AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GENİŞLEME POLİTİKALARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Soğuk Savaş ve Soğuk Savaş sonrası dönemleri, Avrupa Birliği'nin genişleme-bütünleşme politikalarını doğrudan etkileyen dinamikleri içerisinde barındırmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerinin devam ettiği Soğuk Savaş döneminde, Batı Avrupalı devletler ekonomik ve siyasi istikrar sağlamak hedefiyle birleşme girişimlerine başlamışlardır. AKÇT'nin kurulması ile başlayan birleşme adımları, kısa bir süre içerisinde EURATOM ve AET'nin hayata geçirilmesi ile devam etmiştir. Bu entegrasyonlar, “uluslarüstü” örgütlenme anlayışı taşımaları ile birlikte, AB bütünleşme ve genişleme sürecinin temelini oluşturmaktadırlar. Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla birlikte AB, yeni uluslararası sistem parametrelerini göz önüne bulundurarak, yeni bütünleşme-genişleme politikaları geliştirmek üzere çalışmalar yürütmüştür. Bu politikalar, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan jeopolitik boşluğun doldurulması ve Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB içerisine entegre edilmesine yönelik olarak şekillenmiştir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Osman Timuçin TANRISEVER
Field : Economics
Programme : International Trade and Money Management
Supervisor : Dr. Lecturer. Member Erdem TURGAN
Degree Awarded and Date : Master, May 2022
Keywords : EU Enlargement Policy, Cold War

ABSTRACT

THE EFFECTS OF THE COLD WAR AND POST-COLD WAR DYNAMICS ON THE EUROPEAN UNION'S ENLARGEMENT POLICIES

The Cold War and post-Cold War periods contain dynamics that directly affect the European Union's enlargement-integration policies. During the Cold War period, when the negative effects of the Second World War continued, Western European states started to unify with the aim of providing economic and political stability. The merger steps, which started with the establishment of AKÇT, continued with the implementation of EURATOM and AET in a short time. These integrations, together with their "supranational" organizational understanding, form the basis of the EU integration and enlargement process. With the end of the Cold War, the EU carried out studies to develop new integration-enlargement policies, taking into account the new international system parameters. These policies have been shaped to fill the geopolitical gap that emerged after the Cold War and to integrate Central and Eastern European countries into the EU.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
GİRİŞ.....	1
1. AVRUPA GENİŞLEMESİ VE BÜTÜNLEŞMESİ	4
1.1. Bütünleşme Kavramı	4
1.2. Genişleme Kavramı.....	6
1.3. Avrupa Bütünleşmesinin Fikirs el Temelleri ve Tarihs el Arka Planı.....	6
1.3.1. Eski Yunan ve Roma İmparatorluğu	7
1.3.2. Orta Çağ.....	8
1.3.3. Orta Çağ Sonrası.....	9
1.3.4. Fransız Devrimi ve Sonrası	11
1.3.5. Viyana Kongresi ile Birinci Dünya Savaşı Arası Dönem	12
1.3.6. Birinci Dünya Savaşı Sonrası	13
1.4. Avrupa Topluluğu’nun Bütünleşme ve Genişleme Sebepleri	15
1.5. Genişlemenin Avrupa Topluluğu’na Etkileri.....	17
1.5.1. Genişlemenin Olumlu Etkileri.....	18
1.5.2. Genişlemenin Olumsuz Etkileri.....	18
1.6. Avrupa Topluluğu’nun Genişleme Süreci	19
1.6.1. Birinci Genişleme	21
1.6.2. İkinci Genişleme.....	23
1.6.3. Üçüncü Genişleme.....	24
1.6.4. De Facto Genişleme.....	25
1.6.5. Dördüncü Genişleme	26
1.6.6. Beşinci Genişleme	27
1.6.7. Altıncı Genişleme	29
1.6.8. Yedinci Genişleme	30

2. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE AVRUPA BÜTÜNLEŞME VE GENİŞLEME POLİTİKALARI 32

2.1. İkinci Dünya Savaşı Sonuçlarının Avrupa Üzerindeki Etkileri 32

2.2. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) Öncesi Dönem 35

2.2.1. İlk Ekonomik Birlik: Benelüks 38

2.2.2. Marshall Yardımları ve OEEC'nin Kuruluşu 39

2.2.3. Avrupa Konseyi'nin Kuruluşu..... 40

2.2.4. Schuman Planı, Paris Antlaşması ve AKÇT'nin Kuruluşu 41

2.2.5. Avrupa Savunma Topluluğu ve Avrupa Siyasi Topluluğu Girişimleri.. 44

2.2.6. Brüksel Antlaşması ve Batı Avrupa Birliği 46

2.2.7. Roma Antlaşması ile AAET ve AET'nin Kuruluşu 48

2.3. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) Sonrası Dönem 51

2.3.1. Gümrük Birliği'nin Tamamlanması 51

2.3.2. Tek Pazar'ın Kurulması..... 52

2.3.2.1. Beyaz Kitap ve Cecchini Raporu..... 52

2.3.2.2. Avrupa Tek Senedi (ATS)..... 53

2.3.3. Ekonomik ve Parasal Birlik Adımları 54

2.3.3.1. Werner Raporu ve Avrupa Para Yılanı Uygulaması 55

2.3.3.2. Avrupa Para Sistemi'nin Kurulması..... 56

2.3.3.3. Delors Raporu..... 57

2.3.4. Siyasi Birlik Adımları ve Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ) 58

2.3.4.1. Fouchet Planları 58

2.3.4.2. Lüksemburg Raporu (Davignon Raporu) 60

2.3.4.3. Paris Zirveleri ve Kopenhag Raporu 61

2.3.4.4. Tindemans Raporu..... 62

2.3.4.5. Londra Raporu 63

2.3.4.6. Genscher-Colombo Planı..... 64

2.3.4.7. Spinelli Taslağı 65

2.4. Avrupa Birliği'ne Geçiş: Maastricht Zirvesi ve Maastricht Antlaşması 66

3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE AVRUPA BİRLİĞİ BÜTÜNLEŞME VE GENİŞLEME POLİTİKALARI..... 69

3.1. Soğuk Savaş'ın Son Bulmasıyla Şekillenen Avrupa Birliği Bütünleşme ve Genişleme Politikaları..... 69

3.1.1. Genişlemenin Doğu Avrupa'ya Doğru Devam Etmesi 70

3.1.1.1. Doğuya Genişleme Politikasının Nedeni ve Amacı 71

3.1.1.2. Doğuya Genişleme Politikasının Formülü 73

3.1.1.3. Doğuya Genişleme Politikasına Dair Tartışmalar, Fikirler ve Endişeler 75

3.2. Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin Avrupa Birliği'ne Yönelmesi 77

3.3. Genişlemeye Hazırlık ve Katılım Öncesi Strateji..... 78

3.3.1. Kopenhag Zirvesi ve Kopenhag Kriterleri 79

3.3.2. Essen Zirvesi ve Katılım Öncesi Strateji 81

3.3.3. Beyaz Kitap 82

3.3.4. Gündem 2000 82

3.3.5. Amsterdam Zirvesi ve Amsterdam Antlaşması 84

3.3.6. Lüksemburg Zirvesi 85

3.3.7. Helsinki Zirvesi 86

3.3.8. Nice Zirvesi ve Nice Antlaşması 88

3.4. Katılım Öncesi Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerine Yapılan Mali Yardımlar..... 90

3.4.1. PHARE (Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies)..... 91

3.4.2. ISPA (Instrument for Structural Policies for Pre-Accession)..... 92

3.4.3. SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development)..... 94

SONUÇ 96

KAYNAKÇA 100

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa büyük bir yıkımla karşı karşıya kalmıştır. Savaş nedeniyle bölge ülkelerinin ekonomik ve politik olarak zayıflaması ve mevcut coğrafyada barış, güven ortamının oluşturulmak istenmesi, aslında temeli Orta Çağ'a kadar uzanan "Avrupa bütünleşmesi" fikrinin hayata geçirilmesini sağlayan nihai sebeplerdir. Başlarda bölge ülkelerinin kalkınması adına yapılan ekonomik birleşme girişimlerini devamında siyasi ve politik bütünleşme adımları izlemiş ve zaman içerisinde günümüz dünyasının en önemli uluslararası güçlerinden birisi olan "Avrupa Birliği" ortaya çıkmıştır. 18 Nisan 1951 tarihinde Kurucu Altılar (Belçika, Federal Almanya, Lüksemburg, Hollanda, Fransa ve İtalya) tarafından imzalanan ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurucu antlaşması olarak bilinen Paris Antlaşması'ndan bu yana Avrupa Topluluğu'nun nasıl geliştiği ve uluslararası düzeydeki en güçlü örgütlerden biri olarak ortaya çıktığı incelenirken, "Avrupa Birliği'nin genişleme ve bütünleşme süreci" üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır.

Avrupa Birliği'nin genişleme politikalarını şekillendiren tarihteki en önemli noktalarından biri "Soğuk Savaş" dönemidir. Soğuk Savaş dönemi, İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerinin Avrupa üzerinde yoğun bir şekilde hissedildiği, özellikle Batı Avrupa'nın ekonomik-siyasi çöküntüye uğradığı ve Sovyet yayılcılığı ile komünizm tehdidinin coğrafyada kendini gösterdiği bir dönemdir. Dönemin söz konusu olumsuz şartları, Batı Avrupalı devletlerin bir araya gelmelerini ve ortak hareket etmelerini sağlayan ana unsurdur. Batı Avrupalı devletler, ancak birlik ve beraberlik içerisinde ekonomik kalkınma ve siyasi istikrar sağlayabileceklerinin ve İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD ve Sovyetler Birliği hegemonyasının hâkim olduğu "iki kutuplu dünya düzeni" içerisinde sağlam bir konum elde edebileceklerinin farkına varmışlardır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Batı Avrupalı devletlerin ilk ortak hedefi ekonomik kalkınma ve istikrarı sağlamak olmuştur. Bu bağlamda, Soğuk Savaş döneminde Avrupa'da izlenen bütünleşme politikalarının öncelikli olarak ekonomik alanda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu yöndeki ilk önemli birleşme adımı, "Schuman Planı" doğrultusunda 1951 senesinde imzalanan "Paris Antlaşması" ile "Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT)" hayata geçirilmesidir. AKÇT, ekonomik temelli bir

örgüt olmasının yanı sıra, tarihsel husumetleri bulunan Almanya ve Fransa'yı aynı çatı altında buluşturması açısından, Avrupa'nın iç barışına da önemli katkılar sağlamıştır. AKÇT'den kısa sürede fayda alınması, 1957'de imzalanan "Roma Antlaşması" ile "Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun (EURATOM)" ve "Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET)" kurulmasını sağlamıştır. Bu entegrasyonlar, sahip oldukları "uluslarüstü" anlayıştaki örgütlenme yapıları ile birlikte, Avrupa bütünleşme ve genişleme sürecinin temel taşları olma özelliğini taşımaktadırlar. Ayrıca, Roma Antlaşması, Birliğe yeni devletlerin katılmasına yönelik hükümleri içeren ilk anlaşma olması açısından, Avrupa genişleme süreci için tarihi bir öneme sahiptir.

İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş gibi, Avrupa bütünleşme ve genişleme politikalarını şekillendiren bir diğer önemli unsur ise "Soğuk Savaş'ın son bulmasıdır." Soğuk Savaş boyunca, doğusunda Sovyetler Birliği, batısında ise ABD hegemonyası altında bulunan Avrupa, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle beraber kıtadaki tarihsel bölünmüşlüğü ortadan kaldırma ve Avrupa'yı bir bütün haline getirme fırsatı yakalamıştır. Soğuk Savaş'ın son bulması ve Sovyetler Birliği'nin dağılması, Sovyetler Birliği'nin baskısından kurtulan Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA) ülkelerinin AB'ye yönelmelerini sağlamıştır. AB, bu ortamı değerlendirmek adına, Doğu Avrupa'ya yönelik genişleme politikaları üzerinde çalışmalara başlamıştır. Bu noktada, demokrasi ve ekonomi açısından gelişmişlik düzeyleri düşük olan MDA ülkelerinin AB'ye hızlı bir şekilde adapte olmalarını ve birlik içerisinde yer almalarını sağlamak amacıyla, AB'ye üyelik şartları olarak bilinen "Kopenhag Kriterleri" oluşturulmuştur. Buna göre Kopenhag Kriterleri'ni sağlayan Avrupalı ülkeler, AB üyeliği için başvuruda bulunabilmektedir. Bununla birlikte, AB genişleme politikası MDA ülkelerinin teknik ve mali açıdan desteklenmesini de içermektedir. Buna yönelik olarak çeşitli mali yardım programları oluşturulmuştur. Bu programlar sayesinde MDA ülkelerinin özellikle ekonomik ve kurumsal işleyiş açısından AB'ye entegre olmaları desteklenmiştir.

Bu çalışma, yukarıda bahsedilen AB bütünleşme ve genişleme süreci içerisindeki önemli ve temel noktaların üzerinde duracak ve bu noktaları detaylandırarak AB'nin izlemiş olduğu genişleme politikalarını neden-sonuç ilişkisi içerisinde ele alacaktır. Avrupa Birliği genişleme-bütünleşme süreci, Soğuk Savaş ve

Soğuk Savaş sonrası olarak iki farklı dönemde incelenecek ve iki dönem arasındaki geçiş ile beraber Avrupa Birliği tarafından izlenen genişleme-bütünleşme politikalarının nasıl şekillendiğini ortaya konulacaktır.

1. AVRUPA GENİŞLEMESİ VE BÜTÜNLEŞMESİ

Avrupa bütünleşmesi, somut olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiş olmasına rağmen köklü bir tarihsel temele ve fikirsel arka plana sahiptir. Bu bölümde; kökleri orta çağa kadar uzanan Avrupa bütünleşmesinin daha iyi anlaşılabilmesi için “bütünleşme” ve “genişleme” kavramları detaylı bir şekilde açıklanacak ve Avrupa Topluluğu’nun genişleme süreci ele alınacaktır. Bu süreç içerisinde genişlemenin Avrupa Birliği’ne yarattığı olumlu-olumsuz etkiler ve Avrupa Birliği açısından genişleme adımlarının devam etme sebepleri ortaya koyulacaktır.

1.1. Bütünleşme Kavramı

“Bütünleşme” kelimesinin sözlük anlamına bakıldığında “bir araya gelerek birleşmek, ortak hareket etmek, uyum ve entegrasyon” olarak tanımlandığı görülmektedir. Daha farklı bir şekilde tanımlamak gerekirse bütünleşme; bir bütünü oluşturmak adına bir araya gelen aktörlerin birbirleri ile sistemli ve ahenkli bir şekilde çalışmasıdır. Bu tanımın ötesinde, “Avrupa bütünleşmesi” ise “siyasal aktörlerin sadakatlerini, beklentilerini ve siyasal eylemlerini ulus-devletler üzerinde yetki sahibi olacak yeni bir merkeze yöneltmeleri süreci” olarak ifade edilmektedir.¹ Bu bağlamda Avrupa Birliği bütünleşmesi; devletler arasındaki ortak hedef ve işbirliği unsurları temelinde ortaya çıkan bir uyum süreci olmakla birlikte, bunun ötesinde söz konusu devletlerin sahip oldukları yapı, politika ve diğer ekonomik, hukuki, siyasi enstrümanlarını kademeli olarak birbirleri ile birleştirmeleri ve tekleştirmeleri ile sonuçlanması beklenen bir süreçtir.

Bütünleşmenin temelinde ekonomik, sosyal, askeri ve siyasi amaçlar yatmaktadır. Bütünleşmenin ekonomik amacı, etkin kaynak kullanımını esas alan ortak bir üretim sistemi oluşturmak; liberal ekonomik sistem esaslarına uyumlu olarak ülkeler arasındaki mal, hizmet ve işgücü akışını serbestleştirmek; ortak çıkarın gözetildiği bir ticaret ağı oluşturmak ve ülkeler arasındaki iktisadi pürüzlerin giderilmesi ile topluluk genelinde refah artışı ve sürdürülebilir kalkınmayı mümkün kılmaktır. Bütünleşmenin sosyal amacı; ülke halkları arasındaki iletişimin kuvvetlenmesini, kültürel zenginliğin ve çeşitliliğin ortaya çıkmasını sağlamaktır.² Askeri amaç ise, ülkelerin ortak savunma

¹ Sinem Akgül Açıkmeşe, “Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.1, Sayı.1 (Bahar 2004), s.2.

² Mesut Hakkı Çaşın ve Uğur Özgöker, *Avrupa Birliği’nin Siyasal ve Ekonomik Temelleri*, 1. Basım, İstanbul: ARION Yayınevi, 2008, s.44.

politikaları belirlemesi suretiyle dış tehlikelere karşı beraberce hareket edebilmesini sağlamaktır. Ulus farkının neden olduğu ayrımların son bulması, çatışma, savaş ve düşmanlıkların ortadan kaldırılması, sürdürülebilir barış ve huzur ortamının yaratılması ise bütünleşmenin siyasi amacıdır. Tam anlamıyla bir bütünleşmeden söz edilebilmesi için bu amaçların tamamının benimsenmiş olması gerekmektedir. Örneğin; ekonomik bütünleşmenin sağlanabilmesi, siyasi birliğin oluşturulmasıyla doğrudan bağlantılıdır ve aynı şekilde siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal bütünleşme kavramlarının da birbirlerinden ayrı ele alınması olanaksızdır.³

Bütünleşme, siyasi aktörlerin belli amaçlar etrafında toplanması temeline dayanmaktadır. Ancak, bunun yanı sıra bu sürece etki eden çeşitli faktörler de mevcuttur. Ülkelerin belli bir coğrafya içerisinde birbirlerine yakın veya sınırdas olmaları, devletlerarası tarihsel ve fikirsel ortaklıkların varlığı, toplumların sosyokültürel açıdan birbirlerine yakın olması, siyasi yapılar ile yönetim biçimlerinin birbirleriyle benzerlik göstermesi ve ülke gelişmişlik düzeylerinin birbirine yakın olması gibi faktörler bütünleşme sürecine ivme ve derinlik kazandırmaktadır. Beril Dedeoğlu, bu faktörlerin Avrupa bütünleşmesi içerisindeki rolü ve önemini bir ağaç benzetmesi ile şu şekilde açıklamıştır:⁴

“Ağaçta, toprağa tutunan ve ondan beslenmeye sağlayan ana kök ve kılcal kökler vardır, bu kök ağacı ayakta tutan ana yapıyı, gövdeyi oluşturur. Gövdeyi büyüten, yeniden üreten ve varlığını isimlendiren ise dallar ile yapraklarıdır. Avrupa bütünleşmesinin kökü, tarihsel arka planda yer alan düşünsel, işlevsel ve normatif olgular; gövdesi, bu olguları kurumsallaştıran Roma Antlaşması ya da Maastricht Antlaşması ile başlayan süreçler; dallar gövdenin varlığına uygun biçimde geliştirilen politikalar, yapraklar da bu politikaların yürütülmesinin olanaklı kılan solunum mekanizmalarıdır”

Tüm bu bilgiler ışığında özetlemek gerekirse bütünleşme süreci; ortak amaçlar, itici unsurlar ve geçmişten gelen fikirsel-işlevsel birikimlerin bir araya gelmesiyle

³ Veyssel Bozkurt, **Avrupa Birliği**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1991, s.8.

⁴ Beril Dedeoğlu, “Avrupa Birliği’nin Oluşum ve İşleyişi”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, 1. Baskı, İstanbul: Boyut Kitapları, 2003, s.19.

ortaya çıkan, kurucu antlaşmalarla kurumsallaştırılan ve ortak politikalar doğrultusunda hareket edilen bir birliktelik sürecini ifade etmektedir.

1.2. Genişleme Kavramı

“Genişleme” kelimesi; sözlük anlamına baktığımızda “büyümek, yayılmak, yaygınlaşmak, bollaşmak ve artış göstermek” anlamlarını taşımaktadır. Avrupa Birliği’nin genişlemesi ise kısaca; birliğe yeni üyeler kazanılması ve giderek daha geniş coğrafi alana ulaşılması anlamına gelmektedir.⁵

Genişleme, durağan olmayan ve birlik planları dâhilinde yönetilen bir süreçtir. Daha derin bir şekilde ifadeyle, stratejiler dâhilinde, içinde bulunulan dönemin gereklilikleri ve topluluk menfaatleri çerçevesinde dalgalar halinde kendini geliştiren bir evrimleşme süreci niteliğindedir. Buradaki temel amaç, söz konusu birliğin küresel çapta güç kazanarak varlığını sürdürmesidir. Nitekim dünyadaki hiçbir oluşumun, kendini devamlı olarak yenilemeden varlığını sürdürebilme imkânı yoktur.⁶ Bu bakımdan genişlemenin, Avrupa Birliği tarafından topluluk hedef ve menfaatlerini gerçekleştirmek adına kullanılan güçlü bir politik araç olarak önem taşıdığı yadsınamaz bir gerçektir.⁷

1.3. Avrupa Bütünleşmesinin Fikirsal Temelleri ve Tarihsel Arka Planı

Özellikle 20. Yüzyıl öncesinde “Birleşik Avrupa” ülküsünün V. Charles, Napolyon, Hitler ve Mussolini’nin yaptığı gibi “güç kullanımı” yoluyla ya da birçok düşünürün sıkça ifade ettiği gibi Avrupa ülkeleri arasında “barış sağlanması” yoluyla ortaya çıktığı görülmektedir.⁸

Avrupa bütünleşmesi, somut olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiş olsa da köklerinin Eski Yunan ve Roma imparatorlukları dönemine kadar uzandığı görülmektedir. Özellikle bu eski dönemlerdeki federalist yapı ile meclis ve

⁵ Haluk Özdemir, **Avrupa Mantığı: Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri**, 2. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2015, s.267.

⁶ Erhan Erçin, **Avrupa Birliği Genişleme Süreci ve Türkiye**, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 2002, s.1.

⁷ Hüseyin Kutay Aytuğ, “Bütünleşme Kuramlarının Avrupa Birliği Genişlemesine Bakışı”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt:15, Sayı:1, (2008), s.150.

⁸ Harun Arıkan ve Muhsin Kar (Ed.), **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Siyasal, Bölgesel ve Ekonomik Boyutlar**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005, s.14.

yargı organlarına sahip site devletlerinin varlığı Avrupa bütünleşmesinin yapı taşı oluşturmıştır.⁹

1.3.1. Eski Yunan ve Roma İmparatorluğu

M.Ö. 9. ve 8. yüzyıllardaki Antik Yunan toplumunu konu alan Homeros destanlarında zayıf da olsa bir federasyonun ve feodal beyler arasında oluşturulan bir kurulun varlığından söz edilmiştir. Ayrıca, M.Ö. 500 ve M.Ö. 400’lerde Antik Yunan kentlerinde meclis, kurul ve Çanak Çömlek Mahkemeleri gibi yargı organlarının dâhilinde bir siyasal sistemin mevcut olduğu bilinmektedir.¹⁰ Bu dönemde Perslere karşı mücadele etmek için Atina ve diğer Yunan site devletleri arasında konfederasyon özelliği taşıyan Attik-Dellos Deniz Birliği kurulmuştur. Ayrıca bu dönemde Antik Yunan düşünürleri tarafından bütünleşmenin gerekliliği konusunda bazı eleştiriler de yapılmıştır. Örnek vermek gerekirse Platon, sarf etmiş olduğu “...Phase'dan (Rion Irmagı, Gürcistan) Herkül'ün sütunlarına (Cebelitarık'a) kadar uzanan bölümde, denizi karıncalar gibi çepeçevre çevirmiş ya da bir bataklığın çevresindeki kurbağalar misali yayılmış şekilde yaşıyoruz”¹¹ sözleriyle, site devletlerinin dağınık yapıda olduğunu belirtmiş ve dolaylı bir şekilde bütünleşmenin mevcut bölge için gerekliliğine dikkat çekmiştir. Tüm bunlar, Eski Yunan Uygarlığı’nın tarihin derinliklerinden Avrupa bütünleşmesine tuttuğu ışığı gözler önüne sermektedir.

Tarihin derinliklerinden Avrupa bütünleşmesine etki eden bir diğer uygarlık ise Roma’dır. Roma, M.Ö. 753 ve M.S. 476 yılları arasında varlığını sürdürmüş ve Avrupa sınırlarının da ötesinde dünyanın büyük bir bölümünü hâkimiyeti altına almıştır. Roma, varlığını sürdürdüğü dönem boyunca uluslararası düzeyde birçok dinamiğin belirleyicisi konumunda olmuş ve dünya üzerindeki hâkimiyetini sürdürürken merkezi yapılanma anlayışından da kopmamıştır. Roma’nın Avrupa bütünleşmesine en büyük katkısı “Roma Hukuku”nun etkisiyle gerçekleşmiştir. Bireysel, toplumsal ve uluslararası düzeyde düzenleyici rol oynayan Roma Hukuku, Roma Uygarlığı’nın küresel bir güç olması nedeniyle dünya üzerinde çok geniş bir coğrafyanın tabi olduğu evrensel bir hukuk sistemi olarak kendini göstermiştir. Bu dönemde Roma Hukuku’nu bağlı olan

⁹ Yalçın Alganer ve Müzeyyen Özlem Çetin, “Avrupa’da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt.23, Sayı.2, (2007), s.287.

¹⁰ Dedeoğlu, s.20.

¹¹ Claude Delmas, **Avrupa Uygarlığı**, Ender Gürol (Çev.), İstanbul: Kitapçılık Tic. Ltd. Şirketi, 1967. s.8.

kesimler Roma vatandaşı sayılmış, bunun dışında kalanlar ise ötekileştirilmiştir. Yani Roma Hukuku, birleştirici ve ayrıştırıcı özellikleri bir arada barındırmıştır.¹² Bu durum, Roma vatandaşlığı için sağlanması gereken kriterlerin günümüz Avrupa vatandaşlığı kriterleri ile özellikle hukuksal temelde benzediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Roma’da vatandaşlık kavramı dinsel olmaktan ziyade ahlaki değerler çevresinde şekillenmiştir. Roma, siyasi olarak zayıf bir siteme sahip olsa da var olduğu süre içerisinde dünya barışını müdafaa eden bürokratik bir yönetim olmuştur.¹³ Roma uygarlığı, hem büyük bir coğrafyayı aynı hukuk sistemi altında birleştirmesi hem de geniş topraklardaki hâkimiyetini merkezi yönetim anlayışı ile sürdürmesi açısından Avrupa bütünleşmesine yol göstermiştir.

Roma İmparatorluğu’nun bölünmesinden Orta Çağ’a doğru devam eden süreçte, bütünleşme olgusu Hristiyanlık ekseninde şekillenmeye başlamıştır. Doğu Roma-Bizans İmparatoru Konstantin’in, Hristiyanlığı Roma İmparatorluğu’nun resmi dini ilan etmesi, Hristiyanlık etrafındaki birleşmenin ilk adımı olmuştur.¹⁴ M.S. 354-430 yılları arasında hayatını sürdürmüş olan ve dönemim ünlü Hristiyan düşünürlerinden biri olarak kabul edilen Aurelius Augustinus’un ortaya koyduğu “yayılmacı din anlayışı” da bu adımı destekler niteliktedir.¹⁵

1.3.2. Orta Çağ

Orta Çağ, Avrupa bütünleşmesinin hem fikirsel hem de gerçek anlamda temellerinin atıldığı bir dönemdir. Bu dönemde baş gösteren İslamiyet ve Hristiyanlık arasındaki üstünlük mücadelesi Avrupa’nın bir arada hareket etmesine neden olmuştur. Özellikle, İslam dünyasının Avrupa ve Asya arasındaki ticaret yolları üzerinde hâkimiyet kurması, Hristiyanları bu coğrafyada ticaretlerini sürdürebilmeleri adına güç kullanma yoluna sevk etmiş ve haçlı seferlerine sebebiyet vermiştir. Haçlı seferleri her ne kadar başarısız olmuş olsa da Avrupa’nın farklı toplumlarını bir araya getirmiş ve birlikteliğin sürdürülebileceği düşüncesinin oluşmasını sağlamıştır.¹⁶

¹² Dedeoğlu, s.22.

¹³ Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918’e*, 12. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2003, s.42.

¹⁴ Alganer ve Çetin, s.288.

¹⁵ Dedeoğlu, s.23.

¹⁶ Funda Tezok, *Bir Türk Diplomatının Gözüyle Avrupa Bütünleşmesi*, 1. Baskı, İstanbul: Buke Yayıncılık, 2002, s.16.

Bu dönemde, güç kazanmakta olan İslamiyet ve Türklerin karşısında dağınık bir duruş sergileyen Avrupa’da Eski Roma İmparatorluğu’na duyulan özlem giderek artmaya başlamıştır. Eski Roma İmparatorluğu’nun yeniden kurulmasıyla iç çatışmaların son bulacağı ve Avrupa’nın eski gücüne tekrardan kavuşacağı hakkındaki düşünceler özellikle Katolik Kilisesi tarafından sıkça dile getirilmiştir.¹⁷ Bu düşünceler, Eski Roma’nın bu sefer “vatandaşlık” yerine “inanç” kavramı ekseninde canlandırılması ve Papalık merkezli bir iktidar altında birleşilmesi amacına hizmet etmiştir.¹⁸

Avrupa bütünleşmesi fikrinin ilk temellerini atan önemli eserler de Orta Çağ’da ortaya çıkmıştır. Dönemin Fransa Kralı danışmanı Pierre Dubois, 1306 yılında yayınladığı “De Recuperatione Terre Sanct (Kutsal Toprakların Kurtarılışı)” adlı eserinde, Kudüs’ün Müslümanlardan geri alınması için Avrupa devletlerinin Papa’nın denetiminde ve Fransa Kralı’nın önderliğinde birleşmesi gerektiğini belirtmiştir. Diğer bir düşünür Dante Alighieri ise 1310 senesinde kaleme aldığı “Monarchia” adlı eserinde, Avrupa’da savaşların önlenmesi için Eski Roma İmparatorluğu’nun diriltilmesi ve tek merkezden yönetimin gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁹

1.3.3. Orta Çağ Sonrası

Orta Çağ sonrasında birçok düşünür, siyasetçi, din adamı, hukukçu ve tarihçi Avrupa bütünleşmesine öncü olan fikirler ve yöntemler ortaya koymuşlardır. Duc de Sully, La Rochefoucauld, Saint Simon, Augustin Thierry, William Penn, Emile de Girardin, De Gasperi, Victor Hugo, M. Briand ve Count Coudenhova Kalergi gibi isimler geçen asırlarda birlik düşüncesine büyük katkı vermişlerdir.²⁰

Orta Çağ sonrası ilk birleşme önerilerinde bulunan fikir adamları arasından Emeric Cruce’a bir parantez açmakta fayda vardır. Cruce, 1623 yılında yayınladığı “Nouveau Cynee” adlı eserinde, uluslararası ticaretin geliştirilmesi ve serbestleştirilmesinin birlik sağlanması açısından ilk basamak olduğunu ifade etmiştir. Cruce, din-inanç gibi farklılıklar yerine insanların maddi benzerlik ve ortaklıkları etrafında şekillenen bir evrensel birleşmeyi ve sürdürülebilir barış ortamını

¹⁷ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.19-20.

¹⁸ Dedeoğlu, s.23.

¹⁹ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.20.

²⁰ Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 7. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2003, s.1.

savunmuştur.²¹ Cruce'un fikirleri, yalnızca Hristiyan devletler arasındaki değil, tüm devletler arasındaki siyasi ve ticari işbirliğine dikkat çekmesi açısından döneminin çok ötesinde fikirlerdir.

Cruce'dan sonra pek çok farklı isim Avrupa bütünleşmesi üzerine önerilerde bulunmuştur. Fransız Bakan Duc de Sully, 1638 senesinde yayınladığı "Grand Design" adlı çalışmasında, Avrupa'daki düzenin sağlanması adına Osmanlı Devleti'nin dışarıda bırakıldığı bir Avrupa Senatosu kurulmasını önermiştir. Bu senato ile Osmanlı'nın Avrupa'dan uzaklaştırılması ve Avrupa içerisindeki serbest ticaretin desteklenmesi amaçlanmıştır. Uluslararası hukukun kurucusu olarak kabul edilen Hollandalı diplomat Grotius da, 1625 tarihli "De jure belli et pacis (Savaş ve Barış Hukuku)" eserinde benzer önerilere yer vermiştir.²² Aynı şekilde 1693'de William Penn, "Avrupa'nın Şimdiki ve Gelecekteki Barışı Üzerine Deneme" adlı eserinde, problemlerin çözüme bağlanması adına Osmanlı ve Rus temsilcilerini de içerisinde barındıran bir Avrupa Parlamentosu kurulmasını tavsiye etmiştir.²³

Avrupa'da işbirliği dâhilinde barışın sağlanması yönündeki düşünceleri destekleyen bir diğer isim ise Abbe de Saint Pierre'dir. Pierre, 1713'de yayınladığı "Projet pour rendre la Paix perpétuelle en Europe (Avrupa'da Kalıcı Barışa Dair Tasarı)" isimli çalışmasında Avrupa menfaatlerinin savaş yerine barış ortamı içerisinde daha iyi müdafaa edilebileceğini savunmuş ve bunun için bir Avrupa federasyonu kurulması gerektiğinden söylemiştir.²⁴ Daha sonra, 1761'de Jean Jacques Rousseau da devletlerarası problemlerin çözüme kavuşturulacağı ve ortak sorumlulukların masaya yatırılacağı bir Avrupa federasyonu kurulmasını önermiştir. Bu federasyona dâhil olan ülkelerin oy hakkına sahip olması, kararların dörtte üç çoğunlukla alınması, devletlerin sırayla başkanlık yapacak olması ve federasyon masraflarının ülkeler tarafından ortak karşılanması J. J. Rousseau'nun üzerinde durmuş olduğu önemli noktalardır.²⁵

²¹ Andrew Mansfield, "Emeric Cruce's Nouveau Cynee (1623) Universal Peace and Free Trade", **Journal of Interdisciplinary History of Ideas**, Volume.2, Issue.4, (2013), s.10.

²² Dedeoğlu, s.29.

²³ Seha Meray, **Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1977, s.31.

²⁴ Meral Uğur Çınar, "Rousseau ve Kant ile Avrupa'da Kalıcı Barışa ve Avrupa Birliği'ne Dair", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt.16, No.1, (2017), s.63.

²⁵ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.22.

Söz konusu birlik fikirlerine rağmen Avrupa, iç karışıklıkların boy gösterdiği bir coğrafya olmaya devam etmiştir. Devam eden süreçte Protestanlığın ortaya çıkmasıyla Hristiyanlık dini sorgulanmaya başlanmış ve Avrupa din savaşları ile karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle ortaya çıkan “Seksen Yıl Savaşları” ve “Otuz Yıl Savaşları”, 1648 yılında “Westphalia Barışı” ile sonlandırılmıştır. Westphalia Barışı dini özgürlük, devletlerin toprak bütünlüğü ve iç işlerinde bağımsızlık konularında ülkeler arası saygının gelişmesini sağlamıştır. Sonrasında “Veraset Savaşları” ile kesintiye uğrayan barış ortamı, 1713 tarihinde “Utrecht Barışı” ile tekrardan sağlanmıştır.

1.3.4. Fransız Devrimi ve Sonrası

1789 yılında başlayan Fransız Devrimi, Avrupa’da ulus-devlet ve milliyetçilik anlayışlarının gelişmesini sağlamıştır.²⁶ Bu durum, Avrupa bütünleşmesini Hristiyanlık ekseninden çıkartarak ulus-devletler ve özgürlükler merkezine doğru kaymasına neden olmuştur. Aynı sene Jeremy Bentham tarafından kaleme alınan “Kalıcı ve Evrensel Barış Planı” adlı çalışmada, Avrupa’da kurulacak birliğin, biri Avrupa Parlamentosu diğeri ise ortak ordu olmak üzere iki saç ayağı üzerine inşa edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁷

Fransız devriminin ardından, bütünleşme ile ilgili görüşlerini öne süren bir diğer kişi ise ünlü filozof Immanuel Kant’tır. Kant, Avrupa’nın ötesinde tüm dünyada barışın sağlanabileceğini öne sürdüğü “Ebedi Barış Üzerine” adlı denemesinde, dünya barışına giden yolun Avrupa devletleri arasındaki barışın sağlanmasından geçtiğini belirtmiştir. Avrupa devletleri arasındaki barış ortamının ise bütünsel hukuk kuralları çerçevesinde oluşturulabileceğini savunmuştur.²⁸

Fransız devriminin etkisiyle mutlak monarşiler karşısında güç kazanan Fransa, Napolyon Bonapart önderliğinde, Avrupa’nın liderliğine soyunmuştur. Napolyon, izlediği yayılcı politikalar ile Avrupa’nın tamamına hükmetmeyi amaçlamıştır. Aslında Napolyon’un izlemiş olduğu yayılcı politikanın altında da “tek Avrupa”

²⁶ Alganer ve Çetin, s.297.

²⁷ Dedeoğlu, s.31.

²⁸ Dedeoğlu, s.31.

fikrinin yattığı görülmüştür. Napolyon, savaşı kazanamamış ve bu amacına ulaşamamış olmasına rağmen, işgal ettiği yerlere milliyetçilik ve ulus-devlet anlayışının yerleşmesini sağlamıştır. Ayrıca, Napolyon'un bu girişimleri 1815 yılında toplanan Viyana Kongresi'ne de zemin hazırlayarak Avrupa bütünleşmesine dolaylı yoldan katkı sağlamıştır.²⁹

1.3.5. Viyana Kongresi ile Birinci Dünya Savaşı Arası Dönem

Viyana Kongresi, bir bütünleşme adımı olarak görülmesine rağmen Avrupa'daki birlik ve beraberliğin sağlanması adına yönelik beklentileri karşılamakta yetersiz kalmıştır. Özellikle Fransız devriminden kaynaklı fikir akımlarının beraberinde getirdiği korku, Viyana Kongresi'nin, Avrupa'daki eski düzeni geriye getirmeye yönelik hareket etmesini sağlamıştır.³⁰ Bu durum, kısa süre sonra Avrupa'da yeniden savaşların boy göstereceğine dair endişelerin ortaya çıkarmasına neden olmuştur.

Viyana Kongresi'nden sonraki dönemde Alman iktisatçı Friedrich List tarafından, "Alman Gümrük Birliği (Zollverein)" fikri ortaya atılmıştır. Zollverein'in hayata geçmesi, Alman prenslikleri arası ekonomik entegrasyon oluşturulmasını mümkün kılacak bir devletler üstü otorite kurulmasını sağlamıştır. Avrupa'daki "devletlerüstü birlik" kavramı ilk defa bu şekilde hayata geçirilmiştir.³¹ Ayrıca List, Alman prensliklerinin ötesinde tüm Avrupa'yı kapsayacak bir gümrük birliği ön görmüş ve ekonomik birleşmenin önemini şu sözlerle ifade etmiştir: "*Ekonomik birlik ve siyasal birleşme, iki kardeş gibidirler, biri dünyaya gelmeden öteki doğuşa hazır olamaz.*"

Viyana Kongresi'nden Birinci Dünya Savaşı'na doğru uzanan süreçte Avrupa birleşmesi adına pek çok farklı fikir ve proje sunulmuştur. 1823 yılında Napolyon'un "Avrupa ailesi" olarak isimlendirdiği konfederasyon modeli; Balzac'ın yaklaşımakta olan bir Avrupa Federasyonu'ndan söz ettiği 1839 tarihli "Kayıp Düşler" eseri; 1840'da William Ladd'ın Avrupa Milletler Cemiyeti önerisi; 1842'de William Jay ve 1847'de

²⁹ Alganer ve Çetin, s.297.

³⁰ Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih: Orta Çağdan On Dokuzuncu Yüzyılın Sonlarına Dek**, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 1982, s.167-168.

³¹ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.25.

Alfred Lord Tennyson tarafından ortaya atılan birlik projeleri, bu çalışmalara örnek olarak gösterilebilir.³²

Aynı dönem içerisinde Giuseppe Mazzini, Konstantin Frantz, Friedrich Naumann ve Victor Hugo'nun fikirleri Avrupa birleşmesine dair düşünsel altyapının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Frantz, temeli Almanya'da oluşturulan ve "Orta Avrupa Federasyonu"nu şeklinde başlayarak ileriki safhalarda "Dünya Federasyonu"na dönüşecek Alman merkezli bir birleşme öngörmüştür. Naumann da Frantz ile benzer şekilde, Orta Avrupa'da egemenlik sahibi bir Almanya kurulmasını ve Almanya'nın devlet içerisinde federal yapıda, dış politikada ise doğuya doğru hegemonyacı bir politikada ilerlemesi gerektiğini savunmuştur. Mazzini ise birbirlerinden bağımsız uluslardan oluşan anayasal demokratik cumhuriyetlerin bir araya gelerek güçlendireceği bir demokratik barış ortamını öngörmüştür.³³ Mazzini, Avrupa'nın "ulusçuluk" anlayışı temelinde birleşmesine dair beklentilerini "Halkların Kutsal İttifakı" adlı eserinde belirtmiş ve sonrasında "Genç Avrupa" hareketinin de öncüsü olmuştur.³⁴ Ünlü Fransız yazar Victor Hugo ise Avrupa kardeşliğine inanmış biri olarak "Avrupa Birleşik Devletleri" fikrini savunmuştur.³⁵ Hugo, 1867 yılında çıkarmış olduğu "Avrupa Birleşik Devletleri" isimli dergide, Avrupa birleşmesine dair fikirlerini açıkça ortaya koymuştur. Hugo, bu konudaki inancını şu sözlerle ifade etmiştir:³⁶

"ABD nasıl yeni bir dünyayı taçlandırdıysa, bir gün gelecek Avrupa Birleşik Devletleri de eski dünyayı süsleyecektir. İster benimsensin, ister reddedilsin. Birlik fikri, hiç durmadan yakılıp yıkılan, kasılıp kavrulan bir kıtanın bin yıllık hülyası olarak her zaman varlığını sürdürmektedir."

1.3.6. Birinci Dünya Savaşı Sonrası

Avrupa birliğine dair yıllardır süregelen birçok teklif ve önerinin varlığına rağmen istenilen Avrupa birleşmesi bir türlü sağlanamamış ve Avrupa İkinci Dünya

³² Dedeoğlu, s.33.

³³ Murat Satıcı, "Giuseppe Mazzini'nin Politika Teorisinde Demokrasi, Ulus ve Kozmopolitizm", **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı.27, (Mayıs 2019), s.188.

³⁴ Dedeoğlu, s.34.

³⁵ Murat Ercan, "Avrupa Birliği'nin Genişleme Politikası Yeni Dinamizm Batı Balkanlar", **Anadolu Strateji Dergisi**, Cilt.1, Sayı.1, (Kasım 2019), s.4.

³⁶ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.1.

Savaşı'na doğru sürüklenmiştir. Bunun nedeni, ülkelerin kendi ulusal menfaatlerini birlik düşüncesinin önüne koymuş olmaları ve birlik fikrini kendi hegemonya arzularını maskeleyerek için bir araç olarak görmüş olmalarıdır.³⁷

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından toparlanmaya çalışan Avrupa'da yeniden birlik girişimlerinin başladığı görülmektedir. Bunların ilki, savaştan çıkarılan dersle 1919 senesinde kurulan "Milletler Cemiyeti"dir. Ardından 1924 yılında Avusturyalı politikacı Richard Coudenhove-Kalergi tarafından ortaya çıkarılan "Uluslararası Pan Avrupa Hareketi" de Avrupa birleşmesine dair atılan önemli adımlardan biridir. Kalergi'nin buradaki hedefi; özgürlükçülük, sosyal sorumluluk, Hristiyanlık ve Avrupacılık ilkeleri temeline oturan federal bir Avrupa sistemi kurmaktır.³⁸

Birinci Dünya Savaşı sonrasında çeşitli örgütlenme girişimleri devam etmiştir. Bankacılık ve sanayi sektörleri üzerinde bir toplanma öngören, "Avrupa Ekonomik Birliği için İşbirliği" projesi oluşturulmuştur. 1922'de ise Belçika ile Lüksemburg arasında "BLU" adlı bir ekonomik birlik oluşturulmuştur. Fransa ve Almanya'nın Ruhr-Lorraine bölgelerindeki kömür ve çeliğin birleştirilmesi öngören "Ren Karteli" projesi ve yine Almanya ile Fransa arasındaki dengenin oluşturulması adına "Dawes Planı" ve "Locarno Antlaşması" hayata geçirilmiştir. Avrupa'daki barışın Almanya ile Fransa arasındaki ilişkilerin düzeltilmesine bağlı olduğu yönündeki kuvvetli inanç, bu adımların atılmasını sağlamıştır.

Avrupa, tüm barış ve birlik girişimlerine rağmen karmaşanın baş gösterdiği bir coğrafya olmaktan kurtulamamıştır. Bölgedeki faşizmin giderek güçlenmesi, 1929'da yaşanan "Büyük Buhran", İngiltere-Fransa çekişmesi ve Hitler'in yayılmacı politikası sonucu Avrupa İkinci Dünya Savaşı'na sürüklenmiştir.

Savaş sonrasında bölge ülkelerinin kalkınması adına yapılan ekonomik birleşme girişimlerini devamında siyasi ve politik bütünleşme adımları izlemiştir. 18 Nisan 1951 tarihinde, Kurucu Altılar (Belçika, Federal Almanya, Lüksemburg, Hollanda, Fransa ve İtalya) önderliğinde Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurucu

³⁷ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.26.

³⁸ Alganer ve Çetin, s.301.

anlaşması olarak bilinen Paris Anlaşması imzalanmıştır. Bu şekilde, Avrupa birleşmesinin yakın tarihteki ilk somut adımı atılmıştır.

1.4. Avrupa Topluluğu’nun Bütünleşme ve Genişleme Sebepleri

İkinci Dünya Savaşı’nın yaşanmış olması Avrupa bütünleşmesine engel olmamış, tam tersine Avrupa birleşmesini sağlayan itici gücü meydana getirmiştir.³⁹ Savaş nedeniyle bölge ülkelerinin ekonomik ve politik olarak zayıflaması ve mevcut coğrafyada barış-güven ortamının sağlanmak istenmesi, temeli Orta Çağ’a kadar uzanan “Avrupa bütünleşmesi” fikrinin hayata geçirilmesine önayak olmuştur.

Bütünleşmenin altında yatan nedenlerden bahsederken, bu dönemde Avrupa coğrafyasının sahip olduğu sosyal dinamiklere bir parantez açmakta fayda vardır. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından “faşizm” tüm dünyada güç kaybetmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Avrupa’da “Alman Nazizmi” ve “İtalyan Faşizmi” gibi görüşlerin ortadan kalkması, dolaylı olarak Avrupa’daki katı milliyetçiliği zayıflatarak “uluslararası” ve “uluslarüstü” entegrasyon fikirlerinin pek çok politikacı tarafından benimsenmesine sebep olmuştur.⁴⁰

İkinci Dünya Savaşı’nın asıl galipleri olan ABD ve Sovyetler Birliği, Avrupa devletlerinin rekabet edemez duruma gelmeleri sonucu dünya üzerinde birer süper güç haline gelmişlerdir. Bu iki süper güç karşısında ekonomik olarak çöküntüye uğrayan Avrupa ülkeleri, ekonomilerini canlandırmak ve uluslararası alanda tekrardan güç kazanabilmek için işbirliği yapmaları gerektiğini anlamışlardır.⁴¹ Bu anlayıştan hareketle, Avrupalı devletler, ortak ekonomik çıkarlar etrafında birleşilmesi ve var olan kaynakların Avrupa’nın kalkınması ve istikrarı adına oluşturulacak ortak politikalar doğrultusunda kullanılması yönünde adımlar atmışlardır. Belirtmekte fayda vardır ki; “ekonomik birleşme”, yüzyıllardır adeta savaş alanı olan ve “ulusçuluk” anlayışının yoğun bir şekilde hâkim olduğu Avrupa coğrafyasının gelecekte siyasal ve sosyal açıdan da bir araya gelmesine vesile olan ilk adım olmuştur.

³⁹ Dedeoğlu, s.45.

⁴⁰ Çaşın ve Özgöker, s.37-38.

⁴¹ Muharrem Gürkaynak, “Avrupa Birliği’nin Ulusçuluk ve Bütünleşme Paradoksu”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.24, (Aralık 2011), s.7.

Avrupa devletlerini bir araya getiren bir başka önemli faktör ise Sovyet yayılmacılığından kaynaklanan korkudur.⁴² Savaş sonrası saldırgan tutumuna devam eden Sovyetler Birliği, özellikle işgal altında bulundurduğu Doğu Avrupa üzerinde yoğun baskı kurmaya devam etmiş ve buralarda zorla komünist rejimler kurulmasını sağlamıştır.⁴³ Batı Avrupa'ya kadar dayanan bu tehlike, ulusal güvenliklerini tek başlarına sağlayacak güce sahip olmayan Batı Avrupa ülkelerini birbirlerine yaklaştırmıştır. Sürecin devamında, Sovyet tehdidine karşı ABD ile ortak paydada buluşan Batı Avrupa ülkeleri, 1949 senesinde ABD öncülüğünde bir askeri ittifak olarak kurulan Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) içerisinde yer alarak Sovyetler Birliği'ne karşı önlem almışlardır.⁴⁴

Avrupa bütünleşmesine neden olan faktörlerden bahsederken, Adolf Hitler Almanya'sının etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Hatta Hitler'in "Üçüncü Reich" hayali ile başlattığı savaş ve bu savaşın yıkıcı sonuçları olmasaydı belki de Avrupa bütünleşmesinin hayata geçemeyeceği bile varsayılabilir.⁴⁵

Almanya, savaştan çökmüş bir halde çıkmasına rağmen diğer Avrupa ülkelerinin geleceğe dair endişe ettiği bir ülke olmaya devam etmiştir.⁴⁶ Nitekim yenik düştüğü Birinci Dünya Savaşı'ndan yaklaşık 50 yıl sonra, ikinci bir savaş çıkaracak güce erişmiş bir ülke olan Almaya, Avrupa coğrafyasında potansiyel bir iç güvenlik tehdidi olarak görülmüştür.⁴⁷ Bu nedenle Avrupa, Almanya'nın gücünü bir birlik altında kontrol ederek barışın sürdürülebilir olmasını amaçlamış, bunun için de Avrupa bütünleşmesinin hayata geçirilmesini gerekli görmüştür.⁴⁸ Bununla birlikte, söz konusu barış ortamının sürdürülebilirliği için yakın tarihte üç kez birbirleri ile savaşmış olan Almanya ile Fransa'nın aynı birlik içerisinde bir araya getirilmeleri gerektiği yönündeki fikirler de Avrupa bütünleşmesini desteklemiştir.

⁴² Gökhan Akşemsettinoglu, "Avrupa Bütünleşme Projesinin ve Genişleme Sürecinin Değişen Dinamikleri", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt.10, No.1, (2011), s.4.

⁴³ Çaşın ve Özgöker, s.38.

⁴⁴ Halit Burç Aka, "Avrupa Bütünleşmesinin Varoluş Krizleri Üzerine Reel Politik Bir Deneme", **Sosyal Bilimler Metinleri**, No.1, (Şubat 2015), s.4.

⁴⁵ İrfan Kaya Ülger, **Avrupa Birliği'nin ABC'si**, 3.baskı, Ankara: Sinemis Yayınları, 2005, s.9.

⁴⁶ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.33.

⁴⁷ M. Hakan Keskin, **Doğru Sanılan Yanlışlarla Avrupa Birliği**, 2. Baskı, Ankara: T.C. Başbakanlık, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2010, s.7.

⁴⁸ Akşemsettinoglu, s.4.

Savaş sonrası dönemde Avrupalı devletler, ekonomik kalkınmayı coğrafyadaki mevcut komünizm tehdidinden korunmanın birinci şartı olarak görmüşlerdir. Bu dönemde ABD “Marshall Yardımları” ile Avrupa ekonomisini büyük ölçüde desteklemiştir. Ancak Avrupa, ABD desteğinden ayrı olarak, ekonomik iyileşmenin sağlanabilmesi için Almanların endüstriyel ve teknolojik tecrübesine de ihtiyaç duymuştur. Aynı zamanda Sovyet yayılcılığına karşı bir tampon bölge niteliği taşıyan Almanya, ABD ve Batı Avrupa ülkeleri için önemli bir ülke olmayı sürdürmüştür.⁴⁹ Ancak bir taraftan stratejik öneminden dolayı Almanya’nın canlanması istenirken, diğer taraftan gelecekte tekrar bir tehdit oluşturması yönündeki kaygılar da devam etmiştir. Avrupa’nın yaşadığı bu ikilem Avrupa bütünleşmesini tetikleyen bir diğer unsur olarak kendini göstermiştir. Özetle; Almanya’nın yıkıcı gücünün, bütünleşme hareketi çerçevesinde Avrupa için yapıcı hale gelmesi istenmiştir.

Savaş sonrası batı Avrupa’da baş gösteren istikrarsızlık, Sovyet yayılcılığı ve komünizm tehdidi Avrupa ülkelerinin bir araya gelerek savunma ve ekonomi açısından önlem almalarına yol açmıştır. Ayrıca, stratejik öneminden dolayı Almanya’dan yararlanmak adına izlenen politikalar ve ABD tarafından Avrupa’ya verilen destekler de Avrupa bütünleşmesinin temelinde yer almıştır.

1.5. Genişlemenin Avrupa Topluluğu’na Etkileri

AB’nin üye sayısını çoğaltarak genişlemesi, birliğin olumlu ve olumsuz olarak birçok etkiye maruz kalmasına neden olmuştur. Genişlemenin Avrupa Birliği içerisinde fikir çatışmaları yaratması; yeni katılacak üyelerin birliğe tam anlamıyla adapte olabilecek yapıda olmaması ve genişlemenin AB’ye belli finansal maliyetler ile idari sıkıntılar doğurması gibi sorunlar, genişlemenin olumsuz tarafını temsil etmektedir. Bunun yanı sıra genişlemenin Avrupa’da güven, barış, ekonomik ve siyasi istikrar sağlaması yönündeki ağır basan olumlu etkileri, genişlemeye yönelik adımların ardı ardına atılmasını sağlamıştır.

⁴⁹ Aka, s.5-6.

Olumsuz etkilerine oranla faydalarının ağır basması bir tarafa, tamamen birleşerek “kültürel bütünleşme” sağlanabileceğine dair Avrupa’nın sahip olduğu köklü inanç, genişlemenin devam etmesini sağlayan en önemli sebeptir.

1.5.1. Genişlemenin Olumlu Etkileri

Genişlemenin olumlu etkileri, Avrupa bütünleşmesi fikrini ortaya çıkaran temel amaçlarla (ekonomik kalkınma, barış-güven ortamı vb.) paralellik göstermiştir. Bir başka deyişle; söz konusu amaçlara ulaşmak adına atılan genişleme adımları, Avrupa Birliği’ne birçok fayda sağlamıştır.

Genişleme, Avrupa Birliği ve Avrupa Birliği’ne katılan ülkeler üzerinde karşılıklı olumlu etkiler ortaya çıkarmıştır. Yeni ülkelerin katılımıyla genişleyen Avrupa Birliği’nin sahip olduğu ekonomik ve siyasi güç artmış, izlenen ortak politikalar ve gelişen komşuluk ilişkileri sayesinde ihtiyaç duyulan güven ortamının oluşması sağlanmıştır. Böylece, tarihte örnekleri bulunan çatışmaların tekrardan yaşanmaması adına sürdürülebilir bir barış ortamının da temelleri atılmıştır.

Hızlı gelişme potansiyeline sahip olan ülkelerin AB’ye katılması tek pazar entegrasyonunu geliştirmiş ve Birlik ekonomisinin canlanmasını sağlamıştır. Üye sayısının artması, tek pazar içerisine yeni tüketici kitlelerinin girmesine sebep olmuştur. Bu şekilde artan tüketim, bölge içerisindeki üretim faaliyetlerinin çoğalmasını ve çeşitlenmesini beraberinde getirmiştir. Artan talebin karşılanması adına açılan yeni üretim tesisleri ise Avrupa Birliği ülkelerine istihdam imkanı doğurmuştur. Genişlemeyle artan ticaret, ölçek ekonomisi ve rekabet üye ülkelere milli gelir artışı olarak yansımıştır. Özetle; Avrupa Birliği’nin genişlemesi, hem yeni katılan ülkelere hem de mevcut birlik üyelerine daha iyi ekonomik şartlar, modern bir demokrasi anlayışı, açık bir toplum, politik-siyasi istikrar ve piyasa ekonomisi kazandırmıştır.⁵⁰

1.5.2. Genişlemenin Olumsuz Etkileri

Genişlemenin olumsuz etkilerini anlayabilmek için öncelikle “derinleşme” kavramın ne olduğunu bilmek gerekir. Avrupa bütünleşmesine dinamizm kazandırmak

⁵⁰ Erçin, s.116.

adına ortak politikaların sürece dâhil edilmesi, “derinleşme” olarak adlandırılmaktadır.⁵¹ Bir başka ifade ile derinleşme; birlik içerisindeki işbirliğinin güçlenmesiyle birlikte üye ülkelerin ortak politika izleme kabiliyetinin artmasını ifade etmektedir.

Genişlemenin artması, derinleşme konusunda bir takım sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çünkü yeni üyelerin AB’ye katılması, fikir uzlaşısı ve oy birliğiyle karar alınması noktalarında Birliği olumsuz etkileyecek bir durumdur. Nitekim Kurucu Altılar’ın başlangıçta kendileri için yarattıkları bu sistemin, daha fazla ülkeyi içine alarak işleyip işleyemeyeceği temel bir sorundur.⁵² Diğer taraftan, genişlemenin durması ise Avrupa’nın siyasi ve ekonomik açıdan tam olarak bir bütün haline gelmesini engelleyecektir. Avrupa Birliği, kendi içerisinde var olan genişleme ve derinleşme arasındaki bu ikilemi kurumsal reformlar ve kurucu antlaşmalarda değişiklikler yaparak ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Genişleme sonucunda yatırımların ucuz emek faktörüne sahip ülkelere doğru kayması ve AB ülkelerinin Birliğe yeni katılacak ülkelere kendilerine doğru gerçekleşecek işçi göçüne sıcak bakmamaları, oransal olarak kişi başına düşen gelir ve işsizlikte meydana gelen negatif seyirler ise ekonomik açıdan genişlemenin ortaya çıkardığı çeşitli olumsuz etkilerdir.

1.6. Avrupa Topluluğu’nun Genişleme Süreci

Genişleme, Avrupa Topluluğu’nun Roma Antlaşması’ndan beri içerisinde bulunduğu bir süreçtir. 18 Nisan 1951 tarihinde, Kurucu Altılar tarafından Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nun kurulmasından sonraki yaklaşık 60 yıllık süreç içerisinde Avrupa Birliği’nin üye sayısı 6’dan 28’e kadar yükselmiştir. Ancak 2020 yılında, Brexit ile İngiltere’nin birlikten ayrılması üye sayısını 27’ye düşürmüştür. AKÇT’den beri sürekli genişleyen Avrupa Birliği’nin, Brexit (İngiltere’nin AB’den çıkma kararı) ile tarihte ilk defa üye kaybetmesi, genişleme süreci ile ilgili olarak ayrıca parantez açılması gereken bir konudur.

⁵¹ Özden Cesur, *Avrupa Birliği’nde Derinleşme ve Genişleme Bağlamında Esnek Bütünleşme ve Türkiye - Avrupa Birliği Bütünleşmesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014, s.3.

⁵² Murat Kavalalı, *Avrupa Birliği’nin Genişleme Süreci: AB’nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri ile İlişkileri*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, 2005, s.10.

AB üye sayısındaki artış, başlarda daha çok ekonomik özelliklere bağlı olarak şekillenmekte iken, sürecin devamında siyasi faktörlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Örnek vermek gerekirse; Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla Soğuk Savaş döneminin son bulması ve SSCB'nin dağılması, SSCB'nin baskısından kurtulan Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA) ülkelerinin AB'ye yönelmesini sağlamıştır. Aynı şekilde, SSCB'den ayrılarak bağımsızlık kazanan Estonya, Letonya ve Litvanya gibi MDA ülkeleri, demokratikleşmek ve ekonomik olarak güçlenmek amacıyla Avrupa Birliği üyeliğine başvurmuşlardır. Böylece Avrupa Topluluğu, kendi içerisinde daha fazla ekonomik büyüme ve derinleşme beklediği bir dönemde tekrar genişleme konusuyla karşı karşıya kalmıştır.

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun hayata geçmesi ile başlayarak Avrupa bütünleşmesini izleyen ilk dört genişleme dalgası, Batı Avrupa'yı kapsayan bir birleşme ortaya çıkarmıştır.⁵³ Ancak Avrupa'nın önde gelen politikacıları, bütünleşmenin Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini de kapsamı gerektiğini, aksi takdirde Avrupa'da kalıcı bir istikrar sağlanamayacağını sıklıkla dile getirmişlerdir.

Avrupa Birliği'nin genişlemesi önce Batı Avrupa'ya doğru seyretmiştir. Daha sonra, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin Birliğe katılmaları yönünde politikalar izlenerek süreç devam etmiştir. Tüm süreç, yedi temel genişleme dalgasından meydana gelmektedir.

Avrupa Birliği ilk olarak 1973'te İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın Birliğe katılmasıyla "Kuzey genişlemesini" gerçekleştirmiştir.⁵⁴ 1981 senesinde Yunanistan'ın Birliğe kabul edilmesiyle birlikte ikinci genişleme dalgası yaşanmıştır. Bundan beş sene sonra Portekiz ve İspanya da Birliğe katılmıştır. Üçüncü genişlemeden sonra Avrupa Birliği'nin tek pazar ve ekonomik büyüme hedeflerine odaklanmasından dolayı bir süre yeni üye katılımı gerçekleşmemiştir. Ancak, 1990 yılında iki Almanya'nın birleşmesi, AB'nin "de facto" olarak büyümesini sağlamıştır. Dördüncü genişleme dalgası ise 1995 yılında yaşanmış ve Avusturya, İsveç ve Finlandiya'nın Birliğe katılımı gerçekleşmiştir. Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin batıya

⁵³ Kavalalı, s.1.

⁵⁴ Arzu Kihitir, "Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı.19, (Ocak 2012), s.181.

yönelmeleri, Avrupa Birliği'nin beşinci kez genişlemesine neden olmuştur. Böylece 2004 yılında Birliğe on ülkenin daha katılmasıyla üye sayısı 25'e yükselmiştir. Sürecin devamında, 2005'te Bulgaristan ve Romanya'nın, 2013'te ise Hırvatistan'ın katılımı olmak üzere altıncı ve yedinci genişleme dalgaları gerçekleşmiştir.

1.6.1. Birinci Genişleme

İngiltere'nin Birliğe katılım macerası, Avrupa Birliği'nin ilk genişlemesindeki can alıcı noktadır. İngiltere, 1948 yılında Fransa ve Benelüks ülkeleri ile ekonomik ve askeri dayanışma üzerine yapılan Brüksel Anlaşması'nı imzalamasına rağmen, 1952 yılında Paris Anlaşması'na katılmayarak AKÇT dışında kalmayı tercih etmiştir.⁵⁵ Aynı şekilde Roma Antlaşması sırasında tüm demokratik Avrupa ülkeleri AET'ye davet edilmiş olmalarına rağmen İngiltere'nin de içerisinde bulunduğu yedi ülke (Dış Yediler) görüş ayrılıklarından dolayı Topluluğa katılmayı tercih etmemiştir.⁵⁶ Daha sonra İngiltere, Norveç, Danimarka, Avusturya, Portekiz, İsveç ve İsviçre'den oluşan Dış Yediler, 1960 senesinde yaptıkları Stockholm Anlaşmasıyla, Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi'ni (EFTA) kurmuşlardır. Bir bakıma EFTA; Kurucu Altılar ile Dış Yediler arasında yaşanan fikir ayrılıkları sonucu ortaya çıkmış bir entegrasyondur.

İngiltere'nin başlarda AET'ye katılmak istememesinin altında bir takım ekonomik ve politik nedenler yatmaktadır. Öncelikle İngiltere, gümrük birliği niteliği taşıyan AET'ye katıldığı takdirde İngiliz Uluslar Topluluğu ile arasındaki ortak politika ve tarihsel ilişkilerin zedeleneceğini düşünmektedir. Bundan dolayı Avrupa birleşmesinin gümrük birliğinden ziyade serbest ticaret bölgesi şeklinde olmasını savunmuştur. Ancak Kurucu Altılar'ın bu fikre karşı çıkması İngiltere'yi AET dışında bırakmıştır. İngiltere'nin sıcak bakmadığı bir diğer konu ise Avrupa birleşmesinin, “federal” yapıda bir bütünleşme yönünde ilerlemesidir. Bu noktada, üyelerin ulusal egemenliklerinin bir kısmını Birliğe devretmek zorunda olmaları İngiltere'nin şiddetle karşı olduğu bir unsurdur.⁵⁷

⁵⁵ Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları*, 11. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2014, s.85.

⁵⁶ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, 21. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2017, s.309.

⁵⁷ TCMB, *Avrupa Birliği El Kitabı*, 2. Baskı, Ankara: T.C. Merkez Bankası, 1995, s.16.

Kısa bir süre sonra İngiltere, EFTA'dan beklediği ekonomik getirileri elde edememesi üzerine fikrini değiştirerek AET'ye katılma kararı almıştır. Bu konuda, İngiltere'nin "Avrupa Topluluğu'nu frenlemek amacıyla" üyelik başvurusunda bulunduğunu öne süren kesimler de olmuştur.⁵⁸ İngiltere'nin ilk iki üyelik başvurusu Fransa tarafından veto edilmiştir. Bunun asıl nedeni Fransa Cumhurbaşkanı de Gaulle'ün İngiltere'ye olan mesafeli tutumudur. İkinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerin, Fransız donanmasını batırması, General de Gaulle'ün hayatı boyunca İngiltere'ye soğuk bir tavır sergilemesine sebep olmuştur.⁵⁹

İngiltere'nin ilk başvurusu 1961 senesinde gerçekleşmiştir. De Gaulle, 14 Ocak 1963 tarihinde yaptığı basın açıklamasında, İngiltere'nin Roma Anlaşması esaslarına uygun davranmaya niyetli olmadığını, ancak bir Ortaklık Anlaşması imzalamanın mümkün olabileceğini ifade etmiştir.⁶⁰ Bu şekilde, de Gaulle İngiltere'nin ilk üyelik başvurusunun olumsuz sonuçlanmasını sağlamıştır.

İngiltere'nin ikinci başvurusu 1967 yılında İrlanda, Danimarka ve Norveç ile birlikte gerçekleşmiştir. de Gaulle, bu devletlerin başvurusunu reddetmediğini ancak İngiltere'nin katılımının AET'yi serbest ticaret bölgesi şeklinde değiştireceğini öne sürmüştür.⁶¹ Bu bağlamda, de Gaulle İngiltere'nin ikinci başvurusunu da reddetmiştir. 1968'de yaşanan öğrenci hareketleri nedeniyle de Gaulle görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır. Böylece İngiltere'nin AET'ye girmesi önündeki en büyük engel ortadan kalkmıştır.

Fransa'nın yeni Cumhurbaşkanı Georges Pompidou, İngiltere'nin AET'ye katılmasına ılımlı yaklaşarak 1969 senesinde düzenlenen Lahey Zirvesi'nde veto kararını kaldırmıştır. Zirvenin ardından İngiltere, Danimarka, Norveç ve İrlanda ile başlayan müzakereler başarıyla sonuçlanmıştır. İngiltere, İrlanda ve Danimarka'da yapılan referandumlarda "evet" oylarının çoğunlukta çıkması sonucu bu ülkeler 1973 yılında AET'ye katılmıştır. Norveç halkı ise referandumda bu üyeliği reddetmiştir.

⁵⁸ TCMB, s.16.

⁵⁹ Ülger, *Avrupa Birliği'nin ABC'si*, s.33.

⁶⁰ Cihan Dura ve Hayriye Atik, *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*, 3. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007, s.269.

⁶¹ Karluk, *Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları*, s.87.

1961–1973 yılları arasında gerçekleşen birinci genişleme dalgası, müzakere süreci ve üyelik şartlarını yerine getirmek üzere yapılması gereken iç düzenlemeler açısından, gelecekte üyelik başvurusunda bulunacak ülkelere rehber olma niteliği taşımıştır.⁶²

1.6.2. İkinci Genişleme

Yunanistan'ın katılımı, Avrupa Birliği'ni on üyeye çıkarmış ve güneye doğru bir genişleme sağlamıştır. Bu genişleme dalgası, Yunanistan'ın demokratikleşmesi ile doğrudan bağlantılıdır. Yunanistan'ın katılım süreci, Avrupa genişlemesinin demokratik bir dönüşümü izleyen ilk davasıdır.⁶³

Aslında Yunanistan AET'ye üyelik başvurusunda bulunan ilk ülkedir. 8 Haziran 1959 tarihinde başvuruda bulunan Yunanistan'ın müzakereleri 10 Eylül 1959'da başlamıştır. Müzakereler sonucu, Yunanistan ile AET arasında 9 Temmuz 1961 tarihinde Atina Anlaşması imzalanmıştır. Bir Ortaklık Anlaşması olan Atina Anlaşması Yunanistan'ı tam üyeliğe hazırlamak amacıyla yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre Yunanistan 22 sene sonra AET'ye tam üye olarak katılabilecektir.⁶⁴

21 Nisan 1967'de “Albaylar Cuntası” tarafından gerçekleştirilen askeri darbe Yunanistan demokrasisine zarar vermiş ve AET ile olan ilişkilerin kesilmesine neden olmuştur. 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtı ile elde ettiği zafer, Albaylar Cuntası'nı yönetimden düşürerek Yunanistan'ın demokratikleşmesine zemin hazırlamıştır. Yeni Başbakan Konstandinos Karamanlis önderliğinde demokratik rejime geçiş sürecine giren Yunanistan, AET ile ilişkilerini yeniden sürdürmeye başlamıştır.

Bu gelişmeler ışığında Yunanistan, demokratik ve ekonomik olarak güç kazanmak amacıyla, 12 Haziran 1975 tarihinde AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Ancak, bu başvuru 1976 yılında Komisyon'un ekonomik sebeplerden dolayı verdiği olumsuz görüş raporu üzerine reddedilmiştir. Komisyon'un olumsuz kararı Konseyde 9 Şubat 1976 tarihinde görüşülmüş, siyasi ve politik unsurların

⁶² Christopher Preston, *Enlargement & Integration in the European Union*, London and New York: Routledge, 1997, s.23.

⁶³ Helene Sjursen, *Questioning EU Enlargement: Europe in Search of Identity*, London and New York: Routledge, 2006, s.19.

⁶⁴ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.17.

ekonomik unsurlara nazaran daha ağır basması nedeniyle olumlu olarak değiştirilmiştir. 27 Temmuz 1976 tarihinde AET ile Yunanistan arası müzakereler başlamıştır. 1978 yılında Komisyon; Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in AET'ye katılması hakkında "Genişleme Sorunları Üzerinde Genel Görüşler" isimli bildiri hazırlamıştır. Bu bildiride, Birliğin "*demokrasiyi pekiştirmek ve ilerleyen bir Avrupa'nın parçası olmak dileğinden esinlenen*" bu ülkelere olumlu yanıt vermesi gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁵ 28 Mayıs 1979'da imzalanan Katılım Anlaşması ile birlikte, Yunanistan 1 Ocak 1981 tarihinde AET'ye 10'uncu üye olarak katılmıştır.

Yunanistan'ın katılımıyla genişleyen Topluluk, aynı dönemde Grönland'ın AET'den ayrılmasıyla coğrafi olarak küçülmüştür. Grönland, birinci genişleme dalgasıyla AET'ye katılmış olan Danimarka'ya bağlı olması sebebiyle Topluluk'ta yer almıştır. Ancak 23 Şubat 1983 tarihinde ülkede yapılan referandumda %52 hayır oyu çıkması sonucu AET'den ayrılmıştır.⁶⁶

1.6.3. Üçüncü Genişleme

Üçüncü genişleme dalgası birçok yönden ikinci genişleme dalgası ile ortak özellikler taşımaktadır. Birliğin güneye doğru genişlemesi, İspanya ve Portekiz'in bir demokratikleşme süreci sonucunda Topluluğa katılmaları ve bu ülkelerin ilk aşamada ekonomik sebeplerden dolayı reddedilmeleri iki genişlemenin söz konusu ortak özellikleridir. Özellikle, İspanya'da Franco'nun ve Portekiz'de Salazar'ın sürdürmüş olduğu diktatörlük rejimleri, bu ülkelerin Avrupa Topluluğu'na katılmaları önünde engel oluşturmuştur.

İspanya, 1962 senesinden beri Avrupa Topluluğu içerisinde olmak için çaba sarf etmiştir. İlk olarak, 29 Haziran 1970 tarihinde taraflar arasında "Tercihli Ticaret Anlaşması" imzalanmıştır. Ancak İspanya'nın, demokrasiden uzak yönetim yapısı sebebiyle, Topluluk ile sürdürdüğü ilişki, ticari sınırlardan öteye geçememiştir.⁶⁷ Diktatör Franco'nun ölümünün ardından demokratikleşen İspanya, 29 Temmuz 1977 tarihinde Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. İspanya gelir düzeyinin

⁶⁵ **Avrupa Topluluğu Nedir?**, 2. Baskı, Ankara: Nüve Matbaası, s.132.

⁶⁶ Karluk, *Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları*, s.89-90.

⁶⁷ Erçin, s.8.

Topluluk ortalamasının altında kalması ve ülkenin fazla nüfusa sahip olması gibi ekonomik gerekçelerin sunulduğu olumsuz Komisyon görüşünü arka plana atan Avrupa Konseyi, siyasi gerekçeleri ön planda tutarak İspanya'nın üyelik başvurusunu onaylamıştır. 1979'dan 1985'e kadar devam eden sıkıntılı ve zorlu müzakere süreci, İspanya'nın büyük çabaları sonucu başarıyla sonuçlanmıştır. 1 Ocak 1985 tarihinde imzalanan Katılım Anlaşması ile İspanya, 1 Ocak 1986'da topluluktaki yerini almıştır.

Portekiz, EFTA'nın kurucu üyeleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda Portekiz ile Topluluk arasındaki ilişki, AT ile EFTA arasında yapılan anlaşmalar ile paralellik göstermiştir. 22 Temmuz 1973 tarihinde, AT ile EFTA arasında yapılan ticaret anlaşması ile Topluluk, Portekiz'e bazı tarımsal ürünler için tercihli tarifeler tanımıştır.⁶⁸

25 Nisan 1974 tarihinde Salazar'ın devrilmesi ile son bulan diktatörlük rejimi, yerini demokrasiye bırakmıştır. Portekiz, 1977 senesinde AT'ye üyelik başvurusunu gerçekleştirmiştir. İspanya ve Yunanistan'ın kabulünde olduğu gibi ekonomik olumsuzlukların önemszenmeyerek siyasi gerekçelerin öne çıkarılması, Portekiz'in Topluluğa kabul edilmesini sağlamıştır. Aynı zamanda AT, Portekiz'deki demokratik yapıyı desteklemek ve ekonomik olarak katkıda bulunmak için “Katma Protokol” ve “Ek Mali Protokol” çerçevesinde çeşitli ticari ve mali yardımlarda bulunmuştur. Haziran 1985'de, Portekiz'e yedi yıllık uyum süresi tanıyan bir Katılım Anlaşması imzalanmıştır. 1 Ocak 1986'da ise Portekiz, AT üyeleri arasındaki yerini almıştır.

1.6.4. De Facto Genişleme

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Almanya, Doğu ve Batı olarak ikiye bölünmüştür. 1961 senesinde Almanya'yı ikiye bölen Berlin Duvarı yapılmaya başlanmıştır. Winston Churchill'in “Demir Perde” olarak nitelendirdiği bu duvar, 28 yıl boyunca Doğu-Batı Bloğu arasındaki Soğuk Savaşın sembolü olmuştur. SSCB ve Doğu Avrupa'da atılan demokratikleşme adımları, Berlin Duvarı'nın yıkılmasını sağlamış ve

⁶⁸ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.20.

Soğuk Savaş'ın sonunu getirmiştir. Berlin Duvarı'nın 1989'da yıkılmasının ardından 1990 yılında Doğu ve Batı Almanya birleşmiştir.⁶⁹

İki Almanya'nın birleşmesi, AT'nin üye olarak genişlemesini sağlamasa da “de facto” yani fiili bir büyüme sağlamıştır. Bu birleşme, artık Doğu Almanya'nın da fiili olarak AT içerisinde olduğu anlamına gelmektedir. Böylece Almanya, Avrupa Parlamentosu'ndaki milletvekili sayısını artırarak Topluluk içerisinde daha güçlü bir konuma erişmiştir.

1.6.5. Dördüncü Genişleme

Dördüncü genişleme dalgası; Finlandiya, İsveç ve Avusturya'nın katılımıyla Topluluğun kuzeye doğru genişlemesini sağlamıştır. Finlandiya, İsveç ve Avusturya İkinci Dünya Savaşı'nın ardından tarafsızlıklarını ilan eden ülkelerdir. Ancak Soğuk Savaş'ın son bulması, tarafsızlık politikalarının önemsizleştiği yeni bir dönemi başlatarak, bu ülkelerin AB'ye katılmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Avusturya, Müttefik Kontrol Konseyi (Sovyetler Birliği, ABD, Fransa, İngiltere) ülkeleriyle yapmış olduğu 15 Mayıs 1955 tarihli Devlet Anlaşması'nın kendisine getirdiği tarafsızlık hükümlerine rağmen, AB tam üyeliği için başvuruda bulunmuştur. EFTA üyesi olan bu üç devletin AB'ye katılıma nedenleri içerisinde; önemli siyasi, güvenlik ve ekonomik konuların tartışıldığı ve karar verildiği anlarda en üst sıralarda bulunmak istemeleri yer almaktadır.⁷⁰

1990'lı yılların başında AET ile EFTA arasında yapılan ekonomik birleşme anlaşmasıyla, iki entegrasyon arası ileri düzey ekonomik bütünleşme sağlayacak olan Avrupa Ekonomik Alanı'nın (AEA) hayata geçirilmesi amaçlanmıştır. Bu anlaşma, önemli bir kısım EFTA üyesinin AB müktesebatını benimsemesini ve Maastricht Anlaşması'nın uygulamaya konmasının ardından AB üyeliği için hazır olmasını sağlamıştır.⁷¹

⁶⁹ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.55.

⁷⁰ Fraser Cameron, **The Future of Europe: Integration and Enlargement**, London and New York: Routledge, 2004, s.5.

⁷¹ Ülger, *Avrupa Birliği'nin ABC'si*, s.41.

Bu bağlamda İsveç, Finlandiya, Avusturya ve Norveç ile müzakereler 1 Şubat 1993 tarihinde başlamıştır. Sahip oldukları güçlü piyasa ekonomisi ve demokratik yapıları sayesinde yaklaşık bir yıl gibi kısa bir sürede müzakere sürecini tamamlayan bu ülkeler, 24-25 Haziran 1994 tarihinde Katılım Anlaşmaları imzalamışlardır. Avusturya, İsveç ve Finlandiya'nın üyelikleri 1 Ocak 1995 itibariyle resmiyete kavuşmuş ve AB üye sayısı 15'e yükselmiştir. Bu üç ülke ile aynı katılım sürecinden geçen Norveç ise, 1972'de olduğu gibi, yapılan halkoylaması neticesinde bu üyeliği reddetmiştir.

1.6.6. Beşinci Genişleme

1 Mayıs 2004 tarihinde tamamlanan beşinci genişleme, sekiz MDA ülkesi ve iki Akdeniz ülkesi olmak üzere toplam 10 ülkenin AB'ye katılmasıyla gerçekleşmiştir. AB kurumlarının yapısından başlayarak, Birliğin sosyoekonomik yapısına kadar birçok unsura etki eden bu genişleme dalgası; AB'nin doğuya genişlemesi açısından da kilit bir öneme sahiptir.

Berlin Duvarı'nın yıkılması, komünist rejimlerin çökmesi, iki Almanya'nın birleşmesi, SSCB ve Varşova Paktı'nın dağılması gibi gelişmeler Avrupa'nın yeniden şekillenmesini sağlayan temel sebeplerdir. Tüm bu gelişmeler; Soğuk Savaş'ın son bulmasını ve MDA ülkelerinin bağımsızlık kazanmalarını sağlamıştır. Bu noktada AB, MDA ülkelerini ekonomik ve demokratik açıdan destekleyerek, Avrupa bütünleşmesi içerisinde bulunmalarını sağlamıştır. Aynı şekilde MDA ülkeleri de demokratik yapılarını güçlendirmek ve tekrardan Sovyetler Birliği'nin etkisi altına girmemek için rotalarını AB'ye doğru çevirmişlerdir. Aynı zamanda AB ve NATO'nun verdiği güvence ve sağladıkları yardımlar bu ülkelerin kalkınması adına büyük önem taşımıştır.⁷² Bu dönemde ekonomik ve demokratik olarak bir geçiş süreci içerisinde olan MDA ülkelerinin, bu süreci hızlı ve başarılı bir şekilde tamamlayarak AB'ye adapte olabilmeleri adına Kopenhag Kriterleri oluşturulmuştur. Bu doğrultuda ekonomik, siyasi ve uyum kriterlerini sağlama yolundaki ülkeler, AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmaya başlamışlardır.

⁷² Seyidoğlu, s.238.

Bu bağlamda, MDA ülkeleri olan Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Letonya, Litvanya, Macaristan, Estonya, Romanya, Bulgaristan, Slovenya ve Slovakya'nın üyelik başvuruları 1995-1996 yıllarında gerçekleşmiştir. Akdeniz ülkeleri olan Malta ve Güney Kıbrıs ise 1990 senesinde başvuruda bulunmuşlardır.

1997 senesinde yapılan Lüksemburg Zirvesi'nde beşinci genişlemeye dair önemli kararlar alınmıştır. Bu toplantıda, Kopenhag Kriterleri'nin ayrıntılı açıklamasını içeren “Gündem 2000” raporu çerçevesinde değerlendirmeler yapılarak, söz konusu ülkelerin üyelik başvuruları doğrulanmıştır. Ancak 1996 senesinde iktidar değiştiren Malta, üyelik başvurusunu geri aldığı için bu zirvede değerlendirilmemiştir.⁷³ Lüksemburg Zirvesi'nde, değerlendirilen ülkeler “ilk dalga” ve “ikinci dalga” olarak iki sınıfa ayrılmıştır. Kopenhag Kriterleri'nin siyasi şartlarını karşılayan Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Estonya, Slovenya, Polonya ve Güney Kıbrıs ilk dalga içerisinde bulunurken; siyasi şartları karşılayamayan Bulgaristan, Romanya, Letonya, Litvanya ve Slovakya ise ikinci dalga içerisinde yer almıştır. Avrupa Komisyonu, ilk dalga ülkeleri ile müzakerelere 30 Mart 1998'de başlanmasını önermiştir. İkinci dalga ülkelerinin ise henüz müzakereye hazır olmadıkları belirtilmiş ve Avrupa müktesebatına uygunluklarının incelenerek takip edilmesi kararlaştırılmıştır. 1999 senesinde gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi'nde ise, ikinci dalga ülkeleri ile müzakerelere başlanmasına oybirliğiyle karar verilmiştir.⁷⁴ Böylece, 2000 senesinde ikinci dalga ülkelerinin de müzakere süreci başlamıştır.

2001 yılı sonunda gerçekleşen Laeken Zirvesi'nde, söz konusu ülkelerin 2004 yılında AB üyesi olabilmeleri için Aralık 2002 itibariyle müzakereleri tamamlamış olmaları gerektiği ifade edilmiştir.⁷⁵ 12-13 Aralık 2002'de Kopenhag'da yapılan Avrupa Konseyi Zirvesi'nde Bulgaristan ve Romanya dışındaki diğer 10 ülkenin AB'ye katılımı kabul edilmiştir. Bulgaristan ve Romanya'nın ise müzakere sürecine bağlı olarak 2007

⁷³ Erçin, s.21.

⁷⁴ İktisadi Kalkınma Vakfı, *AB Genişlemesi*, <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=281>, (22 Ocak 2021).

⁷⁵ Dura ve Atik, s.299.

senesinde AB'ye katılacağı öngörülmüştür.⁷⁶ 16 Nisan 2003'de Atina'da Katılım Anlaşmaları imzalanmış ve 1 Mayıs 2004 itibarıyla 10 aday ülke AB üyesi olmuştur.⁷⁷

1950'lerin sonlarında 6 kurucu ülke ile 185 milyonluk nüfusa sahip olan AB, dördüncü genişleme dalgasıyla birlikte 15 ülke ve 375 milyonluk nüfusa ulaşmıştır. Doğu genişlemesinin ardından ise, 450 milyon nüfusu barındıran 25 ükeli bir Birlik ortaya çıkmıştır.⁷⁸ Yani AB, neredeyse ilk dört genişlemenin toplamından sağladığı kadarki ülke ve nüfusu, beşinci genişleme dalgası ile tek seferde bünyesine katmıştır. Üye ve nüfus sayısındaki bu büyük sıçrayış, AB'de bir takım yapısal, sosyal, demokratik ve ekonomik değişimlerin yaşanmasına yol açmıştır.

Beşinci genişlemeyle beraber AB'nin yüzölçümü %25, nüfusu ise %20 oranında artmıştır. Nüfus oranındaki artış ile AB'nin GSYH'sı yükselmiş, ancak kişi başına düşen milli gelir azalmıştır. İşsizlik oranı ise yüze %8'den %9'a yükselmiştir. Yeni ülkelerin katılımı AB'nin tarımsal açıdan üretimini de artırmıştır.⁷⁹ Bu genişleme AB'nin Japonya ve ABD karşısında güç kazanmasını sağlarken, aynı zamanda bu bloklarla olan ticaret hacminin de artmasına yol açmıştır. AB'nin dış ticaretinde ABD'nin payı %0.2, Japonya'nın payı ise %0.8 oranında artış göstermiştir. Buna karşın AB'nin dünya ticareti içerisindeki payı ise matematiksel olarak düşmüştür. Bu genişleme dalgası, Avrupa Komisyonu üye sayısını 20'den 25'e yükseltmiştir. Aynı zamanda Fransa, Almanya, İspanya, İngiltere ve İtalya'nın Komisyon üye sayıları 1'e düşürülmüştür.⁸⁰

1.6.7. Altıncı Genişleme

Bulgaristan ve Romanya, tam üyelik başvurularını 1995 senesinde gerçekleştirmişlerdir. Bu ülkeler ile AB arasındaki üyelik müzakereleri 2000 yılında başlayarak, 2004 yılı Aralık ayında tamamlanmıştır.⁸¹ 1997 yılında düzenlenen Lüksemburg Zirvesi'nde ikinci dalga (Helsinki Grubu) içerisinde değerlendirilen bu iki

⁷⁶ Baskı Ülger, *Avrupa Birliği'nin ABC'si*, s.52.

⁷⁷ Karluk, *Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları*, s.101.

⁷⁸ John O'Brennan, *The Eastern Enlargement of the European Union*, London and New York: Routledge, 2006, s.3.

⁷⁹ Dura ve Atik, s.302.

⁸⁰ Dura ve Atik, s.299.

⁸¹ Dura ve Atik, s.300.

ülke, müzakereleri tamamladıkları halde, reform süreci ve yolsuzlukla mücadele konularında eksik olmalarından dolayı, 1 Mayıs 2004 tarihinde gerçekleşen beşinci genişleme içerisinde yer alamamışlardır.

Diğer Helsinki Grubu ülkelerinin aksine, müzakere süreçlerinde yetersiz görülen Romanya ve Bulgaristan, Lüksemburg Grubu ülkelerinin gerisinde kalmışlardır. Bu nedenle Avrupa Komisyonu, 13 Kasım 2002 tarihinde “Bulgaristan ve Romanya İçin Yol Haritası (Roadmaps for Bulgaria and Romania)” adlı belgeyi hazırlamıştır. Belge, 12-13 Aralık 2002 tarihlerinde Kopenhag Zirvesi’nde onaylanmıştır.⁸²

Yol haritası ile getirilen öneriler doğrultusunda ekonomik şartlar, müktesebata uyum, kamu idaresi ve adalet alanlarındaki eksiklerini gideren ve Kopenhag Kriterleri’ni sağlamayı başaran Romanya ve Bulgaristan’ın üyelik sürecinin tamamlanmasına karar verilmiştir. 22 Şubat 2005’de Avrupa Komisyonu’nun verdiği olumlu görüş üzerine Romanya ve Bulgaristan ile Katılım Anlaşmaları 25 Nisan 2005 tarihinde imzalanmıştır.⁸³ Katılım Anlaşmaları’nda öngörülen tarih olan 1 Ocak 2007’de bu ülkeler AB’ye katılmış ve toplam üye sayısı 27’ye yükselmiştir.

1.6.8. Yedinci Genişleme

Yugoslavya’nın dağılmasının ardından AB ile Hırvatistan arasında “İstikrar ve Ortaklık Anlaşması” imzalanmıştır. 2001 senesinde imzalanan bu anlaşmadan iki yıl sonra Hırvatistan, 21 Şubat 2003 tarihinde AB’ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Komisyonun 2004’de yapmış olduğu öneri üzerine, Avrupa Konseyi, aynı yıl içinde Hırvatistan’ın adaylığını açıklamıştır. 3 Ekim 2005’de, AB Dışişleri Bakanları’nın Lüksemburg’da düzenlediği toplantı neticesinde Hırvatistan ile AB arası müzakere süreci başlamıştır.

Hırvatistan’ın, savaş suçlularını Uluslararası Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi’ne teslim etmemesi ve bu konuda mahkemeye iş birliğinde bulunmaması nedeniyle müzakerelere sürecine ara verilmiştir. Daha sonra Mahkeme Başsavcısı del

⁸² Kavalalı, s.29.

⁸³ Karluk, *Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları*, s.107.

Ponte'nin AB Dışışleri Bakanları'na sunduğu olumlu rapor üzerine, müzakereler kaldığı yerden devam etmeye başlamıştır.⁸⁴ Ayrıca, Hırvatistan ile Slovenya arasında yaşanan anlaşmazlıklar da müzakere sürecini olumsuz etkilemiştir. Söz konusu sebeplerden dolayı 6 yıl süren müzakere süreci 30 Haziran 2011 tarihinde sonlanmıştır. 9 Aralık 2012'de Katılım Anlaşması imzalayan Hırvatistan, 1 Temmuz 2013 tarihinde 28. üye olarak AB'deki yerini almıştır.

⁸⁴ Dura ve Atik, s.301.

2. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE AVRUPA BÜTÜNLEŞME VE GENİŞLEME POLİTİKALARI

Bilindiği üzere, İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı sonuçları Batı Avrupalı devletleri bir araya getiren en önemli unsurdur. Savaşın neden olduğu ekonomik ve siyasi çöküntünün üstesinden yardımlaşma ve işbirliği ile gelebileceklerinin farkına varan Batı Avrupalı devletler beraber hareket etme kararı almışlardır. Bu bölümde, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Avrupa'nın içerisinde bulunduğu ekonomik ve siyasi konjonktür ele alınacaktır. Soğuk Savaş döneminde izlenen bütünleşme politikaları AET öncesi ve AET sonrası dönemleri çerçevesinde ortaya koyulacaktır.

2.1. İkinci Dünya Savaşı Sonuçlarının Avrupa Üzerindeki Etkileri

İkinci Dünya Savaşı, insanlığın şahit olduğu en büyük ve en korkunç yıkımlardan biridir. Bu savaş, çeşitli kaynaklara göre yarısından fazlası Avrupa'da olmak üzere toplamda 60 ila 70 milyon insanın ölümüne sebebiyet vermiştir. Amerikalı tarihçi Thomas Paterson, İkinci Dünya Savaşı'nın için, “1939-1945 felaketi öylesine zorlu, öylesine topyekûn, öylesine şiddetliydi ki, bir dünya altüst oldu” sözlerini kullanmıştır.⁸⁵

Savaşın en çok zarar gören Avrupa'da, 30-40 milyon arası insan hayatını kaybetmiş, siyasi istikrar kalmamış, ekonomik yapı çökmüş ve yoksulluk baş göstermiştir.⁸⁶ Şehirlerin büyük kısmının yıkılması ve üretim tesislerinin tahrip edilmesiyle Avrupa, sahip olduğu üretim kapasitesinin 4'te 3'ünü kaybetmiştir.⁸⁷ Savaş nedeniyle köprü, yol ve su barajları gibi birçok altyapı da büyük ölçüde zarar görmüş, tarım alanlarının mermiler ve mayınlarla dolu olması zirai faaliyetleri olumsuz etkilemiş, insanlar yerlerinden göç etmek zorunda kalmış ve ayakta kalan fabrikalar ise kalifiye eleman yoksunluğundan dolayı verimli üretim yapamaz hale gelmiştir.⁸⁸ İngiltere Başbakanı Winston Churchill, savaş sonrası Avrupa'nın bu vahim durumu için, “bir moloz yığını, ölümler evi, ölümcül hastalıkların ve nefretin üreme alanı” ifadelerini kullanmıştır.⁸⁹

⁸⁵ Robert J. McMahon, **Soğuk Savaş**, Çev. Sinem Gül (Çev.), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2013, s. 9-10.

⁸⁶ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.31.

⁸⁷ Çaşın ve Özgöker, s.35.

⁸⁸ Çağrı Erhan, "Avrupa'nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt.51, Sayı.1, (Ocak 1996), s.259.

⁸⁹ McMahon, s. 9-10.

Asırlar boyunca dünyanın süper güçleri konumunda olan Fransa, İngiltere ve Almanya gibi Avrupa ülkeleri savaştan sonra eski güçlerini yitirmişlerdir.⁹⁰ Fransa ve İngiltere savaşın galipleri arasında yer alsalar da ekonomik ve siyasi olarak güçsüz durumdadır. Almaya ise adeta harabeye dönmüş bir halde müttefik devletler ve Sovyetler Birliği'nin kontrolü altına girmiştir.

ABD, İtalya ve Fransa'yı ele geçirmiş; Sovyetler Birliği ise Doğu Avrupa'da Almanya'nın üçte birlik kısmıyla birlikte Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya, Romanya, Bulgaristan ve Polonya'yı "özgürlüğüne kavuşturmuştur".⁹¹ Bu şekilde Avrupa, savaşın asıl galipleri ve iki kutuplu yeni dünya düzeninin baş aktörleri olan ABD ve Sovyetler Birliği tarafından "Doğu Avrupa" ve "Batı Avrupa" şeklinde bölünmüş ve adeta bu iki gücün etki alanı haline gelmiştir.⁹²

Stalin, güçlü bir Almanya'nın gelecekte Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılabileceğini düşünerek bu ülkenin bölünmesi ve gücünün yok edilmesi yönünde bir politika izlemiştir. Sovyetler Birliği, yaklaşık 27 milyon yurttaşını İkinci Dünya Savaşı'nda kaybetmiştir. Gelecekte böyle bir kayıpla tekrar karşı karşıya gelmek istemeyen Stalin, Doğu Avrupa'yı, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bir tampon bölge olarak kullanmayı planlamıştır.⁹³ Bu nedenle Sovyetler Birliği, etkisi altına aldığı Doğu Avrupa ülkelerinde komünizmin yaygınlaştırılması yönündeki baskılarını sürdürmüştür. Dönemin İngiltere Başbakanı Winston Churchill, 5 Mart 1946 tarihinde ABD'de yaptığı konuşmada, Sovyetler Birliğinin söz konusu yayılmacı politikası ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:⁹⁴

"Baltık'ta Stettin'den Adriyatik'te Trieste'ye kadar, Kıta'nın üzerine bir Demir Perde inmiştir. Hattın ardında Orta ve Doğu Avrupa'nın tüm başkentleri ve kadim devletleri yer almaktadır. Varşova, Berlin, Prag, Viyana, Budapeşte, Belgrad, Bükreş ve Sofya, tüm bu ünlü kentler ve bunların etrafındaki halkları Sovyet bölgesi olarak

⁹⁰ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.31.

⁹¹ Cem Karadeli, "Soğuk Savaş'ın İlk Aşamasında Doğu Avrupa: Sosyalizm ve Başkaldırı", **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Cilt.4, Sayı.1, (Mayıs 2020), s.47.

⁹² Hasan Mor, "Avrupa (Birliği) Bütünleşme Süreci ve Sorunları", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt.14, Sayı.1, (2010), s.504.

⁹³ Karadeli, s.45.

⁹⁴ The History Guide: Lectures on Twentieth Century Europe, *Winston Churchill's Iron Curtain Speech*, 2014, <http://www.historyguide.org/europe/churchill.html>, (20 Mart 2021).

tanımlayabileceğim bir yerde bulunmaktadır ve bunların her biri bir şekilde yalnız Sovyet etkisine değil aynı zamanda Moskova'nın çok yüksek ve kimi şartlarda da yükselmeye devam eden kontrolüne maruz kalmaktadır. Sadece Atina -ölümsüz zaferleriyle Yunanistan- İngiliz, Amerikan ve Fransız gözetiminde seçimlerle kaderini tayin konusunda özgürdür. Rus etkisi altındaki Polonya Hükümeti, Almanya üzerinde muazzam ve çok yanlış baskınlar yaparak milyonlarca Almanı elim ve hayal edilemez ölçekte bir harekâtla sınır dışı etmektedir. Bu Doğu Avrupa ülkelerinde çok küçük ölçekli olan Komünist Partiler, mensuplarının çok ötesinde bir kudret ve kuvvete eriştirilmişler ve her yerde totaliter kontrol elde etme uğraşındadırlar. Polis devletleri neredeyse tüm durumlarda serpilip gelişmektedir ve şimdilik Çekoslovakya haricinde ortada gerçek demokrasi yoktur.”

Doğu Avrupa'da, Sovyet kontrolündeki komünist partiler iktidara gelmişler; Batı Avrupa'da ise savaşın olumsuz sonuçlarıyla yüzleşen ülkeler ekonomik, askeri ve siyasi açıdan toparlanma çabası içerisine girmişlerdir. Bu noktada, kendi sistemi açısından Rusya karşısında daha kuvvetli bir Avrupa olmasını isteyen ABD, Marshall Planı ve 1949 yılında imzalanan Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) ile Batı Avrupa'yı ekonomi ve güvenlik açısından desteklemiştir.⁹⁵ Ayrıca ABD, Batı Almanya'yı Batı savunması ile bütünleştirme düşüncesinde olmuştur.⁹⁶ Bununla birlikte, zayıf bir Almanya'nın Atlantik'i de güçsüz kılacağına farkında olan ABD, ekonomik olarak güçlü bir Almanya istemiştir.⁹⁷

İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa lehine olumsuz sonuçlanması, ABD ve Sovyetler Birliği tarafından bu coğrafya üzerinde çıkar politikaları izlenmesi için uygun ortamı yaratmıştır. Avrupa'daki kuvvet boşluğundan istifade eden Sovyetler Birliği'nin komünizmi yayma çabası ve buna karşılık Avrupa'yı tek pazar halinde görmek isteyen ABD'nin Batı Avrupa'yı birleştirme gayreti, kıtayı adeta bu iki süper gücün satranç tahtası haline getirmiştir. Almanya'nın bir demir perde ile ortadan ikiye bölünmesi bu durumun en açık göstergesidir.

⁹⁵ Oğuzhan Aslantürk ve Emrah Firidin, “Avrupa Birliği Tarihi”, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı.1, (Ocak 2011), s. 72.

⁹⁶ Mor, s.505.

⁹⁷ Aslantürk ve Firidin, s.73.

Savaşın olumsuz sonuçlarıyla beraber gelen ekonomik buhran ve Sovyet yayılmacılığı endişesi Avrupa ülkeleri arasındaki dayanışmanın ilerlemesini sağlamıştır. 1945’de kurulan “Birleşmiş Milletler” oluşumu Avrupa’yı güvenlik açısından tatmin etmemiştir. Nitekim 1939 yılında benzer bir oluşum olan “Milletler Cemiyeti” de İkinci Dünya Savaşı’nın ortaya çıkmasına engel olamamıştır.⁹⁸ Bu durum, Avrupa ülkelerinin kendi aralarında başarılı veya başarısız birçok birlik girişiminde bulunmalarına yol açmıştır. Batı Avrupa ülkelerinin hâlihazırda sahip olduğu dayanışma gayesi, ABD’nin ekonomik ve güvenlik destekleri ile birleşmiştir. Böylelikle Avrupa bütünleşmesine giden yolun önü açılmıştır.

2.2. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) Öncesi Dönem

Avrupa’daki ilk ekonomik birleşme, 1932 senesinde Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında imzalanan “Quchy Antlaşması” amaçlarının 1944 yılında nihayete ermesiyle ortaya çıkan “Benelüks” birliğidir. Benelüks’ün hayata geçmesi yeni birlik fikirleri de beraberinde getirmiştir. Bundan iki sene sonra, 1946’da Winston Churchill, “Avrupa Birleşik Devletleri” adında bir konfederasyon kurulmasını önermiştir.⁹⁹ Churchill’in Zürih Üniversitesi’nde yaptığı konuşmada ortaya attığı bu fikir, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından “birlik” adına yapılan ilk çağrı olmuştur.

Bu dönemde ortaya çıkan, birtakım devlet yetkilerinin uluslarüstü otoriteye devredilmesini savunan “federalist” yaklaşım ile devlet yetkilerinin devrine karşı çıkan “fonksiyonalist” yaklaşım arasındaki mücadele pek çok birlik girişimini ortaya çıkarmıştır. Bunlar: İngiltere’de Churchill liderliğinde kurulan “Birleşik Avrupa Hareketi”, Fransa’da kurulan “Birleşik Avrupa için Fransız Konseyi”; Hertensteiner’ler tarafından kurulan “Avrupa Federalistler Birliği”; sosyalist temel üzerine kurulan “Sosyalist Avrupa Birleşik Devletleri”; Fransa’da Hristiyan-demokrat temel üzerine kurulan “Les Nouvelles Equipes Internationales” ve ekonomik problemler üzerinde yoğunlaşan “Avrupa Ekonomik İşbirliği Ligi” adlı örgütlerdir. Bu örgütler, 1947

⁹⁸ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.34.

⁹⁹ Selda Kırac ve Buket İlhan, “Avrupa Birliği Oluşum Süreci ve Ortak Politikalar”, *Milli Eğitim Dergisi*, Cilt.40, Sayı.188, (Ekim 2010), s.192.

senesinde “Avrupa Birliği Hareketi Uluslararası Komitesi” adıyla birleşmişlerdir. Ancak aralarındaki büyük fikir ayrılıklarından dolayı bu birleşme başarılı olmamıştır.¹⁰⁰

Aynı dönemde, çökmüş durumda olan Avrupa’yı canlandırma misyonunu ABD üstlenmiştir. Aslında ABD’nin yardımları savaş biter bitmez başlamış ve 1946 yılının sonuna gelindiğinde Avrupa’ya yapılan yardım 15 milyar doları bulmuştur. Ancak yapılan yardımlar bir plan dâhilinde olmadığı için ülkeler tarafından verimli olarak kullanılamamıştır. Bu nedenle Avrupa’ya yapılan yardımların daha etkili olabilmesi için 5 Haziran 1947’de “Marshall Planı” ortaya koyulmuştur.¹⁰¹ Marshall Yardımları’nın başlamasından bir sene sonra ise bu yardımların ülkelere dağıtılması amacıyla “Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC)” hayata geçirilmiştir.

Savaş sonrasında Avrupa’da, ekonomik birleşmenin yanı sıra ortak güvenlik politikası oluşturma ve savunma alanında birleşme çabaları da başlamıştır. İlk çabalar sonucu, 17 Mart 1948’de İngiltere, Belçika, Hollanda, Fransa ve Lüksemburg arasında imzalanan “Brüksel Anlaşması” neticesinde “Batı Birliği” isimli savunma örgütü kurulmuştur. Bu örgüt ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda işbirliğini ve ortak savunmayı mümkün kılmayı hedeflemiştir.¹⁰² 1954 yılında, Brüksel Anlaşması’nın yeniden düzenlenmesi ile başta kabul edilmeyen Almanya ve İtalya örgüte dâhil edilmiş ve örgüt “Batı Avrupa Birliği (BAB)” ismini almıştır. Ancak BAB, 1949’da NATO’nun kurulmasından sonra önemini yitirmiştir. ABD’nin askeri gücü NATO’nun BAB’a tercih edilmesine yol açmış, bu nedenle Soğuk Savaş bitene kadar Avrupa savunmasını NATO üstlenmiştir.¹⁰³

1948’de düzenlenen Lahey Kongresi’nde, içerisinde İnsan Hakları Mahkemesi ve Avrupa Asamblesi barındıran bir siyasal komisyon kurulması önerilmiştir. Bu öneri neticesinde, 5 Mayıs 1949’da Londra’da imzalanan anlaşma ile “Avrupa Konseyi” hayata geçirilmiştir.¹⁰⁴ Konsey merkezi Strazburg olarak tayin edilmiştir. İngilizlerin federal yapı karşıtı tutumu, Avrupa Konseyi’nin federal bir yapıya kavuşmasını

¹⁰⁰ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.36-37.

¹⁰¹ Çaşın ve Özgöker, s.60-61.

¹⁰² Gürkaynak, s.8.

¹⁰³ Rıza Arslan, “Avrupa Birliği Savunma Politikası: Dünya Sahnesine Geri Dönüş mü?”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.7, Sayı.1, (Haziran 2005), s.231.

¹⁰⁴ Dedeoğlu, s.47.

engellemiştir. Bu durum, Kıta Avrupası ülkelerini hayal kırıklığına uğrattığı gibi Avrupa Konseyi'nin etkinliğini de büyük ölçüde azaltmıştır.¹⁰⁵

1950'lere gelindiğinde, Avrupa Konseyi ve NATO gibi önemli örgütlerin varlığına rağmen Avrupa'da kalıcı birleşme sağlanması yolundaki sorunlar devam etmiştir. Bu sorunların başında ise Almanya ve Fransa arasındaki anlaşmazlık yer almıştır. Nitekim Fransızlara göre Alman tehdidi hala devam etmekteydi. Fransa'nın bu sorunu çözmeye yönelik çabaları, Fransız Planlama Dairesi Başkanı Jean Monnet ve Dışişleri Bakanı Robert Schuman tarafından 9 Mayıs 1950'de ortaya konulan "Schuman Planı" ile sonuca ulaşmıştır. Bu plan ile savaş sanayisinin temeli olan kömür ve çelik üretimini denetim altında tutacak bir Avrupa örgütü kurulması öngörülmüştür. Bu şekilde, Alman sanayisinin merkezi olan Ruhr bölgesi kontrol altına alınarak Alman tehdidi bertaraf edilmek istenmiştir. Schuman Planı ile başlayan sürecin sonunda, 18 Nisan 1951'de Belçika, Federal Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda arasında imzalanan "Paris Antlaşması" ile Avrupa bütünleşmesinin ilk adımı kabul edilen "Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)" kurulmuştur.

Schuman Planı ile aynı zamanlarda, yine Fransa tarafından, "Pleven Planı" olarak bilinen ve ortak bir Avrupa ordusu kurulmasını öngören "Avrupa Savunma Topluluğu (AST)" ve ortak dış politika oluşturulmasını amaçlayan "Avrupa Siyasi Topluluğu" önerileri ortaya atılmıştır. Diğer devlet parlamentolarında onaylanan AST, Fransa tarafından gündeme getirilmiş olmasına rağmen, Almanya'nın silahlandırılmasına gösterilen tepki ve AST anlaşmasına eklenen NATO hükümleri sebebiyle 28 Ağustos 1954'de yine Fransa Parlamentosu tarafından reddedilmiştir.¹⁰⁶ AST'nin girişiminin bu şekilde başarısız olmasıyla Avrupa Siyasi Topluluğu planı da ortadan kalkmıştır. Buradan doğan boşluk ise Batı Avrupa Birliği'nin (BAB) kurulması ile giderilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁷

Kısa sürede AKÇT'den fayda sağlanması ve AST girişiminin olumsuz sonuçlanması, Avrupa ülkelerinin ekonomik entegrasyon üzerinde yoğunlaşmalarını

¹⁰⁵ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.40.

¹⁰⁶ Haydar Efe, "Soğuk Savaş Döneminde Avrupa'da Ortak Dış Politika Oluşturma Çabaları", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt.9, Sayı.1, (Mayıs 2010), s.41.

¹⁰⁷ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.10.

sağlamıştır. 1955 yılında düzenlenen Messina Konferansı'nda, atom enerjisinin üyeler arasında barışçıl şekilde kullanılmasını amaçlayan “Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun (EURATOM)” ve ortak pazar kurulmasını öngören “Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET)” kurulmasına karar verilmiştir.¹⁰⁸ Kurucu Altılar tarafından 25 Mart 1957 tarihinde imzalanan “Roma Antlaşması” ile bu iki topluluk hayata geçirilmiştir. Yapı bakımından AKÇT örnek alınarak hayata geçirilen bu iki topluluk “uluslarüstü” bir karaktere sahip olmuştur.¹⁰⁹ Özellikle AET, bu üç topluluğun en geniş kapsamlısı olarak, şimdiye kadarki en yakın Avrupa birleşmesi olma özeliğini göstermiştir. Ayrıca bu toplulukların kurucu antlaşması olan Roma Antlaşması, daha fazla ülkenin topluluğa katılması ve işbirliğinin artırılmasına yönelik hükümleri ile Avrupa bütünleşmesinin “genişleme” ve “derinleşme” temellerine oturmasını sağlamıştır.¹¹⁰

2.2.1. İlk Ekonomik Birlik: Benelüks

Benelüks, 18 Temmuz 1932'de Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında imzalanan Quchy Sözleşmesi ile kurulmuştur. “Benelüks” ismi ise sözleşmeye taraf olan bu ülkelerin isimlerinin ilk hecelerinin birleşiminden meydana gelmektedir. Son halini İkinci Dünya Savaşı sırasında alan Benelüks birliğinin temelleri, yine aynı ülkeler arasında kademeli olarak gümrüklerin indirilmesine yönelik olarak 1930'lu yıllarda hayata geçirilmiş olan BLEU uygulamasına kadar uzanmaktadır.¹¹¹ Ayrıca Benelüks, 20. YY'da Batı Avrupa'da oluşturulan ilk ekonomik birlik olmasından dolayı büyük öneme sahiptir.¹¹²

Benelüks, İkinci Dünya Savaşı sırasında askıya alınmasına rağmen savaşın bitmesi beklenmeden tekrar hayata geçilmek istenmiştir. Savaş döneminde sürgünde olan Hollanda ve Belçika hükümetleri arasında 21 Ekim 1943'te imzalanan bir para antlaşmasından sonra, Lüksemburg'un da bu ülkelerin arasına katılmasıyla, 5 Eylül 1944'te gümrük birliği anlaşması ve 9 Mayıs 1947'de ortak tarım politikası anlaşması imzalanmıştır. 1944'teki anlaşma ile birlikte Gümrük Vergileri Yönetim Konseyi, Dış

¹⁰⁸ Çaşın ve Özgöker, s.67.

¹⁰⁹ Mor, s.508.

¹¹⁰ Mor, s.509.

¹¹¹ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.34-35.

¹¹² Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.5.

Ticaretin Kontrolü Konseyi ve Ticari Anlaşmalar Konseyi'nin kurulması kabul edilmiştir. Bu anlaşma, ancak 1 Ocak 1948 tarihinde yürürlüğe girebilmiştir. Asıl amaçlarının ekonomik birlik yaratmak olduğunu açıklayan üye ülkeler, bu amaca yönelik taahhütlerini kapsayan anlaşmaların bir araya toplanması için hazırlanan belgeyi 17 Eylül 1957'de kabul etmişlerdir. 3 Şubat 1957'de ise Lahey'de Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nı imzalamışlardır.¹¹³

2.2.2. Marshall Yardımları ve OEEC'nin Kuruluşu

İkinci Dünya Savaşı'yla beraber Avrupa'nın ekonomik olarak zayıflaması ve komünizmin giderek güçlenmesi, ABD'nin çıkarları için tehdit oluşturmaya başlamıştır.¹¹⁴ Bu nedenle ABD, Avrupa devletlerine toparlanmaları için mali yardımda bulunmayı teklif etmiştir. Yardım ihtiyacı içerisinde olan Avrupa devletlerinin bu teklife olumlu yaklaşımları üzerine ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, “Marshall Yardımları” formülünü ortaya koymuştur. ABD'nin kendi çıkarları doğrultusunda Avrupa'ya yaptığı bu yardım iki farklı açıdan tarif edilebilmektedir:¹¹⁵

1. ABD'de satılmayan malların devlet eliyle satın alınması suretiyle 1929 krizine benzer bir krizin yaşanmasını engellemek.

2. Avrupa'yı yoksullaştıran çatışmaları engellemek; liberalizm ve serbest ticaretin önünü açmak; ABD'nin ticaret alanını genişletmek ve Komünizm tehdidinin önüne geçmek.

“Marshall Planı”, diğer adıyla “Avrupa'yı İyileştirme Planı”, 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard üniversitesinde açıklanmış ve 16 Avrupa ülkesinin kabulü ile hayata geçirilmiştir.¹¹⁶ Buna göre, ABD tarafından Avrupa'nın şu koşulları sağlaması istenmiştir: Avrupa devletlerinin ne kadar yardım istediğinin ve her biri için yapılacak yardım miktarının kararlaştırılması; Avrupalı devletlerin ekonomik kalkınması için ortak plan hazırlanması; ticaret engellerinin indirilmesi ve planı uygulamak için Avrupa devletleri arasındaki koordinasyon sağlayacak bir uluslararası örgütün kurulması.¹¹⁷

¹¹³ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.6.

¹¹⁴ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.38.

¹¹⁵ Çaşın ve Özgöker, s.60.

¹¹⁶ Alganer ve Çetin, s.304.

¹¹⁷ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.38.

Sunduğu bu koşullarla birlikte ABD, aslında Avrupa ülkelerinin bir arada hareket etmesini sağlayarak Avrupa bütünleşmesinin önünü açmıştır. Ayrıca Marshall Yardımları, dolar açığının kapanması ve sermaye oluşturulması konularında Avrupa ülkelerine fayda sağlamıştır.

Yardımların başlamasından bir yıl sonra, 1948 yılında Lahey’de düzenlenen “Avrupa Kongresi”nde, yardımların Avrupa ülkelerine dağıtılması amacıyla “Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC)” kurulmuştur.¹¹⁸ Aynı zamanda ticaretin serbestleştirilmesi ve ödemeler sisteminin iyileştirilmesini hedefleyen bu örgüt, 6 ay içerisinde Avrupa içerisindeki ticareti iki katına yükseltmiş ve 1950 yılında “Avrupa Ödemeler Birliği”ni oluşturmuştur.¹¹⁹

2.2.3. Avrupa Konseyi’nin Kuruluşu

Avrupa Konseyinin temelleri, Winston Churchill’in çağrısıyla, 7-11 Mayıs 1948 tarihinde yaklaşık 800 delegenin katılımıyla gerçekleşen Lahey Kongresi’yle atılmıştır. Bu kongrede, içerisinde İnsan Hakları Mahkemesi ve Avrupa Asamblesi barındıran bir Avrupa Konsey’i oluşturulması önerilmiştir.¹²⁰ Ayrıca, Avrupa’nın ekonomik ve siyasi bütünleşmesi adına faaliyet gösterecek bir oluşumun ve buna paralel olarak bir “İnsan Hakları Bildirgesi”nin oluşturulması kararlaştırılmıştır.¹²¹

Fransa, İngiltere ve Benelüks ülkeleri tarafından Avrupa Konseyi’ne yönelik başlatılan çalışmalar bu devletlerin daveti üzerine İtalya, İsviçre, Norveç, İrlanda ve Danimarka’nın da desteğiyle sürdürülmüştür. Yapılan görüşmelerde İngiltere örgütün hükümet düzeyinde bir yapıda olmasını önerirken, Kıta Avrupa’sı devletleri “Danışma” rolü üstlenen bir “Meclis” kurulması yönünde teklifte bulunmuşlardır. Bu tartışmalar, Ocak 1949’da Bakanlar Komitesi ve Danışma Meclisi’nden oluşan bir Avrupa Konseyi’nin kurulması yönündeki kararın ilanı ile nihayete ermiştir.¹²² Akabinde 5 Mayıs 1949’da Londra’da imzalanan antlaşma ile Avrupa Konseyi somut olarak hayata geçirilmiştir. İngilizlerin ulusalcı tutumu, Avrupa Konseyi’nin federal bir yapıya

¹¹⁸ Kıraç ve İlhan, s.192.

¹¹⁹ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.39.

¹²⁰ Dedeoğlu, s.47.

¹²¹ Tezok, s.53.

¹²² Çaşın ve Özgöker, s.62.

erişmesini engelleyerek uluslararası bir yapıda örgütlenmesini sağlamıştır. Konseyin karar alma şekli oybirliği olarak belirlenmiştir. Bu durum üye devletlerde birinin kabul etmediği bir konuda karar alınamamasına ve dolayısıyla örgüt etkinliğinin büyük ölçüde azalmasına yol açmıştır.¹²³

Örgütün kurucu antlaşmanın 1. maddesinde, “*Avrupa Konseyi’nin amacı; üyeleri arasında, müşterek malları olan ülkü ve prensipleri korumak ve yaymak ve siyasi, iktisadi ilerlemelerini sağlamak maksadıyla daha sıkı bir birlik meydana getirmektir. Bu gayeye, Konsey organları vasıtasıyla, müşterek menfaatleri ilgilendiren meselelerin incelenmesi, anlaşmalar akdi ve iktisadi, içtimai, kültürel, ilmi, hukuki, idari sahalarda bir müşterek hareket hattının kabulü ve insan hakları ile ana hürriyetlerinin korunması ve geliştirilmesiyle varılacaktır.*”¹²⁴ hükmü yer almaktadır. Avrupa Konseyi, bu hükümden ve Lahey Konferansı kararlarından da anlaşılacağı üzere demokratikleşme üzerine inşa edilmiştir. Merkezi ve organları Strazburg’da bulunan Avrupa Konseyi, Avrupa’da azınlık haklarının korunması ve demokratik, kültürel, insani değerlere saygı duyulması konularına büyük katkı sağlamış ve bu doğrultudaki onlarca sözleşmeyi bünyesinde barındırmıştır.¹²⁵

2.2.4. Schuman Planı, Paris Antlaşması ve AKÇT’nin Kuruluşu

Günümüz Avrupa Birliği’nin temeli sayılan AKÇT’nin kuruluşu, Jean Monnet’in tasarladığı 9 Mayıs 1950 tarihli Schuman Planı’na dayanmaktadır. Bu plan, savaş endüstrisinin temel maddeleri olan kömür ve çelik üretimi ile kullanımının uluslarüstü bir örgüt kontrolünde yönetilmesini öngörmüştür.¹²⁶ Bu sayede, ekonomik gelişmenin yanı sıra, uzun süredir rekabet içerisinde olan Almanya ve Fransa arasında çıkabilecek muhtemel çatışmaların engellenmesi ve Avrupa’daki barışın sürekli hale getirilmesi planlanmıştır. Nitekim savaş denince akla gelen iki ülkenin, savaş denince

¹²³ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.40.

¹²⁴ *Avrupa Konseyi Statüsü*, Resmi Gazete, 17 Aralık 1949, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/05/06/avrupa%20konseyi%20statusu.pdf> (15 Ağustos 2021).

¹²⁵ Tezok, s.54.

¹²⁶ Avrupa Topluluğu Nedir?, s.8.

akla gelen iki temel madde üzerinde uzlaşma sağlaması, AKÇT'nin altında ekonomik olduğu kadar siyasi ve askeri fikirlerin de önemli yer tuttuğunu göstermektedir.¹²⁷

Robert Schuman, “Schuman Bildirisi” olarak bilinen 9 Mayıs 1950’de yaptığı konuşmada, AKÇT’nin kurulmasına yönelik teklifini şu sözlerle dile getirmiştir.¹²⁸

“Avrupa tek seferde ya da tek bir plana göre oluşturulamaz. İlk önce fiili bir dayanışma oluşturacak olan somut başarılar yoluyla inşa edilecektir. Avrupa uluslarının bir araya gelmeleri, Avrupa uluslarının bir araya gelmesi, Fransa ve Almanya'nın asırlık muhalefedinin ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir. Yapılan herhangi bir eylem, öncelikle bu iki ülkeyi ilgilendirmelidir.

Fransız-Alman kömür üretimi ve çelik üretimi Avrupa'nın diğer ülkelerinin katılımına açık bir organizasyon çerçevesinde bir bütün olarak ortak bir Yüksek Otorite altına yerleştirilmelidir.

Kömür ve çelik üretiminin bir araya getirilmesi, Avrupa federasyonunun ilk adımı olarak ekonomik kalkınma için ortak temellerin hemen kurulmasını sağlayacak ve uzun süredir savaş mühimmatı üretimine adanmış olan ve bundan sürekli zarar gören bölgelerin kaderini değiştirecektir. Böylelikle kurulan üretimdeki dayanışma, Fransa ile Almanya arasındaki herhangi bir savaşın yalnızca düşünülemez değil, maddi olarak da imkânsız hale gelmesini sağlayacaktır. Katılmak isteyen tüm ülkelere açık olan ve nihayetinde tüm üye ülkelere endüstriyel üretimin temel unsurlarını aynı şartlarda sağlayacak olan bu güçlü üretken birimin kurulması, ülkelerin ekonomik birleşmesi için gerçek bir temel oluşturacaktır. Bu üretim, yaşam standartlarının yükseltilmesine katkı sağlamak ve barışçıl kazanımları teşvik etmek amacıyla ayırım gözetmeksizin ve istisnasız bir bütün olarak dünyaya sunulacaktır. Böylelikle, ekonomik sistem için gerekli ortaklığın kurulması için vazgeçilmez olan çıkar kaynaşması basit ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilecektir. Bu, kanlı bölünmelerle birbirlerine uzun süredir karşı çıkan ülkeler arasında daha geniş ve daha derin bir topluluğun mayasını oluşturabilir.

¹²⁷ Tezok, s.55.

¹²⁸ Fondation Robert Schuman, “Declaration of 9th May 1950 delivered by Robert Schuman”, *European Issue* No.204, 10th May 2011, <https://www.robert-schuman.eu/en/doc/questions-d-europe/qe-204-en.pdf>, (21 Ağustos 2021), s.1-2.

Temel üretimin bir araya getirilmesi ve kararları Fransa, Almanya ve diğer üye ülkeleri bağlayacak yeni bir yüksek otoritenin kurulmasıyla, bu öneri, barışın korunması için vazgeçilmez olan Avrupa federasyonunun kurulması yolundaki ilk somut temelin atılmasını sağlayacaktır.”

Schuman'ın bu çağrısı Almanya, İtalya, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda taraflarından olumlu karşılık bulmuştur. Bu ülkeler yaklaşık bir yıl süren müzakerelerin ardından, 18 Nisan 1951'de AKÇT'yi kuran Paris Antlaşması'nı imzalamışlardır. Antlaşmanın 2. maddesinde topluluğun genel ilkesi şu şekilde belirtilmiştir:¹²⁹

“Topluluk, istihdamın sürekliliğini koruyarak ve Üye Devletlerin ekonomilerinde önemli ve sürekli bozulmalara meydan vermekten kaçınarak, üretimin mümkün olan en yüksek verimlilik seviyesinde en rasyonel dağılımını bizzat temin edecek şartları, aşamalı olarak, gerçekleştirmekle yükümlüdür.”

Bu döneme kadarki süreçte, Avrupa'da iş birliğinin ötesine geçmiş en sıkı birlik olan AKÇT'nin amaçları şu şekilde sıralanabilir:¹³⁰

- Üretim ve dağılımı daha rasyonel hale getirmek,
- Üye ülkelerin kömür ve çelik piyasalarını birleştirmek,
- Verimi artırmak ve maliyetleri düşürmek,
- Kömür ve çelik faaliyetlerini uluslararası bir kurumun denetimine bırakmak,
- Ülkeler arası barışı sağlamak ve diğer alanlarda yeni birliklerin kurulmasının önünü açmak.

Topluluğun altı üyesi, kendi ulusal çıkarları doğrultusunda, bu topluluktan oldukça fayda sağlamışlardır. Fransa, Almanya ile rekabet içerisinde olduğu çelik endüstrisine yönelik endişelerinden kurtulmuştur. Aynı zamanda Alman saldırılarının engellenmesi Fransa'nın Avrupa gelişiminde etkin bir rol oynamasını sağlamıştır. Almanya ise bu topluluk sayesinde uluslararası alanda kabul görmüş ve aynı zamanda çelik ve kömür endüstrisini daha geniş piyasalara çıkarabilmiştir. Benelüks ülkeleri

¹²⁹ Devlet Planlama Teşkilatı, “Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Antlaşmalar”, **Avrupa Topluluklarına İlişkin Temel Belgeler**, Cilt.1, (Ağustos 1993), s6.

¹³⁰ Ali Özgüven, **Ortak Pazar Tarım Politikası ve Türkiye**, Bursa: Bursa Üniversitesi Yayınları, 1082. s.11-12.

açısından bakıldığında ise bu ülkeler, topluluk sayesinde normal şartlarda elde edebileceklerinin üzerinde bir gelişim sağlamışlardır.¹³¹ İngiltere ise federal yapı karşılığı tutumunu sürdürerek, uluslarüstü bir yapılanmanın söz konusu olması nedeniyle AKÇT'ye katılmayı reddetmiştir.

Genel olarak bakıldığında AKÇT'nin hayata geçmesi işlevsel entegrasyonun uygulanabilirliğini gözler önüne sermiştir. Monnet'e göre AKÇT, devrimsel bir hareket olarak daha da birleşik bir Avrupa'nın temelini oluşturmuştur. Kömür ve çelik sektöründe yapılan birleşmenin diğer alanlarda da gerçekleşebileceğine inanmıştır.¹³² Bu bağlamda, AKÇT'nin, ileride hayata geçirilecek olan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) başta olmak üzere Avrupa bütünleşmesinin temelini oluşturduğu söylenebilir.

2.2.5. Avrupa Savunma Topluluğu ve Avrupa Siyasi Topluluğu Girişimleri

AKÇT'nin 25 Eylül 1952 tarihinde faaliyete başlamasının ardından Avrupa'daki birlik düşüncesi giderek kuvvetlenmeye başlamış ve ekonominin yanı sıra askeri ve siyasi alanlara yönelik birleşme girişimleri de kendini göstermiştir.

1950'nin Haziran ayında yaşanan Kore Savaşı'nın ardından ABD, Almanya'nın kendi ulusal ordusunu kurmasını istemiştir. Bu şekilde ABD, müttefik bir güç olarak Almanya'dan yararlanmayı amaçlamıştır. Silahlanmış bir Almanya düşüncesinden rahatsızlık ve endişe duyan Fransa ise zamanın Hükümet Başkanı Rene Pleven'in çalışmaları sonucu, Pleven Planı olarak bilinen Avrupa Savunma Topluluğu tasarısını geliştirmiştir. Bu şekilde, Almanya'nın askeri gücünün, Avrupa Savunma Topluluğu (AST) sayesinde diğer üye ülkelerin askeri güçleriyle beraber uluslarüstü bir otoriteye bağlanmasını amaçlamıştır.¹³³

Pleven Planı'nın ayrıntıları, 15 Şubat 1951 tarihinde NATO üyeleri ve Almanya'nın katılımı ile Paris'te gerçekleşen konferansta ele alınmış ve yaklaşık 1 yıl süren müzakerelerin ardından, 1 Şubat 1952'de anlaşma taslağı tam olarak ortaya koyulmuştur. Ardından, 20-25 Şubat 1952'de Lizbon'da gerçekleştirilen NATO toplantısında kabul gören Avrupa Savunma Topluluğu sözleşmesi, 27 Mayıs 1952

¹³¹ Çaşın ve Özgöker, s.65.

¹³² Çaşın ve Özgöker, s.66.

¹³³ Veyssel Bozkurt, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Bursa: Vipash Yayınları, 2001, s.78.

tarihinde AKÇT üyesi 6 ülke tarafından imzalanmıştır. Ancak anlaşmanın imzalanmasına rağmen bu 6 ülke arasındaki görüş ayrılıkları devam etmiştir. İngiltere, uluslarüstü bir yapıda olmasından dolayı anlaşmaya karşı çıkarken; Fransa, anlaşmaya taraf olan devletlerin öncelikle dış politikada birlikte hareket etmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Almanya ise egemenlik haklarını geri kazanmasıyla bağlantılı olan bu antlaşma ile ilgili herhangi bir itirazda bulunmamıştır.¹³⁴

AST tasarısı onay sürecine girdiğinde, Fransa tarafından söz konusu savunma birliğinin kurulmasının ön şartı olarak, yine uluslarüstü bir karakter taşıması öngörülen, “Avrupa Siyasi Topluluğu”nun kurulması teklifi ileri sürülmüştür. Bu teklifin taraf ülkeler tarafından sıcak karşılanması üzerine, AKÇT Meclis Başkanı Paul-Henri Spaak, kendisinin hazırlamış olduğu “Avrupa’da siyasi bütünleşme” modelini içeren antlaşma taslağını, 9 Mart 1953 tarihinde Bakanlar Konseyi Başkanı Bidault’a tevdi etmiştir.¹³⁵ Avrupa Siyasi Topluluğu kuruluş belgesi, 10 Mart 1953 tarihinde oybirliği ile kabul edilmiştir.¹³⁶ Bu model; insan temel hak ve özgürlük ilkeleri temellerine dayanan, ortak dış politika ve savunmayı da içerisine alan ve ortak pazar oluşturmuş bir birlik öngörmektedir.¹³⁷

Avrupa Siyasi Topluluğu’nun hayata geçmesi için öncelikle AST’ın kurulması gerekliydi. Ancak 1954 yılına gelindiğinde AST kurucu antlaşması, AST teklifini ortaya atan ülke olmasına rağmen, Fransa’nın ulusal meclisinden hala geçebilmiş değildi. Özellikle, de Gaulle’cü milliyetçiler ve sosyalistler, savunma gibi hassas bir konuda egemenlik haklarından feragat edilmesine şiddetle karşı çıkmışlardır.¹³⁸ Nitekim Almanya’nın silahlandırılmasına verilen tepki ve kurulması halinde savunma topluluğunun başına bir Almanın geçebilme olasılığı ile beraber bir Almanın Fransız orduları üzerinde komuta yetkisinin olabileceği düşüncesi de Fransa parlamenterleri tarafından AST antlaşmasının reddedilmesine neden olmuştur.

¹³⁴ İrfan Kaya Ülger, *Avrupa Birliği El Kitabı (Kavramlar – Kurumlar – Kişiler)*, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2003, s.79.

¹³⁵ Tezok, s.60.

¹³⁶ Ülger, *Avrupa Birliği El Kitabı (Kavramlar – Kurumlar – Kişiler)*, s.80.

¹³⁷ Dedeoğlu, s.50.

¹³⁸ Bozkurt, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.82.

AST'ın Fransa tarafından reddedilmesiyle beraber Avrupa Siyasi Topluluğu planı da ortadan kalkmıştır. Bu şekilde, Avrupa'nın uluslararası düzeydeki bütünleşme sürecini hızlandıracağı ve Avrupa Birliği'ne giden yolu kısaltacağı düşünülen bu iki plan başarısız birer girişim olarak kalmıştır.

2.2.6. Brüksel Antlaşması ve Batı Avrupa Birliği

AST'ın başarısız bir girişim olarak kalmasından sonra, 1950'lerin Soğuk Savaş ortamı, Avrupa'yı daha yumuşak bir örgüt yapılanmasını esas alan Batı Avrupa Birliği'ni (BAB) kurmaya yöneltmiştir.¹³⁹

Komünizme karşı verilen savaşta Batı Almanya'yı yanında görmek isteyen ABD, AST'ın Fransa tarafından reddedilmesine tepki göstermiştir. Aynı şekilde, Almanya'nın Batı Avrupa'da kurulacak savunma sistemi içerisine dâhil edilmesinin, bu sistemin gücü açısından vazgeçilmez olduğunu düşünen İngiltere Başbakanı Anthony Eden ise, bu konuya diplomatik açıdan yaklaşarak tüm ilgili tarafları tatmin edecek bir formül bulma çabasına girmiştir.¹⁴⁰ Bu çaba, 1948 yılında imzalanmış olan Brüksel Antlaşması'nın 1954 yılında revize edilmesi ve antlaşmaya İtalya ve Almanya'nın dâhil edilmesiyle birlikte Batı Avrupa Birliği'nin (BAB) kurulmasıyla nihayete ermiştir.

Genel olarak Batı Avrupa ülkeleri arası dayanışma ve komünizm tehdidi temelinde oluşturulan Brüksel Antlaşması'nın temel amaçları, antlaşma metninde şu şekilde belirtilmiştir:¹⁴¹

- Temel insan haklarına, insan kişiliğinin haysiyetine ve değerine ve Birleşmiş Milletler Şartı'nda ilan edilen diğer ideallere olan inançlarını yeniden teyit etmek;
- Ortak mirasları olan demokrasi, kişisel özgürlük ve siyasi özgürlük, anayasal gelenekler ve hukukun üstünlüğü ilkelerini güçlendirmek ve korumak;

¹³⁹ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.66.

¹⁴⁰ Tezok, s.56.

¹⁴¹ 'The Brussels Treaty', Treaty of Economic, Social and Cultural Collaboration and Collective Self Defence, 2009, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17072.htm?selectedLocale=en (02.06.2021).

- Bu amaçlar doğrultusunda, halihazırdaki ekonomik, sosyal ve kültürel bağları güçlendirmek;
- Batı Avrupa'da, Avrupa'nın ekonomik iyileşmesi için sağlam bir temel oluşturmak için sadakatle işbirliği yapmak ve bu yöndeki çabaları koordine etmek;
- Birleşmiş Milletler Şartı uyarınca, uluslararası barış ve güvenliği koruma ve herhangi bir saldırı politikasına karşı direnme noktalarında yardımlaşma sağlamak;
- Almanya tarafından bir saldırganlık politikasının yenilenmesi durumunda gerekli görülebilecek adımları atmak;
- Aynı ideallerden ilham alan ve benzer kararlılıkla canlandırılan diğer devletleri bu amaçların takibinde aşamalı olarak birleştirmek.

Güvenlik ile ilgili işlevleri NATO'ya aktarılmasından dolayı BAB, Soğuk Savaşın büyük kısmında etkisiz kalmıştır.¹⁴² Ayrıca, BAB'ın kurulması Avrupa güvenliğine önemli bir fayda sağlamamış olmasının yanı sıra kıtadaki çekişmeyi artırarak Sovyetler Birliği tarafından 1955 yılında Varşova Paktı'nın kurulmasına neden olmuştur.¹⁴³ 1960 yılında BAB'ın sosyal ve kültürel faaliyetlerini Avrupa Konseyi üstlenmiştir. BAB, 1963'de İngiltere ile AT arasındaki üyelik müzakerelerinin kesilmesinin ardından siyasi ve ekonomik sorunların tartışılması ve 1984'den sonra NATO üyesi Avrupa ülkeleri için güvenlik problemlerinin tartışılması noktalarında fayda sağlamıştır.¹⁴⁴

Günümüzde Fransa, Almanya, Yunanistan, Belçika, Lüksemburg, Portekiz, Hollanda, İtalya, İspanya ve İngiltere BAB'a tam üye ülkelerdir. Bu ülkeler aynı zamanda AB'ye de üyelerdir. Türkiye, Norveç, İzlanda, Macaristan, Çekya ve Polonya BAB'a ortak üye ülkeler iken Avusturya, Finlandiya, İsveç, Danimarka ve İrlanda

¹⁴² Haydar Efe, "AB'nin "Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası" Oluşturma Çabaları", **AİBÜ-İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt.3, Sayı.2, (2007), s.6.

¹⁴³ Ülger, *Avrupa Birliği El Kitabı (Kavramlar – Kurumlar – Kişiler)*, s.94.

¹⁴⁴ Bozkurt, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.83.

gözlemci üye statüsündelerdir. Geçmişte Varşova Paktı'nda yer almış Doğu Bloğu ülkeleri; Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovenya ve Slovakya ise BAB'ın ortak partnerleridir. Ortak partner statüsündeki ülkeler AB veya NATO üyesi değildirler.

2.2.7. Roma Antlaşması ile AAET ve AET'nin Kuruluşu

AKÇT'nin kurulmasıyla beraber yaşanan başarılı gelişmeler, Avrupa'da sektörler ötesi daha geniş kapsamlı bir ekonomik birleşmenin gerçekleştirilmesi yönündeki fikirlerin yaygınlaşmasına neden olmuş ve AST başarısızlığına rağmen birlik düşüncesinden vazgeçmeyen Avrupa ülkeleri, bu amaca yönelik çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Özellikle, Jean Monnet'in çabasıyla 1-2 Haziran 1955 tarihinde Benelüks ülkeleri, İtalya, Fransa ve Batı Almanya'nın katılımıyla gerçekleştirilen Messina Konferansı'nda Avrupa entegrasyonunun genişletilmesi konusu ele alınmıştır. Konferansta, Avrupa'daki güvenlik ve hayat şartlarını yükseltmek amacıyla taşıma, nükleer ve enerji alanları üzerinde başlayacak bir birleşmenin Avrupa entegrasyon sürecine olumlu katkılar yapacağı belirtilmiştir. Daha geniş bir entegrasyonu öngören bu görüş AAET ve AET'nin kurulması adına uygun ortamın oluşmasını sağlamıştır.¹⁴⁵

Messina Konferansı'nda Benelüks ülkeleri, AKÇT üyesi ülkelere sosyal politikaların birbirleri ile kademeli olarak uyumlu hale getirilmesini; ekonomik bütünleşmenin, geniş bir ortak pazarın ve ortak kurumların oluşturulmasını önermişlerdir. İtalya ise ekonomik bütünleşme üzerine odaklanılmasını ve birliğin İngiltere'nin de dâhil olması suretiyle daha geniş bir alanda gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Fransa ise bu girişimin AST gibi başarısız olmasından çekinerek, sektör entegrasyonu üzerinden başlangıç yapılmasını teklif etmiştir. Almanya ise genel olarak Benelüks ülkeleri önerisini desteklemiştir.¹⁴⁶ Tüm bu teklifler, genel olarak AET'yi destekler nitelikte olmakla birlikte, topluluğun etkin olabilmesi için gerekli yetkilere sahip merkezi organların kurulmasının ve ekonominin yanında siyasal birliğin de sağlanmasının gerekliliğini ortaya koymuştur.

¹⁴⁵ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.68-69.

¹⁴⁶ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.69.

Uzun süren görüşmelerin ardından, bu süreç üzerine çalışmalar yapmak üzere görevlendirilmiş olan Paul-Henri Spaak başkanlığındaki komisyonun teklifi üzerine, AAET ve AET'yi kuran Roma Antlaşması, 25 Mart 1957'de imzalanarak, 1 Ocak 1957 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁴⁷ Antlaşma metninde toplulukların kuruluş amaçları şu şekilde beyan edilmiştir:¹⁴⁸

- Avrupa halkları arasında gittikçe daha sıkı bir birliğin temellerini atmak,
- Avrupa'yı bölen engelleri ortadan kaldırarak, ortak bir girişim ile ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişimini sağlamak,
- Halklarının yaşam ve çalışma koşullarını sürekli iyileştirmek,
- Büyümede istikrarı, ticarete dengeyi ve rekabette dürüstlüğü sağlamak amacıyla mevcut engellerin ortadan kaldırılması için elbirliği ile harekete geçmek,
- Değişik bölgeler arasındaki gelişme farklılıklarını azaltarak ve daha az gelişmiş bölgelerin kalkınmalarındaki gecikmeyi gidererek ekonomik birliğini güçlendirmek ve uyumlu bir şekilde gelişmesini sağlamak,
- Ortak bir ticaret politikası vasıtasıyla uluslararası ticaretteki kısıtlamaların aşamalı olarak kaldırılmasına katkıda bulunmak,
- Avrupa ile denizaşırı ülkelerin dayanışmasını vurgulamak ve Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın ilkeleri doğrultusunda bu ülkelerin refah düzeylerinin yükselmesini sağlamak,

¹⁴⁷ Arıkan ve Kar, s.15.

¹⁴⁸ Devlet Planlama Teşkilatı, "Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Antlaşmalar", s.93.

- Kaynakların bir araya getirilmesi suretiyle, barış ve özgürlüğün korunup güçlendirilmesinde kararlı olmak ve aynı ideali paylaşan diğer Avrupa halklarını da bu çabalara ortak olmaya çağırarak.

AAET ve AET'nin kuruluş sürecinde Avrupa'da ülkeler içi ve ülkeler arası çeşitli fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Öncelikle İngiltere, kendisi ile İngiliz Uluslar Topluluğu arasındaki ticari kültürel ve sosyal ilişkileri aksatmamak için ekonomik birleşmenin “ortak pazar” yerine “serbest ticaret bölgesi” şeklinde gerçekleşmesini savunmuştur.¹⁴⁹ İngiltere'nin bu teklifinin altındaki bir diğer neden ise uluslararası yapıdaki örgütlenmeye karşı olması ve egemenlik haklarından feragat etmeden ticaretin karşılıklı şekilde serbestleştirilmesini istemesidir.¹⁵⁰ Fakat daha sıkı bir birleşme taraftarı olan Fransa tarafından bu öneri reddedilmiş ve AKÇT üyesi ülkelere ekonomik ve politik açıdan daha işlevsel olacağı düşünülen “gümrük birliği” kabul edilmiştir. Bu nedenle İngiltere toplulukların dışında kalmayı tercih etmiştir. Fransa'da de Gaullecüler; Belçika ve İtalya'da ise komünistler Roma Antlaşması'na karşı çıkmışlardır. Hollanda Parlamentosu ise yüksek tarife ve maliyetlerden dolayı çekingenlik göstermiştir. Nihayetinde tüm pürüzler giderilmiş ve altı ülke parlamentosundan da geçen Roma Antlaşması, 1957 yılında yürürlüğe konmuştur.

Her iki topluluk da kuruluşunda AKÇT modeli örnek alınarak uluslararası bir yapıda örgütlenmiştir.¹⁵¹ AAET, nükleer enerjinin barışçıl çerçevede kullanılması ve nükleer maddeler için ortak pazar oluşturulması gayesi taşıırken; AET, bütün sektörlerle yayılan bir ekonomik bütünleşme yaratma amacına hizmet etmiştir. Bu sebeple AET, Avrupa topluluklarının en geniş kapsamlısı olma özelliğini taşımıştır.¹⁵² Bu bağlamda Roma Antlaşması, Paris Antlaşması'ndan sonra Avrupa bütünleşmesi adına en büyük gelişme olmuştur. Ayrıca Roma Antlaşması'nda üye ayrılığını öngören herhangi bir hükmün bulunmaması, Kurucu Altılar'ın, ekonomik bütünleşme temelinden başlayarak

¹⁴⁹ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.14.

¹⁵⁰ Bozkurt, *Avrupa Birliği*, s.70.

¹⁵¹ Ülger, *Avrupa Birliği El Kitabı (Kavramlar – Kurumlar – Kişiler)*, s.6.

¹⁵² Avrupa Topluluğu Nedir?, s.9.

siyasi bütünleşme hedefine uzanan yolda gösterdikleri kararlılığının bir göstergesi olabilir.¹⁵³

2.3. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) Sonrası Dönem

AKÇT ve AET'nin hayata geçmesiyle atılan ilk önemli birleşme adımları, devam eden süreçte gümrük birliği ile ekonomik ve parasal birlik girişimleri ile devam etmiştir.

2.3.1. Gümrük Birliği'nin Tamamlanması

Şüphesiz ki Avrupa bütünleşmesi, “Gümrük Birliği” temelinde inşa edilmeye başlanmış bir süreçtir. Roma Antlaşması'nın 9. maddesinde yer alan, “*Topluluk, mal alışverişinin tümünü içine alan ve üye devletlerarasındaki ithalat ve ihracatta uygulanan gümrük vergileri ve eş etkili resimlerin yasaklanması ile üçüncü ülkelerle ilişkilerde ortak gümrük tarifesinin kabulünü kapsayan bir gümrük birliği üzerine kurulur.*”¹⁵⁴ ifadesi, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Gümrük Birliği, bu özelliğinin yanı sıra işgücü ve malların serbest dolaşımı da içerisinde barındıran bir “ekonomik entegrasyon” gerçekleştirilmesi adına itici bir güç olma niteliği de taşımaktadır.¹⁵⁵

Gümrük Birliği içerisindeki serbest dolaşıma tabi ürünler; “orijinal mallar” olarak isimlendirilen, üye ülkeler çıkışlı mallar ve üçüncü ülkeler çıkışlı mallardan oluşmaktadır. Roma Antlaşması'nda üçüncü ülkeler çıkışlı mallar tanımlanırken, orijinal mallarla ilgili ilgili herhangi bir tanımlama yapılmamıştır. Bu mallarla ilgili düzenleme 27 Haziran 1968 tarihli Konsey Tüzüğü ile gerçekleştirilmiştir.¹⁵⁶ Aynı şekilde, üye devletlerarasında gümrüksüz olarak ihraç konusu olan ürünlerin üretimine yabancı unsurların gümrüksüz şekilde girmesi durumunda ortaya çıkacak olan üretici aleyhindeki rekabet baltalayıcı durumun ortadan kalkması için ara mallar üzerine “Fark Giderici Vergi” konulması, Roma Antlaşması'nın 10. Maddesi ile hükme bağlanmıştır.¹⁵⁷

¹⁵³ Tezok, s.65.

¹⁵⁴ Haluk Günuğur, *Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu Kuran Antlaşma: Roma Antlaşması*, 2. Baskı, Ankara: Barışcan Yayıncılık, 1988, s.17.

¹⁵⁵ TCMB, s.73.

¹⁵⁶ Karluk, *Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları*, s.31.

¹⁵⁷ TCMB, s.76.

Gümrük Birliği'nin ilk şartı, üyeler arasındaki gümrük vergilerinin ve eş etkili vergilerin kaldırılması; ikinci şartı ise ortak gümrük tarifesinin kabul edilmesidir.¹⁵⁸ Bu şartlardan ilki Roma Antlaşması'nın 12-17. maddeleriyle düzenlenmiş, 14. madde ile vergi indirim takvimi ortaya koyulmuştur. Üç dönem olarak karşımıza çıkan 12 yıllık geçiş sürecinin ilk iki dönemi bu takvime göre belirlenirken, üçüncü dönem Topluluk Konseyi tarafından şekillendirilmiştir.¹⁵⁹ Gümrük Birliği'nin ikinci şartı ise antlaşmanın 18-29. maddeleriyle hükme bağlanmıştır. Buna göre, üye ülkelerce uygulanan ulusal gümrük vergisi oranlarının aritmetik ortalaması alınarak “Ortak Gümrük Tarifesi” oranı belirlenmiş ve ulusal tarifelerin gümrük indirim takvimiyle paralel olacak şekilde bu orana getirilmesi sağlanmıştır.¹⁶⁰ 12 yıl içerisinde kademeli olarak söz konusu vergilerin kaldırılmasını ve ortak gümrük tarifesinin uygulanmasını öngören bu “geçiş dönemi”, planlanan tarihten 18 ay önce nihayete ermiş ve 1 Temmuz 1968 tarihinde Gümrük Birliği tamamlanmıştır.¹⁶¹

2.3.2. Tek Pazar'ın Kurulması

Gümrük Birliği'nin 1968 senesinde tamamlanmış olmasına rağmen Topluluk içerisindeki “tarife dışı kısıtlamalar” devam etmiş, programda aksaklıklar yaşanmaya başlamış ve 1970'li yıllar ekonomik durgunluk içerisinde geçmiştir. Başlangıçta olumsuz olarak gözüken bu durum aslında ortak pazarın kurulmasının gerekliliğini gözler önüne sermiştir. Ayrıca bu dönemde yaşanan “Petrol Krizi” ile Avrupa'nın ABD ve Japonya'ya karşı rekabet gücü kazanma gayesi de tek pazar girişimine hız kazandırmıştır.¹⁶²

2.3.2.1. Beyaz Kitap ve Cecchini Raporu

1970'lerde yaşanan ekonomik krizler üye devletlerin birbirine tarife dışı engeller koymalarına sebebiyet vermiştir.¹⁶³ Bu durum, üye ülkeler arasında malların serbest bir şekilde dolaşmasına engel olmuş ve adeta Topluluk içerisindeki her ülkenin farklı birer pazar olarak ayrıldığı bir görüntü ortaya çıkarmıştır. Üye ülke piyasalarının

¹⁵⁸ Ülger, *Avrupa Birliği El Kitabı (Kavramlar – Kurumlar – Kişiler)*, s.162.

¹⁵⁹ TCMB, s.80.

¹⁶⁰ TCMB, s.81.

¹⁶¹ Ahmet Özer, *Tanzimat'tan Bugüne Batılılaşma ve Avrupa Birliği*, Ankara: Elips Kitap, 2003, s.57.

¹⁶² Dura ve Atik, s.44.

¹⁶³ Bozkurt, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.146.

bu şekilde birbirinden ayrı kalması ABD ve Japonya'nın Avrupa pazarında daha büyük pay sahibi olması riskini de beraberinde getirmiştir. Bu iki büyük ekonomi ile rekabet edilebilmesi için ise mevcut 12 üye ülke arasındaki tarife dışı engellerin kaldırılması ve tek Avrupa pazarının oluşturulması gerekli görülmüştür.¹⁶⁴

Bu yolda atılan ilk adım, Komisyon tarafından 14 Haziran 1985 tarihinde hazırlanan “Beyaz Kitap” adlı rapordur.¹⁶⁵ Bu rapor, tarife dışı engelleri; fiziki engeller, mali engeller ve teknik engeller olmak üzere üç ana kategoriye ayırarak gerekli tedbirlerin uygulanması için bir yol haritası oluşturmuştur.¹⁶⁶ Rapora göre söz konusu engellerin 1992 senesine kadar kaldırılması planlanmıştır.¹⁶⁷

Benzer şekilde, 1986'da Komisyon'un isteği üzerine Paolo Cecchini başkanlığında oluşturulan kurul, 1988 senesinde “Cecchini Raporu” olarak adlandırılan çalışmayı yayınlamıştır. Çalışma, dört Topluluk üyesi ülkenin pazarlarını bölünmüş biçimde ele alarak ABD pazarı ile kıyaslamaya tabi tutmuş ve bu şekilde tek pazarın gerçekleştirilememesi durumunda ortaya çıkabilecek risklere dikkat çekmiştir.¹⁶⁸ Aynı şekilde, tarife dışı engellerin kaldırılması durumunda Topluluğun elde edeceği getiriler de bu raporda açıklanmıştır.¹⁶⁹ Cecchini Raporu, her ne kadar yayınlandıktan sonra tartışma konusu olsa da tıpkı Beyaz Kitap gibi tek pazarın kurulması yönünde büyük bir itici güç oluşturmuştur.

2.3.2.2. Avrupa Tek Senedi (ATS)

Duraksama dönemi sonrasında Beyaz Kitap ile beraber Avrupa bütünleşmesine ivme kazandıran ve iç pazarın gerçekleştirilmesini sağlayan Tek Senet, 1986 senesinde Almanya, Hollanda, İngiltere, Fransa, Belçika, İrlanda, İspanya, Lüksemburg, Portekiz, Yunanistan, İtalya ve Danimarka tarafından imzalanmış ve 1987'de yürürlüğe girmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁴ TCMB, s.84.

¹⁶⁵ Karluk, *Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları*, s.43.

¹⁶⁶ Dura ve Atik, s.44-45.

¹⁶⁷ TCMB, s.85.

¹⁶⁸ Ülger, *Avrupa Birliği El Kitabı (Kavramlar – Kurumlar – Kişiler)*, s.111.

¹⁶⁹ Dura ve Atik, s.45.

¹⁷⁰ Ersin Tepeli ve Ahmet H. Aydın, “Avrupa Birliği ve Türkiye- Avrupa Birliği İlişkilerinin Gelişme Trendi”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.5, Sayı.1, (Ekim 2015), s.33-34.

236. maddesine dayanılarak Roma Antlaşması'nda yapılan kapsamlı değişiklikler ile ortaya çıkarılan Avrupa Tek Senedi; iç pazarın tanımını, kuruluşunu ve ilkelerini içermekte ve iç pazarın hukuki temelini oluşturmaktadır.¹⁷¹ Buna göre Avrupa Tek Senedi'nde iç pazar; “ürünlerin, kişilerin hizmetlerin ve sermayenin serbestçe dolaşımının sağlandığı, iç sınırları olmayan alan” biçiminde tanımlanmıştır.¹⁷² Ayrıca senet, iç pazarın 31 Aralık 1992 tarihine kadar tamamlanmasını öngören bir takvimi de içerisinde barındırmıştır.¹⁷³

Tek Senet ile birlikte Topluluk Kurucu Antlaşması'na sosyal, ekonomik, parasal, teknolojik, ar-ge ve çevre gibi yeni politikalar eklenmiştir.¹⁷⁴ İşbirliği ve onay sürecine hız kazandıran karar alma sistemlerinin kurulması suretiyle Avrupa Parlamentosu'nun karar alma sürecindeki etkinliği artırılmıştır. Topluluk harici yürütülen “Avrupa Siyasi İşbirliği” mekanizması da resmi olarak Topluluğa dâhil edilmiştir.¹⁷⁵ 1992'ye kadar öngörülen süreçte, tek pazarın oluşturulması için yapılması gerekenlerin oybirliği mekanizmalarıyla hayat geçmesi mümkün görülmediği için Tek Senet'le beraber belli politikalarda nitelikli oy çoğunluğu ile karar alma sistemi benimsenmiştir.¹⁷⁶ Bu durum, üye ülkelerin egemenlik yetkilerini daraltarak Topluluk içerisindeki uluslarüstü yapıyı güçlendirmiştir.¹⁷⁷

2.3.3. Ekonomik ve Parasal Birlik Adımları

Gümrük Birliği ve Tek Pazar'dan elde edilen başarı, bütünleşmenin daha ileri seviyelere taşınması konusunda Avrupa Topluluğu'nu hızlandıran bir etki yaratmıştır.¹⁷⁸ Ortak Tarım Politikasının sabit kur ilişkilerini gerekli kılması, 1960'ların sonunda uluslararası para sistemine dair ağırlaşan krizler ve Avrupa'nın dolar karşısında daha büyük bir parasal güç elde edilebilme gayesi Avrupa'da ekonomik ve parasal birliğin oluşturulması için Topluluğu harekete geçirmiştir.¹⁷⁹ Başka bir deyişle Tek pazarın

¹⁷¹ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.54.

¹⁷² Dura ve Atik, s.45.

¹⁷³ Ülger, *Avrupa Birliği El Kitabı (Kavramlar – Kurumlar – Kişiler)*, s.83.

¹⁷⁴ Ülger, *Avrupa Birliği'nin ABC'si*, s.22.

¹⁷⁵ Özdemir, s.316.

¹⁷⁶ Ayhan Kaya ve Diğerleri, “Giriş”, **Avrupa Birliği'ne Giriş: Tarih, Kurumlar ve Politikalar**, Ayhan Kaya ve Diğerleri (drl.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s.7.

¹⁷⁷ Özdemir, s.315.

¹⁷⁸ Oktar Türel, “Avrupa Birliği'nde Ekonomik ve Parasal Birlik Süreci: Geçmiş ve Gelecek”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, (Ağustos 2013),s.401.

¹⁷⁹ TCMB, s.110.

istenilen şekilde sürdürülebilmesi ve piyasa istikrarının sağlanabilmesi, parasal birliğin oluşturulmasını gerekli kılmıştır.¹⁸⁰ Parasal birliğin ekonomik birlik için şart olduğunu savunan Raymond Barre’ın raporu, bu konunun zeminini oluşturmuştur.¹⁸¹

2.3.3.1. Werner Raporu ve Avrupa Para Yılı Uygulaması

Ekonomik ve parasal birlik için ilk girişim, 1969 yılının Aralık ayında gerçekleştirilmiş olan Lahey Zirvesi’nde alınan kararlar doğrultusunda, Pierre Werner başkanlığındaki komite tarafından 8 Ekim 1970 tarihinde yayınlanan rapor ile gerçekleştirilmiştir. Werner Raporu’nda, döviz kurlarının sabitlenmesi suretiyle ulusal paraların tam konvertibilitesinin sağlanması; bir Topluluk Merkez Bankası ve Ortak Rezerv Fonu’nun kurulması; sermaye hareketlerinin tamamen serbestleştirilmesi ve 10 yıl içerisinde kademeli olarak ekonomik ve parasal birliğin gerçekleştirilmesi öngörülmüştür.¹⁸² Roma Antlaşması’nın parasal birliğe dair açık bir amaç içermediği göz önüne bulundurulduğunda, Werner Raporu’nun Avrupa bütünleşmesi açısından yeni bir aşamayı beraberinde getirdiği söylenebilmektedir.¹⁸³

Werner Raporu’ndan hareketle Bakanlar Konseyi’nin 1971 senesinde almış olduğu ilk dönem tedbirleri neticesinde, “Avrupa Para Yılı” uygulaması hayata geçirilmiştir. 1972-1979 arsında uygulanan bu sisteme göre Topluluk içerisindeki ulusal paraların birbiri arasındaki dalgalanma marjı +%2,25 ile -%2,25 arası; dolar karşısındaki toplu dalgalanma marjı ise +%4,5 ile -%4,5 arası olarak belirlenmiştir.¹⁸⁴ Bu süreçte, üye ülke paraları arasındaki kurların belirlenen sınırlar içerisinde kalmasına yardımcı olması adına, 1973 senesinde “Avrupa Parasal İşbirliği Fonu” kurulmuştur.¹⁸⁵

Tüm bu uygulamalara rağmen Avrupa Para Yılı sistemi uzun ömürlü olmamıştır. 1973’de patlak veren petrol kriziyle beraber yaşanan ödemeler dengesi sorunları, doların istikrarız bir grafik çizmesi ve Avrupa paralarındaki kontrol

¹⁸⁰ Özdemir, s.326.

¹⁸¹ Dedeoğlu, s.54.

¹⁸² TCMB, s.110-111.

¹⁸³ Özdemir, s.327-328.

¹⁸⁴ Dedeoğlu, s.54.

¹⁸⁵ TCMB, s.111.

edilemeyen dalgalanmaların ortaya çıkması gibi problemler karşısında yetersiz kalan sistem kısa süre içerisinde terk edilmiştir.¹⁸⁶

2.3.3.2. Avrupa Para Sistemi'nin Kurulması

Tüneldeki Yılan uygulamasının başarısızlığına rağmen Avrupa'daki parasal birlik düşüncesi sarsılmamış ve bu konudaki çalışmalar kendini göstermeye devam etmiştir. Dönemin Avrupa Komisyonu Başkanı Roy Jenkis'in, 1977'deki Floransa konuşmasında yeniden ortaya attığı parasal birlik fikri, parasal bütünleşme konusunda Avrupa'nın yeni bir gelişme süreci içerisine girmesini sağlamıştır.¹⁸⁷ Jenkis, gerçek egemenliğin temelini oluşturan finansal güç ve bağımsızlık elde edilebilmesi için parasal birliğin gerçekleştirilmesi gerektiğine dikkat çekmiş ve bu hedefe ulaşılmasının kısa vadeli kararlardan ziyade ufak adımlarla başlayarak git gide büyüyen bir birikimin sonucunda mümkün olacağını ifade etmiştir.¹⁸⁸ Bu anlayış doğrultusunda başlayan çalışmalar, 4-5 Aralık 1978 tarihinde Brüksel'de gerçekleştirilen Konsey Toplantısı ile nihayete ermiştir. Toplantı sonucunda "Avrupa Para Sistemi"nin oluşturulması karara bağlanmış ve bu karar 13 Mart 1979 tarihinde yürürlüğe konulmuştur.¹⁸⁹ Üyeler arasından sadece İngiltere bu sistemin dışarısında kalmayı tercih etmiştir.

Avrupa Para Sistemi ile ulusal paralar arasındaki dengeyi ve fiyat istikrarını sağlayacak ve aynı zamanda üye ülkelerin para politikalarını birbirine yaklaştırarak ekonomik ve siyasi bütünleşmeye hız kazandıracak bir Avrupa para bölgesinin kurulması amaçlanmıştır.¹⁹⁰ Sistem kapsamında "Avrupa Para Birimi (ECU)" ve kur dalgalanmalarını kontrol altına almak adına "Döviz Kuru Mekanizması" oluşturulmuştur.¹⁹¹ Avrupa Para Sistemi bu iki unsur temelinde işleyişini sürdürmüştür.

Avrupa Para Sistemi, yürürlüğe girmesinden itibaren parasal istikrar bölgesi oluşturulması konusunda beklenen başarıyı göstermiştir. Kur dalgalanmalarını minimuma indirerek ülke paraları arasındaki istikrarı sağlamış, ulusal ekonomi

¹⁸⁶ Nur Oğul Keyder, "ECU Kullanılışı, Geleceği ve Türkiye için Anlamı", **Avrupa Para Sistemi**, İstanbul: TÜSİAD, (5 Mayıs 1988), s.2-3.

¹⁸⁷ Çaşın ve Özgöker, s.174-175.

¹⁸⁸ Özdemir, s.328-329.

¹⁸⁹ TCMB, s.112.

¹⁹⁰ Çaşın ve Özgöker, s.176.

¹⁹¹ Özdemir, s.329.

politikalarının birbirine yaklaştırmış ve enflasyon oranlarını büyük ölçüde aşağıya çekmiştir.¹⁹²

2.3.3.3. Delors Raporu

1988’de gerçekleştirilen Hannover Zirvesi’nde kademeli olarak ekonomik ve parasal birliği oluşturulması kararlaştırılmış ve bu doğrultuda görev yapacak bir “Çalışma Komitesi” kurulmuştur. Komite, 9 aylık çalışmasının sonucunda “Delors Raporu” isimli çalışmayı yayınlamış ve bu rapor 26-27 Haziran 1989 tarihli Madrid Zirvesi’nde onaylanmıştır.¹⁹³

Delors Raporu’nda ekonomik ve parasal birliğin gerçekleştirilmesi için üç aşama öngörülmüştür. İlk aşama olarak üyeler arasındaki ekonomi ve para politikaları eşgüdümlü hale getirilecek ve Topluluk içerisindeki tüm ulusal paralar Avrupa Para Sistemi’nin döviz kuru mekanizmasına eklenecektir. İkinci aşamada, Roma Antlaşması ekonomik ve parasal birlik dâhilinde genişletilecek; Topluluk ortak para politikasının oluşturulması adına bir “Avrupa Merkez Bankaları Sistemi” kurulacak ve döviz kurlarının dalgalanma sınırı gelecekte sıfıra indirilmek üzere daraltılacaktır. Üçüncü aşamada ise ulusal paraların yerini almak üzere bir “Avrupa Parası” yaratılacak; Avrupa Merkez Bankaları Topluluk para politikalarının tek sorumlusu haline getirilecek ve üyelerin dış rezervleri bu kuruluşa toplanacaktır.¹⁹⁴ 1989 yılında gerçekleştirilen Madrid Zirvesi’nde, ilk aşamanın 1 Temmuz 1990’da başlamasına; 1990 yılında gerçekleştirilen Roma Zirvesi’nde ise ikinci aşamanın 1 Ocak 1994’te başlamasına karar verilmiştir.¹⁹⁵

Böylece ekonomik ve parasal birlik, Avrupa Para Sistemi ve Döviz Kuru Mekanizması temelleri üzerinde oluşmaya başlamıştır.¹⁹⁶ Gerçekleştirilecek olan ekonomik ve parasal birlik basamakları ve bu yöndeki politikalar ile kurumsal

¹⁹² TCMB, s.116.

¹⁹³ Rıdvan Karluk ve Öznur Tonus, “Avrupa Para Birliği, Euro ve Geleceği”, **Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.14, Sayı.1, (1 Aralık 1998), s.265.

¹⁹⁴ TCMB, s.116-117.

¹⁹⁵ Emine Bilgili, “Avrupa Topluluğu Üyeleri ve Türkiye’nin Avrupa Para Birliği İçin Öngörülen Kriterler Açısından Değerlendirilmesi”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı.13, (Aralık 1998), s.53.

¹⁹⁶ Özdemir, s.330.

değişimler, 7 Şubat 1992 de imzalanan Maastricht Antlaşması ile kapsamlı şekilde düzenlenmiştir.¹⁹⁷

2.3.4. Siyasi Birlik Adımları ve Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ)

Avrupa Savunma Topluluğu başarısızlığının ardından Avrupa bütünleşmesi çoğunlukla ekonomik hususlar üzerine odaklı bir şekilde devam etmiştir. Soğuk Savaş boyunca siyasi birleşme konusuna anlaşmalarda yer verilmemiş, Roma Antlaşması'nda ise sadece Avrupa toplumlarının birbirine yaklaştırılması hedefinden bahsedilmiştir. Ancak ekonomik birleşme konusunda elde edilen başarılar, Topluluk kapsamında olmasa bile, hükümetlerarası çerçevede siyasal işbirliğinin sağlanması konusunda Avrupa'yı motive etmiştir.¹⁹⁸

Bu sürecin başlangıcı olan 1960'lı yıllar iki büyük siyasi krize ev sahipliği yapmıştır. Bunlardan ilki; “boş sandalye krizi” olarak isimlendirilen, Fransa Devlet Başkanı de Gaulle'un, ulusal egemenlik açısından olumsuz sonuçlar doğurabileceği gerekçesiyle Komisyon'un kendi bütçesine sahip olması fikrine karşı çıkarak, Haziran 1965'ten itibaren 6 ay boyunca Bakanlar Konseyi görüşmelerine katılmaması ile gerçekleşen olaydır. Bu kriz, Ocak 1966 tarihli Lüksemburg Uzlaşısı ile son bulmuştur.¹⁹⁹ İkinci kriz ise İngiltere'nin üyelik başvurularının 1963 ve 1967'de yine de Gaulle tarafından veto edilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu şekilde Topluluğun genişlemesi yönündeki ilk girişimler Fransa'nın muhalefeti nedeniyle karşılıksız kalmıştır. Ancak, de Gaulle'un 1969'da istifa etmesiyle İngiltere'nin Topluluğa katılması önündeki engel ortadan kalkmıştır.²⁰⁰ Aynı zamanda, Topluluğun genişlemesi ve siyasi işbirliği de ivme kazanmıştır.²⁰¹

2.3.4.1. Fouchet Planları

Roma Antlaşması'nı takip eden süreçte siyasi bütünleşme amaçlı ilk somut adım Fransa cephesinden gelmiştir. de Gaulle, Avrupa bütünleşmesinin siyasi kanadını

¹⁹⁷ Ülger, *Avrupa Birliği'nin ABC'si*, s.23.

¹⁹⁸ Haydar Efe, “Avrupa Birliği'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.7, Sayı.1, (2008), s.67- 68.

¹⁹⁹ Ayhan Kaya ve Diğerleri, “*Giriş*”, *Avrupa Birliği'ne Giriş: Tarih, Kurumlar ve Politikalar*, Ayhan Kaya ve Diğerleri (drl.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s6.

²⁰⁰ Mor, s.510-511.

²⁰¹ Bozkurt, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.139.

derinleştirmeyi ve aynı zamanda Topluluk içerisinde daha etkin bir Fransa yaratmayı hedeflemiştir.²⁰² Dış politikada Fransa'nın manevra kabiliyetini kısıtlayan bir uluslararası birlik fikrine karşı çıkan de Gaulle, hükümetlerarası bir anlayışla hareket eden ve NATO ile ABD'den bağımsız politikalar izleyen bir siyasi birliktelik amaçlamıştır. Ayrıca, üyeler arasındaki işbirliğinin siyasi ve savunma konularını da içermesi gerektiğini savunmuştur. Bu amaç doğrultusunda çalışmalara başlayan Fransa Büyükelçisi Christian Fouchet, 19 Ekim 1961 tarihinde kendi adıyla anılan “I. Fouchet Planı”nı komisyona sunmuştur.²⁰³

Fouchet Planı, ortak menfaatlerle ilgili ortak bir dış politika belirlenmesini; Topluluk dışı serbest devletlerle işbirliği içerisinde ortak bir savunma politikası belirlenmesini; bilim ve kültür alanlarında işbirliğinin sağlanmasını ve temel haklar ile demokrasinin gözetilmesini hedeflemiştir. Ayrıca planda, devlet ve hükümet başkanlarından oluşan ve oybirliği esasıyla karar alan bir Konsey; Konsey’e yardımcı olmak amacıyla üye devletlerin yüksek bürokratlarından oluşan bir Komisyon ve Konsey’e öneri sunmakla görevli bir Avrupa Meclisi oluşturulması öngörülmüştür.²⁰⁴

I. Fouchet Planı, diğer üyeler tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Oybirliği esasına dayanan bir karar alma mekanizmasının uluslararası anlayışa ters düşeceği belirtilmiştir. Meclis’in, Konseyi denetleyememesi ve diğer yetkilerinin de sınırlı olması ve devlet dışişlerine bağlı diplomatlardan oluşan bir Komisyon’un bağımsız olamayacağı yönündeki eleştirilerden dolayı plan kabul görmemiştir.²⁰⁵

Bu eleştiriler üzerine Fransa, 18 Ocak 1962’de “II. Fouchet Planı”nı sunmuştur. İlkinden farklı olarak bu planda, Meclis’in yetkilerinin dış politika, eğitim ve savunma alanlarına genişletilmesi ve Komisyon üyelerinin doğrudan üye devlet temsilcilerinden oluşturulması yönündeki değişiklikler yer almıştır. Plan, uluslararası yapıya uygun olmayan bir anlayış taşıması ve ABD’den bağımsız bir savunma politikası öngörmesinden dolayı diğer üyeler tarafından sıcak karşılanmamaya devam etmiştir.²⁰⁶ Ayrıca Benelüks ülkelerinin, İngiltere’nin Topluluğa kabulünü desteklemelerinden

²⁰² Mor, s.511.

²⁰³ Efe, *Soğuk Savaş Döneminde Avrupa’da Ortak Dış Politika Oluşturma Çabaları*, s.42.

²⁰⁴ Ülger, *Avrupa Birliği El Kitabı (Kavramlar – Kurumlar – Kişiler)*, s.152.

²⁰⁵ Efe, *Soğuk Savaş Döneminde Avrupa’da Ortak Dış Politika Oluşturma Çabaları*, s.43.

²⁰⁶ Efe, *Soğuk Savaş Döneminde Avrupa’da Ortak Dış Politika Oluşturma Çabaları*, s.44.

kaynaklanan görüş ayrılıkları sebebiyle de Fouchet Planları uygulamaya geçirilememiştir.²⁰⁷

2.3.4.2. Lüksemburg Raporu (Davignon Raporu)

Davignon Raporu, siyasi bütünleşmenin ilk gerçek adımı olmakla birlikte bu adım, 1-2 Aralık 1969'da gerçekleştirilen Lahey Zirvesi neticesinde atılmıştır. Zirvede; *“farklı ulusal özelliklerine rağmen temel çıkarları doğrultusunda birleşmiş, iç uyumundan emin ve dış ülkelerle dostane ilişkilerine sadık devletlerden oluşan bir Avrupa”* oluşturma amacına ve *“kalkınmanın, ilerlemenin, kültürün, dünya dengesinin ve barışın temel kaynağının”* korunması için başta Avrupa içerisinde olacak şekilde, tüm halkları kapsayan bir yakınlaşmanın gerekliliğine dikkat çekilmiştir.²⁰⁸ Bu bağlamda, gerçekleştirilen zirve sonucunda siyasi bütünleşme konusunu ele alan bir rapor hazırlanması kararlaştırılmıştır.²⁰⁹ Vicomte Etienne Davignon başkanlığındaki Komisyon tarafından hazırlanan söz konusu rapor, 27 Ekim 1970'te üye devletler tarafından kabul edilmiştir.²¹⁰

“Davignon Raporu” olarak isimlendirilen bu raporda; Avrupa'nın siyasi bir mesleğe sahip olduğunu herkese göstermek için ilk somut çabanın dış politika koordinasyonu alanında yapılması gerektiği, bu yöndeki ilerlemenin Toplulukların gelişimine katkıda bulunacağı ve Avrupalılara ortak sorumlulukları konusunda daha fazla farkındalık sağlayacağı ifade edilmiştir.²¹¹ Aynı zamanda, üye devletlerarasındaki düzenli iletişim ve bilgi paylaşımı ile dış politika ve uluslararası problemlerde bir bütün olarak hareket etmenin önemi vurgulanmıştır.²¹² Raporun kabul görmesiyle birlikte Topluluk üyesi devletler herhangi bir taahhüt olmaksızın dış politikada birliktelik göstermeye başlamışlardır. Bu şekilde, kurucu antlaşmaların ve Topluluk

²⁰⁷ Ülger, *Avrupa Birliği El Kitabı (Kavramlar – Kurumlar – Kişiler)*, s.153.

²⁰⁸ *Final Communique of the Hague Summit (2 December 1969)*, 2017, https://www.cvce.eu/obj/final_communique_of_the_hague_summit_2_december_1969-en-33078789-8030-49c8-b4e0-15d053834507.html, (16.11.2021).

²⁰⁹ Arslan, s.234.

²¹⁰ Efe, *Soğuk Savaş Döneminde Avrupa'da Ortak Dış Politika Oluşturma Çabaları*, s.45.

²¹¹ *Davignon Report (Luxembourg, 27 October 1970)*, 2013, https://www.cvce.eu/obj/rapport_davignon_luxembourg_27_octobre_1970-fr-4176efc3-c734-41e5-bb90-d34c4d17bbb5.html, (16.11.2021).

²¹² Efe, *Avrupa Birliği'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası*, s.68.

mekanizmasının dışında kalan bir “Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ)” sistemi ortaya çıkmıştır.²¹³

2.3.4.3. Paris Zirveleri ve Kopenhag Raporu

ASİ mekanizmasını sürdürmekte olan Topluluk üyeleri, işbirliğini artırmaya yönelik önlemleri belirlemek amacıyla Ekim 1972 tarihli Paris Zirvesi’ni gerçekleştirmişlerdir. Zirvede, Avrupa’nın dünya meselelerine karşı sesini duyurması, uluslararası barışa katkıda bulunması gerektiği belirtilmiş ve bunun için gerekli olan tedbirlerin tespiti için Dışişleri Bakanlarınca bir rapor hazırlanması kararlaştırılmıştır.²¹⁴ Rapor, kısa bir süre sonra İngiltere, Danimarka ve İrlanda’nın Topluluğa katılmasıyla birlikte, 9 üye ülkeyi kapsayan bir şekilde hazırlanmıştır.

“Kopenhag Raporu” olarak bilinen 23 Temmuz 1973 tarihli bu raporda, Dışişleri Bakanlarının yılda dört kez ve gerektiğinde daha fazla olacak şekilde toplanması; Siyasi Komite toplantılarının, çalışmaların yoğunluğu ile paralel olarak artırılması; siyasi işbirliği uygulamalarını takip etmek ve incelemek için üye ülke Dışişleri Bakanlıklarında muhabirlerden oluşan bir “muhabirler grubu” oluşturulması; Dışişleri Bakanlıkları arasındaki iletişimi kolaylaştırmak için bir iletişim sistemi kurulması; üye ülke başkentlerindeki ve üçüncü ülkelerdeki elçiliklerin siyasi işbirliği üzerindeki rollerinin artırılması ve hükümetlerin dış politikada öncelikle Avrupa çıkarlarını gözetten bir anlayış içerisinde birbirlerine danışarak hareket etmesi gibi ASİ mekanizmasının kapsamını ve işleyişini geliştirecek düzenlemeler yer almıştır.²¹⁵

Kopenhag Raporu’nun ardından ASİ’nin gelişimine katkı sağlayan bir diğer önemli adım ise 9-10 Aralık 1974 tarihli Paris Zirvesi’dir. Zirvede, Hükümet Başkanları, Avrupa bütünleşmesine dair iç sorunlara ve Avrupa’nın maruz kaldığı dış sorunlara genel bir yaklaşım sergilenmesi ve Topluluk faaliyetleri ile siyasi işbirliği çalışmalarında istikrarın sağlanması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu sebeple Hükümet Başkanları, Dışişleri Bakanları eşliğinde yılda en az 3 kez Topluluklar Konseyi olarak

²¹³ Ülger, *Avrupa Birliği El Kitabı (Kavramlar – Kurumlar – Kişiler)*, s.124.

²¹⁴ Avrupa Topluluğu Nedir? s.182.

²¹⁵ *Second Report on European Political Cooperation in Foreign Policy Matters (Copenhagen, 23 July 1973)*, 2013, https://www.cvce.eu/en/obj/second_report_on_european_political_cooperation_in_foreign_policy_matters_copenhagen_en_23_july_1973-en-8b935ae1-0a38-42d4-a97e-088c63d54b6f.html, (17.11.2021).

siyasal işbirliği bağlamında bir araya gelme kararı almışlardır.²¹⁶ Böylece, Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi, “Avrupa Konseyi” ismi ile kurumsal bir yapıya kavuşturulmuştur. Topluluk içi menfaatlerin ve Avrupa'nın dış politika sorunlarının bir arada değerlendirilmesini sağlayan Avrupa Konseyi, sahip olduğu siyasi işbirliği ilkelerini oluşturma, Avrupa Topluluğu politikaları ile ASİ politikaları arasındaki uyumu sağlama ve dış politikadaki problemleri deklare etme fonksiyonlarıyla birlikte Avrupa Topluluğu'nun yanı sıra ASİ mekanizmasının da en yüksek karar alma organı haline gelmiştir.²¹⁷ Ayrıca zirve sonucunda, Belçika Başbakanı Leo Tindemans'tan yaklaşık bir sene içerisinde Avrupa Birliği konusunda bir rapor hazırlanması talep edilmiştir.

2.3.4.4. Tindemans Raporu

Paris Zirvesi'nde kendisine verilen görev üzerine Tindemans, Topluluk kurumlarının yanı sıra Topluluk üyesi ülkeler içerisindeki siyasi ve ekonomik aktörler, sendikalar, çıkar grupları ve entelektüel kesimler ile de görüş alışverişinde bulunarak bir rapor hazırlamıştır. 29 Aralık 1975'de yayınlanan Tindemans Raporu, 2 Nisan 1976 tarihinde Lüksemburg'da gerçekleştirilen Avrupa Konseyi'nde sunulmuştur.²¹⁸ Tindemans Raporu özetle şu önerileri içermektedir:²¹⁹

- Dış politika, ekonomi ve savunma gibi konularda birlikte hareket edilmesi ve Avrupa Birliği olarak dış dünyaya karşı ortak tutum sergilenmesi,
- Bölgesel politikaların oluşturulması ile Topluluk içerisindeki bölgeler arası dengenin sağlanması,
- Ortak ekonomik, parasal politikalar ve ortak tarım, sanayi, araştırma politikalarının geliştirilmesi yoluyla Avrupa'nın refah seviyesinin artırılması,
- Halkın, Avrupa Birliği'ne olan inancının güçlendirilmesi,

²¹⁶ *Final Communiqué of the Paris Summit (9 and 10 December 1974)*, 2012, https://www.cvce.eu/en/obj/final_communique_of_the_paris_summit_9_and_10_december_1974-en-2acd8532-b271-49ed-bf63-bd8131180d6b.html, (7.11.2021).

²¹⁷ Efe, *Soğuk Savaş Döneminde Avrupa'da Ortak Dış Politika Oluşturma Çabaları*, s.49.

²¹⁸ *The Tindemans Report*, 2016, https://www.cvce.eu/en/obj/the_tindemans_report-en-03f0d181-4838-4a86-a1b5-f143bb34cbd0.html, (20.11.2021).

²¹⁹ Bozkurt, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.141-142.

- Ortak politikaların oluşturulması noktasında kurumların yetkilerinin artırılması.

Raporun en çok üzerinde durulan kısmı ise “Çok Vitesli Avrupa” önerisi olmuştur. Bu yaklaşım, üye devletlerin ortak bütünleşme süreçlerinin, uyum kabiliyetleri ve siyasi iradelerine bağlı olarak farklı sürelerde gerçekleşmesi esasına dayanmaktadır. Bu sebeple Çok Vitesli Avrupa yaklaşımı, uzun uyum süreci yaşayan ülkelerin kendilerini diğer üye ülkelerden zayıf hissedeceği ve bütünleşme arzularının azalacağı düşüncesini de beraberinde getirmiştir.²²⁰

Tindemans Raporu, Avrupa’da ekonomik krizin yaşandığı ve siyasi olarak uygun şartların bulunmadığı bir döneme rast gelmesinden dolayı beklenen uzlaşmayı oluşturamamıştır.²²¹ Federalist kesim, bu raporu ekonomik durgunluğa karşı çok suskun bulmuştur. Ayrıca, zaten ellerinden geleni yaptıklarını düşünen üye ülkeler, ulusal egemenliklerinden daha fazla ödün vermek istememişlerdir.²²²

2.3.4.5. Londra Raporu

Londra Raporu, İngiltere'nin dönem başkanlığı sırasında Topluluk dışişleri bakanları tarafından 13 Ekim 1981 tarihinde kabul edilmiştir. Raporda, küresel sıkıntıların arttığı bu dönemde, uluslararası konulara karşı ortak ve tutarlı bir tutum sergilenmesine her zamankinden fazla ihtiyaç duyulduğu ve kat edilen yola rağmen Topluluk üyesi on ülkenin dünya üzerindeki birleşik etkisinin hala yetersiz olduğu belirtmiştir. Devamında, güvenliğin siyasi yönleriyle ilgili bazı önemli dış politika konularında siyasi işbirliği çerçevesinde tartışmayı mümkün kılan esnek ve faydacı bir yaklaşımla hareket edilmesi kararlaştırılmıştır.²²³ Burada kullanılan “*güvenliğin siyasi yönleri*” ibaresi ile birlikte güvenlik kavramı siyasi işbirliği bağlamında ilk defa gündeme gelmiştir. Bununla birlikte raporda, üyeler arasındaki istişarelerin ileride “ortak eyleme” dönüşmesi temennisi de yer almıştır.²²⁴

²²⁰ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.44.

²²¹ Bozkurt, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.142.

²²² *The Tindemans Report*, 2016.

²²³ https://www.cvce.eu/en/obj/the_tindemans_report-en-03f0d181-4838-4a86-a1b5-f143bb34cbd0.html, (20.11.2021).

²²⁴ *Report on European Political Cooperation* (London, 13 October 1981), 2013,

https://www.cvce.eu/obj/rapport_sur_la_cooperation_politique_europeenne_londres_13_octobre_1981-fr-869a63a6-4c28-4e42-8c41-efd2415cd7dc.html, (22.11.2012).

²²⁴ Ülger, *Avrupa Birliği El Kitabı (Kavramlar – Kurumlar – Kişiler)*, s.193.

Raporda, uluslararası krizlere karşı hızlı bir şekilde reaksiyon vermek için herhangi üç üye devletin çağrısı üzerine siyasi komite veya bakanların 48 saat içerisinde bir araya gelmesi; krizlere karşı reaksiyon verme kabiliyetinin geliştirilmesi için oluşturulacak uzman grupları vasıtasıyla muhtemel kriz alanlarının çözülmesi ve üye ülkelerin krizlere ilişkin muhtemel tepkilerinin belirlenmesi kararlaştırılmıştır.²²⁵ Ayrıca, gayri resmi niteliğini korumak için, siyasi işbirliğine dair yapılan bazı toplantıların gizlilik esasına bağlı olarak gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir.²²⁶ Londra Raporu, tüm bu özellikleriyle ASİ mekanizmasında yeni bir aşamaya geçişin önemli bir simgesi olmuştur.²²⁷

2.3.4.6. Genscher-Colombo Planı

13 Ekim 1981 tarihli Londra Zirvesi'yle ASİ'nin güçlendirilmesi yönünde alınan kararlar üzerine Alman Dışişleri Bakanı Hans-Dietrich Genscher ve İtalya Dışişleri Bakanı Emilio Colombo ortak bir plan hazırlayarak, ASİ içerisine Topluluk ortak savunma politikasının da eklenmesini belirtmişlerdir.²²⁸

Genscher-Colombo Planı'nda genel olarak, Avrupa Birliği'nin kurulabilmesi için siyasi-ekonomik-kültürel işbirliği ve güvenlik alanlarında gelişim sağlanması; ortak dış politikalar geliştirilmesi ve Avrupa Parlamentosu'nun kuvvetlendirilmesi öngörülmüştür.²²⁹ Planda, NATO kapsamında bulunmaları nedeniyle tartışılmayan savuma konularının Topluluk içerisinde masaya yatırılması ve üye ülkelerin savunma bakanlarının belirli aralıklarla toplanması önerilmiştir. Ayrıca, üye ülkelerin, güvenliklerine yönelik alacakları önlemler konusunda ortak çıkarımlarda bulunmaları, dış tehditlere karşı ortak bir politika oluşturulması ve terörizme karşı ortak tutum sergilenmesi kararlaştırılmıştır.²³⁰

Genscher-Colombo Planı, Parlamento yetkilerinin artırılması ve Avrupa Topluluğu ile ASİ konularından sorumlu tek bir Bakanlar Konseyi'nin oluşturulması

²²⁵ Efe, *Soğuk Savaş Döneminde Avrupa'da Ortak Dış Politika Oluşturma Çabaları*, s.52.

²²⁶ *Report on European Political Cooperation* (London, 13 October 1981), 2013, https://www.cvce.eu/obj/rapport_sur_la_cooperation_politique_europeenne_londres_13_octobre_1981-fr-869a63a6-4c28-4e42-8c41-efd2415cd7dc.html, (22.11.2012).

²²⁷ Ülger, *Avrupa Birliği El Kitabı (Kavramlar – Kurumlar – Kişiler)*, s.193.

²²⁸ Arslan, s.234.

²²⁹ Efe, *Soğuk Savaş Döneminde Avrupa'da Ortak Dış Politika Oluşturma Çabaları*, s.52.

²³⁰ Ülger, *Avrupa Birliği El Kitabı (Kavramlar – Kurumlar – Kişiler)*, s.159-160.

gibi uluslarüstü karakterde düzenlemeler öngörmesinden dolayı Topluluk üyeleri tarafından kabul edilmemiştir. Buna rağmen, gelecekte imzalanacak olan Avrupa Tek Senedi'ne pek çok konuda öncülük etmiştir.²³¹

2.3.4.7. Spinelli Taslağı

Avrupa Birliği hakkındaki bir diğer önemli çalışma ise İtalyan parlamenter Alterio Spinelli tarafından hazırlanan “Spinelli Taslağı”dır. “Avrupa Birliği Antlaşması Taslağı” olarak da bilinen bu plan, Roma Antlaşması'nın yerini alması amacıyla hazırlanan bir Avrupa Parlamento'su önerisidir.²³²

14 Şubat 1984'te Avrupa Parlamentosu'nda oy çoğunluğu ile kabul edilen Spinelli Taslağı, Avrupa'da hâlihazırda bulunan ulusçuluk anlayışını büyük ölçüde göz ardı etmesi ve yoğun federal yaklaşım barındıran öneriler sunmasından dolayı büyük tepkilerin odağı haline gelmiştir. Ancak diğer taraftan taslak, Avrupa Birliği'nin nasıl olması gerektiği konusuna katkı sağlamış, Topluluk'ta reform tartışmalarına ivme kazandırmış ve reform yapılmasının göz ardı edilmemesi gereken bir husus olduğu fikrini Topluluk üyesi ülkelere aşılarmıştır.²³³ Ayrıca taslak, Topluluğun atıl durumdaki kurumsal çerçevesini yeniden canlandırmayı amaçlamış ve bunda büyük ölçüde başarılı olmuştur.²³⁴

Spinelli'nin “birleşik Avrupa”ya dair bu önerisi İtalya ve Belçika tarafından desteklenirken, diğer üye ülkeler bütünleşmenin kademeli olarak gerçekleşmesini ve belirli ölçüde hükümetlerarası yönetim anlayışının devam etmesini savunmuşlardır.²³⁵ Devam eden süreçte taslak, Topluluk içerisinde masaya yatırılmış ve üye ülkelerin ortak dışışleri ve savunma konularında daha büyük tavizler verebilecekleri anlaşılmıştır. Spinelli Taslağı'nın Avrupa Topluluğu'na kazandırmış olduğu bu yeni bakış açısı neticesinde “Avrupa Tek Senedi” hazırlanmış ve böylece ASİ nihayet hukuki bir temele oturtulmuştur.²³⁶

²³¹ Bozkurt, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.143.

²³² Bozkurt, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.143.

²³³ Bozkurt, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.144.

²³⁴ Desmond Dinan, *Avrupa Birliği Ansiklopedisi 1-2 Cilt*, Hale Akay (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s.331.

²³⁵ Ömer Cihad Vardan, *İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi*, Sayı.191, (Nisan 2014), s.69.

²³⁶ Arslan, s.234.

2.4. Avrupa Birliği'ne Geçiş: Maastricht Zirvesi ve Maastricht Antlaşması

9-10 Aralık 1991 tarihinde gerçekleştirilen Maastricht Zirvesi, Topluluğun iç bütünleşme sürecindeki tarihi bir dönüm noktasıdır. Zirve'de, AB bütünleşme sürecine ivme kazandıracak kararlar alınmış ve bu kararlar doğrultusunda daha bütünleşmiş bir Tek Pazar oluşturulması hedeflenmiştir. Zirve'de Ekonomik ve Parasal Birlik Antlaşması imzalanmış ve siyasal birlik ile alakalı kararlar alınmıştır. Maastricht Zirvesi'yle yapılan düzenlemeler şunlardır:²³⁷

- Ekonomik ve Parasal Birlik, Siyasi Birlik,
- Uyum Fonu kurulması,
- Bölgeler Komitesi kurulması,
- Yeni işbirliği alanlarının saptanması,
- Sosyal politika alanında düzenlemeler,
- Bütünleşme ve genişleme.

Maastricht Zirvesi'nde, AB'nin hukuki temellerini atan Maastricht Antlaşması metni üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Antlaşma metni, 7 Şubat 1992 tarihinde imzalanmış ve 1 Kasım 1993'te yürürlüğe girmiştir. Maastricht Antlaşması ile birlikte entegrasyonun “Topluluk” olarak anılması bırakılmış ve “Avrupa Birliği” ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı antlaşmanın resmi adı “Avrupa Birliği Antlaşması”dır.²³⁸

Maastricht Antlaşması, iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkmasıyla birlikte, yeni uluslararası sistem parametreleri göz önünde bulundurularak, daha ileri düzey bütünleşme sağlayacak bir siyasi birlik oluşturmak suretiyle Avrupa bütünleşmesini bir bütün olarak tamamlamak amacıyla hazırlanmış ve imzalanmıştır. Maastricht Antlaşması, gelecekte “Avrupa Birleşik Devletleri” şeklinde sonuçlanabilecek bir birleşmenin hukuki ve kurumsal altyapısını oluşturma iradesini taşımaktadır. Bu antlaşma, bütünleşme sürecinde imzalanan önceki antlaşmaları sona

²³⁷ Dura ve Atik, s.88.

²³⁸ Özdemir, s.316.

erdirmemekle birlikte onlarda önemli değişiklikler yapan, yenilikler getiren ve bir anlamda gelecekte tasarlanan AB Anayasasının öncüsü niteliğinde olan bir antlaşmadır.²³⁹

Maastricht Antlaşması'na bakıldığında bütünleşme sürecinin üç ana sütun üzerine kurulduğu görülmektedir:

1) Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB): Bu sütun, AB'yi ekonomik olarak Entegre bir pazar halinle geçirmeyi amaçlayan politikalar ve ekonomik bütünleşme alanlarından oluşmaktadır.²⁴⁰ Maastricht Antlaşması, 1960'lardan beri devam eden EPB süreci için önemli bir kilometre taşıdır. Anlaşma EPB'ye yönelik ortak politikalar ve yatırım düzenlemeleri içermektedir. İlk aşamasına 1 Temmuz 1990'da başlanması kararlaştırılmış olan EPB'nin, ikinci aşamasının başlangıç tarihi Maastricht Antlaşması ile 1 Ocak 1994 olarak belirlenmiştir. Ayrıca üçüncü aşamanın harekete geçmesi için 1 Ocak 1999 tarihi öngörülmüştür.²⁴¹

2) Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP): Bu sütun, dış politikada ortak tutum ve işbirliği sağlanması, demokrasi ve insan haklarının yaygınlaşması, AB üyesi olmayan devletlere yönelik ekonomik desteklerin koordinesi; güvenlik politikası olarak da Avrupa kapsamında güvenlik politikalarının değerlendirilmesi, ortak tutum, ortak ordu ve terörle ortak mücadele politikaları geliştirilmesi amaçlarını kapsamaktadır.²⁴² ODGP, Maastricht Antlaşması'nın V. kısmı ile oluşturulmuştur ve bu kısım hükümleriyle yönetilmektedir. Anlaşma ile birlikte dış politika bütünleşmesi ilk defa savunma alanını kapsayan biçimde genişlemiştir. Anlaşmada, ODGP'nin zamanla ortak savunma politikasını da içerecek şekilde, AB güvenliğine ilişkin tüm alanları kapsayacağı belirtilmiştir.²⁴³

3) Adalet ve İçişleri: AB üyeleri arasındaki cezai meselelerde adli ve polisiye işbirliğini amaçlayan bu sütun; polis adalet, gümrük idaresinin sıkı yardımlaşmasını ve Avrupa idaresi sınırları dışına taşan suçlarla mücadele konularını kapsamaktadır.

²³⁹ Mor, s.519.

²⁴⁰ Mor, s.520.

²⁴¹ Belgin Akçay ve İlke Göçmen, *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2014, s.52.

²⁴² Mor, s.520.

²⁴³ Akçay ve Göçmen, s.52.

Mücadele alanları terörizm, dolandırıcılık, uyuşturucu ve silah ticareti gibi organize suçlardan oluşmaktadır.²⁴⁴ Bu sütun kapsamındaki ortak politikalara bakıldığında buradaki amacın adalet ve içişleri üzerinde tek devlet olarak nitelendirilebilecek bir bütünleşme sağlamak olduğu görülmektedir.²⁴⁵

Maastricht Antlaşması'nda AB genişlemesinin siyasal anlamı ve yasal süreci şu şekilde belirlenmiştir:²⁴⁶

1) Demokratik Güvenlik: Parlamenter demokrasi, insan hakları, sosyal ve siyasal örgütlenme özgürlüğünü ifade etmektedir.

2) Müktesebata Uyum: Ekonomik ve parasal birlik şartlarını karşılamak, siyasi ve idari altyapının tamamlanması ve AB'nin siyasal müktesebatını kabul etmektir.

3) Birliğin Siyasal Genişlemesine Açık Olma: Birlik yetkilerinin genişlemesi ile kurumsal reformlara açıklığı ve ulusal çıkarlar ile Birlik çıkarları arasında ilişki kurulmasını kapsar.

²⁴⁴ Akçay ve Göçmen, s.52.

²⁴⁵ Mor, s.520.

²⁴⁶ Dura ve Atik s.91.

3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE AVRUPA BİRLİĞİ BÜTÜNLEŞME VE GENİŞLEME POLİTİKALARI

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla “iki kutuplu dünya düzeni” ortadan kalkmış ve uluslararası sahnede yeni bir perde açılmıştır. Yaklaşık 50 yıldır varlığını sürdüren ve bu süre içerisinde uluslararası birçok dinamiğin belirleyicisi olan bu düzenin ortadan kalkması Avrupa bütünleşmesi ve genişlemesi açısından bir dönüm noktası olmuştur.²⁴⁷ Nitekim Soğuk Savaş boyunca doğusunda Sovyetler Birliği, batısında ise ABD hegemonyası altında bulunan Avrupa'nın Soğuk Savaş'ın bitmesiyle beraber yeni bir dış politika belirlemesi gerekli hale gelmiştir.

3.1. Soğuk Savaş'ın Son Bulmasıyla Şekillenen Avrupa Birliği Bütünleşme ve Genişleme Politikaları

Soğuk Savaş'ın son bulması, asırlar sonra ilk defa Avrupa'nın tarihsel bölünmüşlüğüne bertaraf etmek ve Avrupa'yı bir bütün haline getirmek için gerekli ortamı sağlamıştır. Bu ortamı değerlendirmek isteyen AB hızlı bir şekilde doğruya doğru genişleme kararı almıştır. Bu şekilde iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkmasıyla meydana gelen jeopolitik boşluğun doldurulması amaçlanmış ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya güçlenerek kaybettiği etki alanlarına yeniden ulaşmadan ve Komünizmin etkisiz hale geldiği Doğu Avrupa'da eski etnik ve milliyetçi çatışmalar tekrar yaşanmadan önce harekete geçmek istenmiştir.²⁴⁸ Ayrıca, bağımsızlık kazanan ve ekonomik açıdan son derece güçsüz halde bulunan MDA ülkelerinin Avrupa'nın siyasi istikrarını tehdit edebilme olasılığı da AB'yi doğu genişlemesine yöneltmiştir.²⁴⁹ Ancak, AB tam da bu noktada çok kritik bir eşik ile burun buruna gelmiştir. Bir yandan Sovyetler Birliği egemenliğinden kurtulan Doğu Avrupa ülkelerini AB himayesine katmak ve diğer yandan tüm kıtayı bünyesinde barındırabilecek güçlü bir Avrupa çatısı oluşturmak, yeni dünya düzeni içerisinde Avrupa'nın etkin rol oynaması açısından büyük önem taşımıştır.²⁵⁰

Soğuk Savaş sonrası AB genişleme politikalarını şekillendiren bir diğer etken ise Almanya'dır. AB perspektifinden bakıldığında Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi ve Almanya ile kültürel-tarihsel yakınlığı bulunan MDA ülkelerinin bağımsızlık

²⁴⁷ Mor, s.516.

²⁴⁸ Özdemir, s.291-292.

²⁴⁹ Keskin, s.31.

²⁵⁰ Mor, s.517-518.

kazanması, Almanya'nın kendini AB'den soyutlamasına ve bu ülkelere yönelmesine sebep olabilirdi. Bu nedenle, AB'nin parçalanmasına sebep olabilecek bu tehlikenin bertaraf edilmesi ve Almanya'nın Birlik içerisinde tutulması için MDA ülkelerinin tamamının Birlik içerisine alınmasına karar verilmiştir.²⁵¹ Almanya perspektifinden bakıldığında ise yeni birleşmiş Almanya'da Alman milliyetçiliğinin yeniden baş göstermesi ve ulus-devlet anlayışının güçlenmesi riski söz konusu olabilirdi. Dönemin Almanya Şansölyesi Helmut Kohl, bu riskin ortadan kalkması ve yeni Almanya'nın müttefikler edinebilmesi için ülkenin derinleştirilmiş federal yapıdaki bir Avrupa içerisinde bulunmasını istemiştir. Aynı şekilde Fransa ile Almanya arasındaki güç dengeleri de bu dönemde Avrupa'nın şekillenmesinde etkili olmuştur. Fransa, artık birleşmiş ve daha güçlü olan Almanya'yı dengeleyecek bir Sovyetler Birliği olmadığından dolayı, Almanya'yı kontrol altına almak için Avrupa'nın yeniden yapılandırılması gerektiğini düşünmüştür.²⁵²

1950'den sonra çoğunlukla Soğuk Savaş dinamiklerine göre şekillenen Avrupa Topluluğu'nun, Soğuk Savaş'ın bitmesi ile ortaya çıkan yeni dinamikler çerçevesinde yapılanması ve gelişmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu bağlamda, gerçekleştirilecek olan doğu genişlemesinin AB'nin federalist hedeflerine zarar vermemesi için “derinleşme” adımları başlamıştır. İlk adım olarak “Maastricht Antlaşması” imzalanmış ve devam eden süreçte “Kopenhag Kriterleri” oluşturularak genişleme süreci kuralla bağlanmıştır.

3.1.1. Genişlemenin Doğu Avrupa'ya Doğru Devam Etmesi

Soğuk Savaş sonrası AB'nin yeni ve daha kapsamlı bir genişlemeye hazır olup olmadığı tartışmalarının sürdüğü bir ortamda, MDA ülkelerinde görülen demokratikleşme yönündeki gayret ve istek, bu dönemde kendisini demokrasi ve insan hakları temelinde tanımlayan AB'nin bu ülkelerin bünyeye alınması yönünde olumlu bir tutum sergilemesine sebep olmuştur. Bunun yanı sıra coğrafi yakınlık ve tarihi ilişkiler bağlamında MDA ülkelerinin “Avrupalı” olduğu yönündeki kuvvetli Görüş, AB'nin bu

²⁵¹ Özdemir, s.292.

²⁵² Georges-Henri Soutou, **Avrupa Birliği Tarihi: 1815'den Günümüze**, Eylem Alp (çev.), 1. Basım, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2014, s.342.

ülkelere karşı sorumlu hissetmesine neden olmuş ve entegrasyon sürecinin başlamasında etkin rol oynamıştır.²⁵³

Doğu genişlemesi, adayların sosyo-ekonomik ve siyasi durumu, yaratacağı çeşitlilik ve içinde bulunulan dönem dinamikleri göz önünde bulundurulduğunda geçmişe göre daha farklı ve zorlu şartları içerisinde barındıran bir süreçti. Üye sayısı bir hayli artacak olan AB'nin, fazlasıyla heterojen olacağı, yakınsamanın zaman alacağı ve bunların pek çok alanda bütünleşmeyi olumsuz etkileyeceği düşünülüyordu.²⁵⁴ Geçmiş genişleme dalgalarında üye olan ülkeler, mevcut üyelere daha yakın ve aksamış da olsa demokrasi ve piyasa ekonomisini tecrübe etmiş ülkelerdi. Ancak, bu ülkelere kıyasla beşinci genişleme adayları, hukukun üstünlüğü, demokrasi, yönetim ve yürütme açısından yetersiz sistemlere sahiplerdi. Ayrıca, bu kadar çok ülkenin tek seferde Birliğe alınacak olması ilk defa gerçekleşecek olan güç bir durumdu.²⁵⁵ Ancak, öngörülen tüm zorluklar ve belirsizliklere rağmen, AB'nin “dünya üzerinde söz sahibi, güçlü ve istikrarlı bir Avrupa” hedefinin gerçekleşmesi açısından, doğu genişlemesinin önemli olduğu savunulmuştur.²⁵⁶ Bu durum, genişleme politikasının, aday ülkeleri ekonomik ve demokratik olarak güçlendirecek ve AB'ye hızla adapte olmalarını sağlayacak biçimde şekillenmesini sağlamıştır.

3.1.1.1. Doğuya Genişleme Politikasının Nedeni ve Amacı

AB'nin kurucu üyeleri, Avrupa bütünleşmesiyle, birbirlerine benzeyen ve benzer hisseden insanları bir araya getirmeyi ve onların ortak çıkarlar doğrultusunda beraber hareket etmelerini sağlamayı amaçlamışlardır.²⁵⁷ Bu nedenle, Soğuk Savaş'ın neden olduğu Avrupa'daki tarihi bölünmüşlüğe sıkça dikkat çekilmiş ve genişlemenin, Avrupa'nın siyasi olarak yeniden bütünleşmesi ve kıtadaki barış ve istikrarın

²⁵³ Senem Aydın Düzgüt, “*Avrupa Birliği Genişlemesi ve Komşuluk Politikası*”, **Avrupa Birliği'ne Giriş: Tarih, Kurumlar ve Politikalar**, Ayhan Kaya ve Diğerleri (drl.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s.46.

²⁵⁴ Cengiz Dinç, “Avrupa Birliği'nin Beşinci Genişlemesi: Ana temalar ve Faktörler”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt.6, Sayı.2, (Haziran 2011), s.216.

²⁵⁵ Dinç, s.208.

²⁵⁶ Tezok, s.133.

²⁵⁷ House of Lords European Union Committee, **The Further Enlargement of the EU: Threat or Opportunity?: Report with Evidence**, London, 23 November 2006, s.18.

sağlanması anlamına geldiği vurgulanmıştır.²⁵⁸ Avrupa bütünleşmesine yüklenen bu anlam, 2003 tarihli Atina Bildirisi'nde yer alan şu sözlerle ifade edilmiştir:²⁵⁹

“Bu başarı benzersizdir. Birlik, asırlardır süren çatışmayı sona erdirmeye ve kıtamızdaki geçmiş bölünmelerin üstesinden gelme konusundaki ortak kararlılığımızı yansıtmaktadır. Bu Birlik, işbirliğine, çeşitliliğe, saygıya ve karşılıklı anlayışa dayalı yeni bir geleceğe katılma isteğimizi temsil etmektedir.”

Genişlemenin sadece tarihsel bölünmüşlüğü ortadan kaldırmakla kalmayacağı, aynı zamanda sonraki nesillere siyasi ve ekonomik açıdan daha kuvvetli bir Avrupa bırakarak gelecekte yaşanabilecek muhtemel bölünmeleri de engelleyeceği ifade edilmiştir. Bu perspektiften genişleme, AB'nin bir sorumluluk ve mutlak zorunluluk olarak yansıttığı ve “tarihindeki en önemli gelişme” olarak tanımladığı bir husustur.²⁶⁰

Pragmatik nedenler açısından en çok üzerinde durulan nokta ise genişlemenin olası ekonomik getirileri olmuştur. Genişlemenin daha rekabetçi ve dinamik bir ekonomiye erişme ve globalleşen dünyanın zorluklarına uyum sağlamada AB'ye yardımcı olduğu ifade edilmiştir.²⁶¹ Genişleme ile tek pazara daha fazla ülkenin dâhil olacağı, pazarın genişleyeceği ve dolayısıyla üretim, ticaret hacmi, yatırım ve istihdam oranlarının artacağı belirtilmiştir. Ayrıca enerji, iletişim ve ulaşım gibi endüstrilerin genişleme ile beraber gelişmesi öngörülmüştür.²⁶² Tüm bunlar, genişlemenin altında yatan ekonomik nedenlerin, genel olarak sürdürülebilir kalkınma ve küresel anlamda güçlenme amaçları ile şekillendiğini göstermektedir.

Doğu genişlemesinin nedenlerini açıklarken, genişlemeye “hayır” demenin AB'ye getireceği maliyete de bir parantez açmakta fayda vardır. Genişlemenin gecikmesi ya da gerçekleşmemesi durumunda AB'nin büyük bir siyasi başarısızlık

²⁵⁸ Önder Canveren ve Çağlar Öztürk, “Avrupa Birliği Genişleme Politikalarında Meşrulaştırma: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Batı Balkanların Karşılaştırmalı Analizi”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.5, Sayı.1, (Nisan 2018), s.55.

²⁵⁹ *Déclaration du Conseil européen informel (Athènes, 16 avril 2003)*, 2012, https://www.cvce.eu/obj/declaration_du_conseil_europeen_informel_athenes_16_avril_2003-fr-b148dd2a-668a-4e84-8b89-859a520d9e42.html, (21.01.2022).

²⁶⁰ Canveren ve Öztürk, s.56.

²⁶¹ *Conclusions of the Brussels European Council (15 and 16 June 2006)*, 2013, https://www.cvce.eu/obj/conclusions_of_the_brussels_european_council_15_and_16_june_2006-en-a9c3ae4a-5b2c-4bb9-a59e-34252456e799.html, (23.01.2011).

²⁶² Canveren ve Öztürk, s.55.

yaşayacağı ifade edilmiştir. Genişlemeyi reddetmek, hem gelecekteki kazanımların kaybedilmesi hem de geçmişteki emeklerin ve yatırımların boşa gitmesi anlamına gelmektedir. Genişlemenin gerçekleşmemesi durumunda tek pazarın büyümesi mümkün olmayacak ve dolayısıyla AB çeşitli ekonomik getirilerden yoksun kalacaktır. AB'nin organize suç, yasadışı göç ve terör ile mücadele gücü zayıflayacaktır. Başvuruda bulunan ülkelere sırt çevrilmesi, AB içerisinde ve dışarısında Avrupa şüpheliğinin oluşmasına sebebiyet verecektir. "Diğer Avrupalılar" mutsuz ve gücensiz bir şekilde AB'nin komşuları olmaya devam edeceklerdir. Ancak bu ülkeler, coğrafyayı ilgilendiren sorunların çözülmesi ve AB'nin dünya üzerindeki rolünün desteklenmesi noktalarında isteksiz olacaklardır.²⁶³

Bazı kesimlere göre, hem AB üyeleri hem de MDA ülkeleri, genişleme konusunda kendilerini mecbur hissetmişlerdir. Çünkü MDA ülkelerinin yönelebilecekleri başka bir seçenekleri yoktu. AB üyeleri ise bu ülkeler ile genişleme haricinde sadece yeni-sömürgeci bir ilişki kurabilirlerdi. Fakat bu durum AB'nin temel ilkelerine ters düşmekteydi. Bu nedenle, dönemin tartışmaları, genişlemenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği değil, ne zaman gerçekleşeceği konusu üzerinde yoğunlaşmıştır.²⁶⁴

3.1.1.2. Doğuya Genişleme Politikasının Formülü

Genişlemeye ilgili makul gerekçeler ileri sürülebilmesi için bu yönde yapılan uygulamaların evrensel değerlere dayanması gerekiyordu. Dolayısıyla, üyelik şartlarının din ve inanç gibi unsurlar ekseninde şekillenmesi mümkün görünmüyordu. Bu nedenle genişleme için pragmatik, etik-siyasi ve moral-manevi argümanlar kullanılması gerekliydi. Pragmatik argüman, yapılan eylemin aktörler için yararlı olacağını ileri süren, sonuç odaklı bir yaklaşımdır. Etik-siyasi argüman, yapılan eylemi toplumsal değerlere dayandırmakta ve bu şekilde yapılanın meşruluğunu ortaya koymaktadır. Moral-manevi argüman ise evrensel adalet anlayışı ile şekillenen bir argümandır. Bu üç argüman da fayda, değer ve hak unsurları çerçevesinde belirlenmektedir. Fayda, mevcut sorunlara karşı etkin çözüm yolları bulma çabasını; değer, iyi hayat anlayışını; hak ise tüm aktörler tarafından adaletli görülen ilkeler bütününe ifade etmektedir. AB

²⁶³ Wim Kok, "Enlarging the European Union: Achievements and Challenges", **Report of Wim Kok to the European Commission**, European University Institute, 26 March 2003, s.17.

²⁶⁴ Dinç, s.215-216.

genişleme süreci, bu argümanların tamamını içerisinde barındırmıştır.²⁶⁵ Bu durum, AB ile aday ülkeler arasında organik bağın ötesine geçen ilişkilerin kurulmasını sağlamıştır.

Etkin bir genişleme yaşanabilmesi için AB'nin, adaylar ile neler yapılacağına ve bunların nasıl yapılacağına dair bir vizyon ortaya koyması ve bir strateji dahilinde hareket etmesi gerekmiştir. Eski Hollanda Başbakanı Wim Kok, Avrupa Komisyonu'na sunduğu 2003 tarihli raporunda, genişleme sürecini yönetmek için izlenmesi gereken stratejileri beş ana temada şu şekilde özetlemiştir:²⁶⁶

1. Avrupa'da beraber hareket etmek: Genişleyen AB'de reel genişleme politikaları oluşturmak için kararlılığa ve siyasi iradeye gerek vardır.
2. Avrupa ekonomisini canlandırmak: Büyüme, rekabet gücü ve istihdam yaratmak için daha fazla yenilik ve reforma gerek vardır.
3. Avrupa'yı daha güvenli kılmak: Adalet ve içişleri üzerindeki işbirliğini geliştirmek ve güvenliği artırmak için genişleme kullanılmalıdır.
4. Avrupa'daki komşuluk ilişkilerini geliştirmek: AB daha büyük sınırlara ulaştıkça, çevresine istikrar ve refah sağlayan bir komşuluk politikası geliştirmelidir.
5. Avrupa'nın dünya üzerinde söz hakkı sahibi olmasını sağlamak: Uluslararası sahnede daha fazla yetki ve etki sahibi olma şansı 25 üye ile yakalanmalıdır.

AB'nin genişleme mantığı bazı şartları baştan müktesebata eklemiştir. Bu şartlara göre, başvuruda bulunan ülkeler özgürlük, demokrasi ve insan temel hak ve özgürlüklerine saygılı ve AB'nin ekonomik-siyasi birlik hedeflerine bağlı olan, Avrupalı ülkeler olmalıdır. Bu şartlar, 1993 senesinde "Kopenhag Kriterleri" adıyla daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur.²⁶⁷ Bu kriterleri sağlamaları halinde adayların zamanla mevcut AB üyelerine denk ve "karar alan" yerine "karar veren" üyeler haline gelecekleri ifade edilmiştir.²⁶⁸ AB, adayların bu kriterler doğrultusunda

²⁶⁵ Dinç, s.208-209.

²⁶⁶ Kok, s.5.

²⁶⁷ Dinç, s.211.

²⁶⁸ Kok, s.5.

ekonomiyi modernleştirme ve piyasa ekonomisine geçiş gayretini takdir etmiş, desteklemiş ve kıtadaki barış ve güvenliğin bu reformların başarısına bağlı olduğunu belirtmiştir.²⁶⁹

3.1.1.3. Doğuya Genişleme Politikasına Dair Tartışmalar, Fikirler ve Endişeler

Genişlemeye dair en çok merak edilen konular, Avrupa siyasi sisteminin yapısı bozulmadan daha ne kadar ülkeyi içerisinde barındırabileceği ve Avrupa kurumlarının bir çökme yaşanmadan yeni üyeleri hangi hızla Birliğe adapte edebileceğiydi.²⁷⁰ Genişleme karşıtı kesimler bu konuda, AB'nin homojen yapısını giderek kaybettiğini ve genişleme limitlerine ulaşıldığını düşünüyorlardı.²⁷¹ Aynı süreç içerisinde derinleşme-genişleme tartışmaları da baş göstermekteydi.

Genişlemeye yönelik karşıt görüşler neticesinde AB üyeleri, genişlemeye taraf olanlar ve genişlemeye sıcak bakmayanlar olmak üzere ikiye bölünmüştür. Kıtanın kuzeyindeki Almanya, İngiltere, Finlandiya, İsveç ve Avusturya genişlemeye destek verirken; güneyde bulunan İspanya, Portekiz, Fransa ve İtalya doğu genişlemesine sıcak bakmamıştır. Avrupa'nın kuzeyinde bulunan bu üyelerin genişleme taraftarı olmalarının sebebi, MDA ülkelerine yakın olmaları ve bu coğrafyada yaşanacak muhtemel olumsuzluklardan güneydeki üyelere kıyasla daha fazla etkilenecek olmalarıdır. Dolayısıyla, MDA ülkelerinin AB'ye alınması, kuzeydeki üyelerin çıkarlarını doğrudan ilgilendiren bir durumdur. Genişlemeyi destekleyenler hızlı ve kuvvetli bir doğu genişlemesi arzu ederken, genişlemeye sıcak bakmayanlar süreci yavaşlatmaya ve erteletmeye çalışmıştır.²⁷²

AB üyeleri ulusal çıkarları doğrultusunda genişleme yönelik farklı tutumlar sergilemişlerdir. Fransa, genişlemeyle beraber Almanya'nın yeni üye statüsündeki MDA ülkelerini etki altına almasından ve bu sayede daha da kuvvetlenmesinden endişe etmiştir. Ayrıca, Polonya gibi orta ölçekli ülkelerin Birlik içerisine katılması, Fransa'nın liderlik gücünü azaltacak bir durumdur. Dolayısıyla, Fransa genişlemeye açık bir

²⁶⁹ Dinç, s.211-212.

²⁷⁰ Loukas Tsoukalis, "The JCMS Lecture: Managing Diversity and Change in the European Union", *JCMS*, Vol. 44, No.1, (2006), s.11.

²⁷¹ Dinç, s.207.

²⁷² Dinç, s.217-218.

şekilde karşı çıkmıştır. İngiltere ve Almanya ise MDA ülkeleri ile olan bağların güçlendirilmesini ve bu ülkelerin AB'ye entegre edilmesini açıkça desteklemişlerdir. Özellikle Almanya genişlemeden ekonomik ve jeopolitik açıdan en fazla çıkar sağlayacak ülke olarak görülmüştür. Ancak, Almanya, kararlara önemli ölçüde etki etme gücüne sahip olmasına rağmen bu genişlemenin yükünü tek başına sırtlamak istememiştir.²⁷³

Başta Fransa olmak üzere, küreselleşmenin olumsuz etkilerine karşı AB'nin kendini muhafaza etmesi gerektiğini düşünen kesimler, her ne kadar isteksiz olsalar da, doğu genişlemesini “başıboş küreselleşme” seçeneğine kıyasla daha çok kontrol altında tutulabilecek ufak bir küreselleşme olarak görmüşlerdir. Yine de bu kesim, gönülsüzlüklerinden dolayı, eski üyelere maliyet sınırlamaları getirilmesi gibi genişleme sürecinin tamamını kapsayan koruyucu önlemler alınması için ısrarcı olmuşlardır. Fransa, ayrıca, önemli küresel meselelerde MDA ülkelerinin, eski üyelerin sözüne tabi olmaları gerektiğini savunmuştur.²⁷⁴

Genişleme taraftarları ise, demokrasi ve liberal ekonomi gibi temel şartları sağlamakta oldukları için MDA ülkelerinin Birliğe altından kalkılamayacak herhangi bir yük getirmeyeceklerini ifade etmişlerdir.²⁷⁵

Doğu genişlemesi, fikir ayrılıkları ve tartışmaların yanı sıra bir takım endişeleri de beraberinde getirmiştir. Bu endişeler esas olarak ekonomik, kültürel ve günlük düzenin sürdürülmesi konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Ekonomik açıdan, MDA ülkelerinin eski üyelere ağır ekonomik yükler getireceği düşünülmüştür. Oysa yapılan hesaplamalar eski üyelerin, gayri safi hasılanın %0,1'i gibi ufak bir maliyetle karşılaşacaklarını göstermekteydi. Eski üyelerin endişe duyduğu bir diğer konu ise MDA ülkelerinden gelecek olan işçi akışıydı. Yeni üyelere gelecek işçilerin daha düşük ücretlere çalışmaktan memnun olarak, eski üyelerin istihdam piyasasını negatif yönde etkileyecekleri düşüncesi, AB içerisindeki bir endişe unsuruydu.²⁷⁶

²⁷³ Dinç, s.219.

²⁷⁴ Dinç, s.212.

²⁷⁵ Dinç, s.216.

²⁷⁶ Alan Mayhew, “Enlargement of the European Union: An Analysis of the Negotiations for Countries of the Western Balkans”, **OECD**, Sigma Paper No.37, (28 March 2007), s.43.

Diğer taraftan, AB içerisindeki belli bir kesime göre, doğu genişlemesiyle Birliğe katılacak olan ülkeler kültürel açıdan daha geri ve Avrupa'ya uyumsuz ülkelerdi. Bu şekilde düşünülenlere göre, MDA ülkelerinden gelen göçmenler, suç oranlarını yükseltmekte, sosyal barışa ve sosyal güvenlik mekanizmasına zarar vermektedir. Aday ülkeler ekonomik, hukuki ve yönetim açısından yeterli gelişmişlik düzeyinde değillerdi. Tarihleri, toplumsal yapıları ve kültürleri farklıydı. Dolayısıyla, bu ülkelerin katılımıyla AB'nin heterojen bir hale geleceği ve örgüt yapısının bozulacağı düşünülmüyordu. Ayrıca, genişlemeyle beraber adayların tamamına fayda sağlayacak ortak çözümler bulunmasının zorlaşacağı ve müktesebata uyulup uyulmadığının denetlenmesinin de kolay olmayacağı ifade edilmekteydi.²⁷⁷

3.2. Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin Avrupa Birliği'ne Yönelmesi

1989 itibarıyla, Sovyet hegemonyasından kurtularak özgürlüklerini kazanan MDA ülkeleri (Çek Cumhuriyeti, Estonya, Litvanya, Bulgaristan, Macaristan, Letonya, Polonya, Romanya, Slovenya ve Slovakya) öncelikle Avrupa bütünleşmesi içerisinde yer almayı amaçlamışlardır.²⁷⁸ Bu ülkeler açısından AB'ye katılım "Avrupa'ya dönüş" olarak ifade edilmiştir.²⁷⁹ Tarihsel ilişkiler ve mevcut coğrafya gibi etmenler neticesinde psikolojik açıdan bu ülkeler zaten Avrupalıdır. Bu nedenle AB'ye üye olmaları ve modern Avrupa devleti statüsü kazanmaları beklenen bir durum olmuştur.²⁸⁰

MDA ülkelerinin AB'ye katılmak istemelerinin siyasi ve ekonomik nedenleri bulunmaktadır. Ekonomik açıdan bakıldığında bu ülkeler Avrupa'nın Ticaret imkânlarından yararlanmak ve liberal ekonomiye geçiş sürecinde AB'nin teknik ve parasal desteğini almak istemişlerdir. Siyasi açıdan ise Komünizmin tekrardan güçlenmesi tehlikesine karşı AB himayesinde bulunmak ve Batı Avrupa'ya Entegre olmak istemişlerdir.²⁸¹ Ayrıca, MDA ülkeleri Rusya'nın tekrardan güçlenmesi

²⁷⁷ Dinç, s.221.

²⁷⁸ Akçay ve Göçmen, s.645.

²⁷⁹ Oğuz Kaymakçı (Ed.), *Avrupa Birliği Üzerine Notlar*, Ankara: Nobel Yayınları, 2005, s.64.

²⁸⁰ Akçay ve Göçmen, s.646.

²⁸¹ Senem Aydın Düzgüt, "Avrupa Birliği Genişlemesi ve Komşuluk Politikası", *Avrupa Birliği'ne Giriş: Tarih, Kurumlar ve Politikalar*, Ayhan Kaya ve Diğerleri (drl.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s46.

durumunda ortaya çıkabilecek güvenlik tehdidine karşı AB'nin yanı sıra NATO'ya da başvuruda bulunmuşlardır.²⁸²

MDA ülkelerinin AB'ye katılma talepleri, onları hızla değişen Avrupa'ya uyum sağlamalarını gerektirecek zorlu bir dönüşüm süreci içerisine sokmuştur. Dönüşümün temel yükünün adaylara bırakıldığı bu süreç içerisinde, MDA ülkeleri, bu yükün altından kalkmaya çalışırken aynı zamanda uyum sağlamada başarısız olmaları ya da yavaş kalmaları durumunda Avrupalı olmayan ve muhtemelen yeni Rusya'nın himayesi altında kalacak bir bölgenin parçası olma riskiyle de karşı karşıya kalmışlardır. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla kazanılan egemenlik haklarının bir kısmının bu sefer de AB'ye aktarılacak olması ve birleşmenin başlarda yaratacağı ekonomik sıkıntılar bu ülkeleri tedirgin etmiştir. Tüm bunlara rağmen AB tarafından ileri sürülen koşullar MDA ülkeleri tarafından kabul edilmiş ve dönüşüm süreci başlamıştır. Bunun nedeni, kısa vadedeki maliyetine oranla uzun ve orta vadedeki siyasi ve ekonomik getirileri göz önünde bulundurulduğunda AB üyeliğinin adaylar açısından oldukça faydalı ve gerekli görülmesidir. AB'ye katılmak bu ülkelere serbest ticaret, istihdamı artırma ve daha büyük bir pazar içerisinde bulunma imkânı sağlamaktaydı. Aynı zamanda, COMECON ve Varşova Paktı'nın dağılmasıyla ortaya çıkan güvenlik boşluğu da bu sayede giderilmiş olacaktı. Ayrıca, MDA ülkeleri egemenlik haklarının belli bir kısmını devretmeleri karşılığında uzun vadede AB'yi kendi çıkarları doğrultusunda biçimlendirme hakkını elde edebilir ve statü kazanabilirlerdi. Tüm bunların yanında AB bu ülkelere kültürel, bilimsel ve sosyal alanlarda pek çok fayda sağlayabilir ve modernleşmelerine destek olabilirdi. Tüm bu unsurları göz önünde bulundurulduğunda, MDA ülkeleri, AB dışarısında kalmanın üye olmaktan daha yüksek bir maliyet ortaya çıkaracağını düşünmüşler ve bu doğrultuda güçlenen toplumsal arzu neticesinde AB'nin kapısını çalmışlardır.²⁸³

3.3. Genişlemeye Hazırlık ve Katılım Öncesi Strateji

Genişleme, AB'nin Paris ve Roma Antlaşmaları'ndan bu yana benimsediği bir ilkedir. Bu ilke ışığında, AT/AB kurucu antlaşmaları “Avrupalı olma” ve “demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü, insan temel hak ve özgürlüklerine saygı” olmak üzere iki

²⁸² Dinç, s.211.

²⁸³ Dinç, s.213.

temel şartı içerisinde barındırmış, daha detaylı şartlar ise zirveler sonucunda belirlenmiştir. Dolayısıyla, AB üyelik kriterleri, AT/AB antlaşmaları ve çeşitli zirve sonuç bildirilerinde karşımıza çıkmaktadır.²⁸⁴

3.3.1. Kopenhag Zirvesi ve Kopenhag Kriterleri

22 Haziran 1993 tarihinde gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi’nde, AB’nin MDA devletleri ile genişleyebileceği ancak, bunun kurala bağlı şekilde yapılması gerektiği ifade edilmiştir.²⁸⁵ Bunun sebebi; açık piyasa sistemine sahip olmayan ve hukuk devleti gerekliliklerini henüz tam olarak sağlayamamış MDA ülkelerinin AB’ye hızlı bir şekilde adapte olmalarını sağlamaktır. AB, Kopenhag Zirvesi’nde, kurala bağlılık konudaki tutumunu şu sözlerle ifade etmiştir:²⁸⁶

“Üyelik, aday ülkenin demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıklara saygı ve koruma, işleyen piyasa ekonomisinin varlığını ve rekabet gücü ve piyasa güçleri ile başa çıkma kapasitesini garanti eden kurumların istikrarını sağlamasını gerektirir. Birlik, üyelik adayının siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına bağlılık da dâhil olmak üzere üyelik yükümlülüklerini üstlenebileceğini varsayar.”

Bu ifadeden anlaşılabacağı üzere, üye adaylarının Birliğe kabul edilmeleri için Kopenhag Kriterleri’ni yerine getirmeleri önemli bir gerekliliktir.

Zirve Sonuç Bildirisi’nde “Kopenhag Kriterleri” olarak adlandırılan, üyelik için gerekli şartlar; **siyasi, ekonomik ve uyum kriterleri** olarak üç ana başlık altında ortaya konulmuştur. Siyasi kriterlere göre, Avrupa Birliği’ne aday olmak üzere başvuruda bulunan ülkenin, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü benimsemesi, insan hak ve özgürlükleri ile azınlıklara saygılı olması ve tüm bu unsurları güvence altına alacak kurumsal yapıyı bulundurması gerekmektedir. Ekonomik kriter olarak, Avrupa Birliği’ne aday olmak üzere başvuruda bulunan ülkelerde, biri işleyen pazar

²⁸⁴ Akçay ve Göçmen, s.648.

²⁸⁵ Dedeoğlu, s.58.

²⁸⁶ *Conclusions from the Copenhagen European Council: Excerpt on the EU Accession Criteria (21-22 June 1993)*, 2012, https://www.cvce.eu/en/obj/conclusions_from_the_copenhagen_european_council_excerpt_on_the_eu_accession_criteria_21_22_june_1993-en-24104be4-664b-41b8-8e16-756c57868498.html, (14.02.2022).

ekonomisinin varlığı, diğeri Birlik içerisindeki rekabete dayanabilme kapasitesi olmak üzere iki koşul aranmaktadır.²⁸⁷ Uyum kriterlerine göre ise Avrupa Birliği'ne aday olmak için başvuruda bulunan ülkeler siyasal, ekonomik ve parasal birlik amaçları da dahil olmak üzere tüm üyelik şartlarına adapte olabilecek kapasiteye sahip olmalıdır. Ayrıca, Avrupa Birliği, kuruluşundan bu yana “Avrupa müktesebatı” olarak adlandırılan hukuk kurallarına sahiptir. Birliğe katılacak olan ülkeler, sahip oldukları ulusal hukuk kuralları içerisinde bu Avrupa hukuk kurallarını tamamen dâhil etmek zorundadırlar.²⁸⁸ Bu kriterleri yerine getiren ya da bu yönde olumlu ilerleme kaydeden ülkeler, tam üyelik müzakerelerine başlama olanağı elde etmektedirler.²⁸⁹

Kopenhag Zirvesi ve Kopenhag Kriterleri, MDA ülkelerinin ekonomik ve demokratik açıdan gelişerek, Batı Avrupa ülkelerine adapte olma süreçlerini hızlandırmıştır. Bir başka ifadeyle, Kopenhag Kriterleri, MDA ülkelerinin bu zorlu süreci en iyi ve hızlı şekilde atlatarak Avrupa bütünleşmesine katılmaları amacına hizmet etmiştir.

Eski genişleme ve komşuluk politikasından sorumlu Avrupa Komisyonu Üyesi Stefan Füle, 2013 yılında Kopenhag'da düzenlenen “Avrupa'yı Değiştiren 20 Yıl” adlı konferansta, Kopenhag Kriterleri ve Kopenhag Zirvesi'nin önemini şu sözlerle dile getirmiştir:²⁹⁰

“Yirmi yıl önce bu zamanlar, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri için ekonomik ve demokratik bir geçiş süreci, bu ülkelerin vatandaşları içinse umut dolu bir dönem yaşanmaktaydı. Batı Balkanlardaki mevcut politikamıza benzer şekilde o zaman da genişleme politikamızın net hedefi reformları desteklemek ve Avrupa'da barış, uzlaş, demokrasi ve insan haklarının güçlenmesine destek olmaktı... Kopenhag Kriterleri bu politikanın şekillenmesi ve uygulanmasında ciddi rol oynamıştır.”

²⁸⁷ Dura ve Atik, s.279.

²⁸⁸ Seyidoğlu, s.281.

²⁸⁹ Karluk, Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları, s.177.

²⁹⁰ Kopenhag Katılım Kriterleri: Avrupa'yı Değiştiren 20 Yıl, 2013, <https://www.avrupa.info.tr/tr/news/kopenhag-katilim-kriterleri-avrupayi-degistiren-20-yil-4920>, (22.02.2022)

3.3.2. Essen Zirvesi ve Katılım Öncesi Strateji

24-25 Haziran 1994'te gerçekleştirilen Korfu Zirvesi'nde, AB'ye katılmak isteyen herhangi bir MDA ülkesinin Kopenhag Kriterlerini sağlaması gerektiği bir kez daha vurgulanmış ve Komisyon'a, aday ülkelerin katılımına yönelik bir strateji belirleme görevi verilmiştir.²⁹¹ Bu kararlar doğrultusunda, 10-11 Aralık 1994 tarihinde gerçekleştirilen Essen Zirvesi'nde, üyelik başvurusunda bulunan MDA ülkelerine yönelik olarak “Katılım Öncesi Strateji” belirlenmiştir. Bu stratejinin amacı; adaylar ile siyasi ilişkilerin geliştirilmesi, güven ortamı sağlanması ve esasen adayların AB tek pazarına adapte edilmesidir.²⁹² Katılım Öncesi Strateji üç ana ögeyi içerisinde barındırmaktadır:²⁹³

1) İç Pazara Hazırlık: Aday ülkelerin Birliğe katılmaları, aynı zamanda bu ülkelerin AB iç pazarında bulunmaları anlamına gelmektedir. Bu sebeple, aday ülkelerin iç pazara hazırlanması stratejinin önemli bir parçasıdır.

2) Aday Ülkelerdeki Reformların PHARE Programı ile Desteklenmesi: Aday ülkelerin AB müktesebatına uyumu ve aday ülke pazarlarının hazırlığı için PHARE Programı kapsamında bu ülkelere yapılacak mali yardımların önemi büyüktür.

3) Yapısal Diyalog: AB üyeleri ile aday ülkeleri her düzeyde birbirleri ile buluşturacak bir “yapısal diyalog” oluşturulması planlanmıştır.

Katılım Öncesi Strateji, MDA ülkelerinin Birliğe katılımının nasıl gerçekleştirileceği konusuna açıklık getirmiş ve bu ülkelerin kademeli olarak AB tek pazarına dâhil edilmesini planlamıştır. Bu strateji dahilinde, aday ülkelerin tek pazara entegre edilmesini kolaylaştırmak için Komisyon'dan bir “Beyaz Kitap” hazırlaması talep edilmiştir. Ayrıca, önceden iki taraflı toplantılar şeklinde gerçekleştirilen ve bu nedenle çokça eleştiriye maruz kalan Avrupa Anlaşmaları, “yapısal diyalog” yöntemi sayesinde, Kopenhag'da kararlaştırıldığı gibi, çok taraflı şekilde yapılmaya başlanmıştır. Bu önemli katkılar neticesinde Essen Zirvesi ve Katılım Öncesi Strateji,

²⁹¹ Erçin, s.18.

²⁹² Karluk, *Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları*, s.98.

²⁹³ Kavalalı, s.17.

MDA ülkelerine yönelik politikaların daha sağlam temeller üzerinde yürütülmesini sağlamıştır.²⁹⁴

3.3.3. Beyaz Kitap

Essen Zirvesi kararları üzerine, Mayıs 1995 tarihinde tamamlanan ve Haziran 1995'te Cannes Zirvesi'nde kabul edilen Beyaz Kitap adlı rapor, aday ülkelerin tek pazara entegre olmalarını kolaylaştırmak için hazırlanmıştır. Rapor dört ana başlıktan oluşmaktadır: “İç Pazar ve Katılım Öncesi Durum”, “İç Pazar ile İlgili Topluluk Mevzuatı”, “MDA Ülkelerinin Durumu” ve “Teknik Yardımlar”.

Beyaz Kitap, tek pazarın temel özelliklerini açıklamış ve bu özelliklerin önemine dikkat çekmiştir. Malların serbest dolaşımı hakkındaki Birlik mevzuatı ve bununla bağlantılı olarak rekabet politikasına değinen rapor, aynı zamanda MDA ülkelerinin mevzuat ve uygulamalarına yönelik incelemeleri de içermektedir. Bu incelemeler doğrultusunda MDA ülkelerinin karşılaşılabileceği muhtemel zorluklar tespit edilmiş ve ülkelerin alması gereken tedbirlere yönelik tavsiyelere yer verilmiştir. Aynı zamanda, MDA ülkelerinin entegrasyon çabalarını desteklemek yönünde, yapılacak AB yardımlarının geliştirilmesi adına yeni bir yol haritası belirlenmiştir.²⁹⁵

Beyaz Kitap, Katılım Öncesi Strateji'nin önemli bir parçasıdır ancak, katılım müzakerelerinin bir parçası değildir. Yalnızca iç pazara ilişkin Topluluk mevzuatını kapsamaktadır ve AB müktesebatının tamamını kapsayan katılım müzakereleri ile ilgili herhangi bir hüküm içermemektedir. Ayrıca, AB ile MDA ülkeleri arasındaki Avrupa Anlaşmaları çerçevesindeki ilişkilere de etki etmemektedir.²⁹⁶

3.3.4. Gündem 2000

15-16 Aralık 1995 tarihli Madrid Zirvesi'nde Avrupa Konseyi, Komisyon'dan MDA ülkelerinin üyelik başvuruları hakkında bir görüş hazırlanmasını talep etmiştir. Genişleme, genişlemenin Topluluk politikalarına etkisi ve AB'nin gelecekteki mali

²⁹⁴ Erçin, s.18-19.

²⁹⁵ Erçin, s.19.

²⁹⁶ Kavalalı, s.18.

çerçevesine yönelik incelemeleri içeren rapor, 15 Temmuz 1997 tarihinde “Gündem 2000” adıyla sunulmuştur.²⁹⁷

Gündem 2000’de, Topluluk müktesebatının gelişimi ile aday ülkelerin kat ettiği yol göz önünde bulundurularak, bu ülkelerin mevcut durumları ve onlardan beklenen ilerlemelere yer verilmiştir.²⁹⁸ Bunların yanı sıra, AB’nin genişleme perspektifi, gelecekteki politikaları ve 2000 yılı sonrası genişlemiş AB’nin finansal durumu ele alınmıştır.²⁹⁹ Bu kapsamda, genişlemenin getireceği maliyetin karşılanabilmesi için başta Ortak Tarım Politikası ve Yapısal Politikalar olmak üzere birçok AB politikasının 2006 senesine kadar iyileştirilmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁰⁰

Gündem 2000’de Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovenya, Estonya, Letonya, Romanya, Bulgaristan, Litvanya ve Slovakya’nın genişleme raporları yer almaktadır. Bu raporlar doğrultusunda, Komisyon, Polonya Çek Cumhuriyeti Macaristan Slovenya ve Estonya ile müzakerelerin 1998 yılında başlamasını önermiştir. Komisyon tarafından bu beş ülkenin 2002 yılında AB üyesi olması; Letonya, Litvanya, Romanya Bulgaristan ve Slovakya’nın ise 2007 yılında Birliğe katılması öngörülmüştür.³⁰¹

Gündem 2000’de, Katılım Öncesi Strateji’nin geliştirilmesi ve hızlandırılması gerektiğini belirtmiştir ve buna yönelik olarak, aday ülkelerin tamamı ile bir çeşit tam üyeliğe hazırlık stratejisi olan “katılım ortaklıkları” kurulması önerilmiştir. Katılım ortaklığı, aday ülkelerin, demokrasi, makro-ekonomik politikalar ve nükleer güvenlik hususlarında AB’ye bir takım taahhütlerde bulunmalarını ve Komisyon’un belirlediği öncelikleri göz önünde bulundurarak belirli bir takvim içerisinde tamamlamak üzere programlar geliştirmelerini öngörmektedir. AB, bu programlar kapsamında kaydedilen ilerlemelere göre aday ülkelere mali yardımda bulunacaktır.³⁰²

²⁹⁷ Akçay ve Göçmen, s.650.

²⁹⁸ Erçin, s.20.

²⁹⁹ Kavalalı, s.19-20.

³⁰⁰ Erçin, s.20.

³⁰¹ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.110.

³⁰² Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.110-111.

3.3.5. Amsterdam Zirvesi ve Amsterdam Antlaşması

16-17 Haziran 1997 tarihinde gerçekleştirilen Amsterdam Zirvesi'nde ekonomik ve parasal birlik, AB dış ilişkileri, istihdam, adalet, özgürlük ve güvenlik konuları masaya yatırılmıştır. Zirve'nin asıl önemi ise AB kurucu antlaşmalarında yapılacak değişikliklere yönelik hazırlanan Amsterdam Antlaşması taslağının ortaya çıkmasıdır.³⁰³

Amsterdam Antlaşması'nın hazırlanma sebebi, doğu genişlemesi öncesinde, Maastricht Antlaşması'nın geliştirilmesi ve bu sayede genişlemenin ardından da AB işlerliğinin sürdürülebilmesini sağlamaktır.³⁰⁴ Bu bağlamda, Amsterdam Antlaşması, MDA ülkeleri Birliğe dâhil edilmeden önce AB'yi kurumsal açıdan güçlendirmiş ve işlerlik kazandırmıştır.³⁰⁵ 2 Ekim 1997 tarihinde imzalanıp, 1 Mayıs 1999'da yürürlüğe giren anlaşma, sosyal politika, ortak dış ve güvenlik politikası, çevre, ırkçılık ile mücadele politikaları, istihdam kalkınma, büyüme ve genişleme konularında yenilik ve düzenlemeler getirmiştir.³⁰⁶

Amsterdam Antlaşması'nda iki yeni düzenleme dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, “Birlik, temel özgürlüklere, 4 Kasım 1950 tarihli Roma İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Korumayla İgili Avrupa Sözleşmesi'nin garanti etmiş olduğu çerçevede ve üye devletlerin demokratik gelenekleriyle Topluluk hukuku geleneklerinden kaynaklanan şekilde riayet eder.” maddesinin kesinlik kazanmasıyla, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uymanın bir şart olarak ilk defa bir anlaşma metninde yazılı olarak yer almasıdır.³⁰⁷ Yani Amsterdam Antlaşması, Maastricht Antlaşması'ndaki tek üyelik şartı olan “Avrupalı olma” kriterini muhafaza ederken, bunun yanına demokrasi, özgürlük, insan temel hakları ve hukukun üstünlüğü ilkelerine saygılı olma kriterlerini de eklemiştir.³⁰⁸ İkinci düzenleme ise, ilk defa bir AB üyesinin Konsey'deki oy hakkının, diğer üyelerin oybirliğiyle askıya alınabilecek olmasıdır. Bu şekilde, AB

³⁰³ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.104.

³⁰⁴ Mor, s.521.

³⁰⁵ Diğdem Soyaltın, “Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketlerinin Tarihi ve Kuramsal Arka Planı”, Cengiz Dinç (Ed.), *Avrupa ve Avrupa Birliği* içinde (11-34), Ankara: Savaş Yayınevi, 2015, s.14.

³⁰⁶ Dedeoğlu, s.60.

³⁰⁷ Karluk, *Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları*, s.190.

³⁰⁸ Akçay ve Göçmen, s.648.

ilkelerine uygun olmayan üye eylemlerinin, Birliği olumsuz etkilemesinin önüne geçilmek istenmiştir.³⁰⁹

3.3.6. Lüksemburg Zirvesi

12-13 Aralık 1997'de gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi'nde, AB genişlemesi ile ekonomik ve parasal birlik meseleleri ele alınmış ve Gündem 2000 raporu değerlendirilmiştir. Zirve'de, üye devletler ile üyelik başvurusunda bulunan Avrupalı devletlerin bir araya geleceği bir Avrupa Konferansı oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu sayede katılımcılar arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi için bir siyasi istişare ortamı yaratılması öngörülmüştür. Ayrıca, genişlemenin ön koşulu olarak, Amsterdam Antlaşması hükümleri çerçevesinde, AB kurumlarının işleyişinin geliştirilmesi karara bağlanmıştır.³¹⁰

Lüksemburg Zirvesi'nde on bir aday ülke, iki ayrı sınıfta değerlendirilmiştir. Kopenhag siyasi kriterlerine uyum sağlayan Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Estonya, Slovenya ve GKRK ile müzakerelere başlanması kararlaştırılmış ve bu ülkeler “birinci dalga” olarak adlandırılmıştır. Siyasi kriterlere uygun bulunmayan Bulgaristan, Litvanya, Romanya, Letonya ve Slovakya'nın ise üyelik müzakereleri için hazır olmadıklarına karar verilmiştir. “İkinci dalga” olarak adlandırılan bu ülkelerin, AB müktesebatına uyumunu kontrol etmek için bir analitik inceleme süreci başlatılmıştır.³¹¹

Lüksemburg Zirvesi'nde, daha önce Essen Zirvesi'nde belirlenmiş olan Katılım Öncesi Strateji'nin geliştirilerek “Güçlendirilmiş Katılım Öncesi Strateji”nin hazırlanması karara bağlanmıştır. Bu stratejinin en önemli iki unsuru; “Katılım Ortaklığı Belgeleri” ve “Düzenli Raporlar”dır.³¹²

Katılım Ortaklığı Belgeleri, aday ülkelerin Kopenhag Kriterleri'ni sağlamaları, Topluluk müktesebatı yükümlülüklerini gerçekleştirmeleri ve sağlanması gereken mali yardımlara yönelik kısa ve orta vadeli öncelikleri içerisinde barındırmaktadır. Bu belgeler, Komisyon tarafından her ülke için ayrı hazırlanmakta ve Konsey tarafından

³⁰⁹ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.105.

³¹⁰ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.121.

³¹¹ Erçin, s.21.

³¹² Kavalalı, s.21-22.

onaylanmaktadır. MDA ülkeleri için ilk Katılım Ortaklığı Belgeleri 1998 yılının Mart ayında hazırlanmıştır.³¹³

Aday ülkeler tarafından, Katılım Ortaklığı Belgelerinde belirtilen önceliklerin nasıl ve hangi takvim çerçevesinde hayata geçirileceğine yönelik, “Ulusal Programlar” oluşturulmaktadır.³¹⁴ Ulusal Programlar, Topluluk müktesebatına uyum sağlanması için, aday ülke mevzuatının yenilenmesi, idari yapının geliştirilmesi ve gerekli mali kaynakların sağlanması noktalarında Katılım Ortaklığı Belgelerinde yer alan önceliklerin yanı sıra aday ülkeler tarafından gerekli görülen önceliklerin ortaya konulduğu programlardır.³¹⁵ Ulusal programlar, Katılım Ortaklığı Belgelerinin tamamlayıcısı özelliğindedir. Her ikisi de üyeliğe kadar geçerli olan ancak, kaydedilen gelişmelere ve sürecin gidişatına göre değişebilen, güncellenebilen dinamik metinlerdir.³¹⁶

Düzenli Raporlar ya da diğer adıyla İlerleme Raporları; aday ülkelerden sağlanan bilgiler, Avrupa Parlamentosu raporları, üye devletlerin değerlendirmeleri, Avrupa Konseyi, uluslararası kuruluşlar ve mali kurumlardan alınan bilgiler ile sivil toplum örgütü çalışmaları esas alınarak Komisyon tarafından hazırlanan belgelerdir. Bu raporlarda, aday ülkelerin katılım şartlarını karşılamada göstermiş oldukları ilerlemeler, kabul edilmiş ve uygulamaya konulmuş yasal düzenlemeler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Düzenli Raporlar, ekonomik, siyasi, uyum kriterlerinin sağlanması ve idari kapasitenin güçlendirilmesi alanlarında gösterilen gelişimi, gelişim göstermeyen alanları ve ileride yapılması gerekenleri ortaya koymaktadır.³¹⁷

3.3.7. Helsinki Zirvesi

10-11 Aralık 1999 tarihinde gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi, genişleme ile ilgili çok mühim kararların alındığı bir toplantıdır. Zirve’de Bulgaristan, Litvanya

³¹³ Kavalalı, s.22.

³¹⁴ Erçin, s.21.

³¹⁵ Kavalalı, s.22.

³¹⁶ Erçin, s.21.

³¹⁷ Akçay ve Göçmen, s.651.

Letonya, Malta, Slovakya ve Romanya ile müzakerelerin 2000 yılı Şubat ayında başlatılması kararlaştırılmış; ayrıca Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmiştir.³¹⁸

Helsinki Zirvesi'nde genişleme ile alakalı olarak şu kararlar alınmıştır:³¹⁹

- 2000 yılı Şubat ayında Bulgaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Romanya ve Slovakya ile müzakerelerin başlatılacağı,
- Müzakere süreçleri içerisinde her aday ülkenin kaydettiği ilerleme çerçevesinde değerlendirileceği,
- Müzakerelere yeni başlamış adayların yeterince hazır olmaları halinde müzakerelere daha önce başlamış adaylar arasına katılabilecekleri,
- Müzakerelerin aday ülke mevzuatının Topluluk müktesebatına uygun hale getirilmesi ve uygulamaya koyulması ile paralel bir şekilde ilerleyeceği,
- Müzakerelerin hız kazanması için bürokratik kolaylıklar sağlanacağı kararlaştırılmıştır.

Zirve Sonuç Bildirisi'nde ise özetle şu kararlar yer almaktadır:³²⁰

- Aralık 1997'de Lüksemburg'da başlatılan genişleme, Avrupa'nın istikrarı ve refahı açısından büyük öneme sahiptir ve sürecin etkin bir şekilde devam ettirilmesi gerekmektedir.
- Üyelik süreci, 13 aday ülkeyi tek çerçevede kapsayan ve aday ülkelerin eşit temelde katıldığı bir süreçtir. Bu devletler, AB'nin anlaşmalarda ifade etmiş olduğu ortak değer ve hedefleri taşımalıdır. Bu bağlamda AB Konseyi, aday ülkelere, aralarındaki sınır anlaşmazlıklarını ve bağlantılı diğer sorunları barışçıl yoldan çözüme kavuşturmaları çağrısında bulunmaktadır. Ayrıca, AB Konseyi hatırlatır ki, Kopenhag siyasi kriterlerine uyum üyelik müzakerelerine

³¹⁸ Kavalalı, s.25.

³¹⁹ Karluk, *Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları*, s.209-210.

³²⁰ Karluk, *Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları*, s.210-211.

başlanmasının bir ön şartıdır. Kopenhag Kriterleri'nin tamamının sağlanması ise tam üyeliğin temelidir.

- Komisyon tarafından yapılan değerlendirmeler, aday devletlerin katılım kriterlerini sağlama yönünde ilerleme kaydettiğini göstermektedir. Bazı sektörlerde devam eden güçlükler göz önüne bulundurulduğunda aday ülkelerin bu yöndeki çabalarının desteklenmesi söz konusudur.
- AB Konseyi Kıbrıs, Macaristan, Polonya, Estonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya müzakerelerinde kaydedilen ilerlemeden memnun olduğunu belirtir.
- AB Konseyi, Birliğe giriş koşulları konusunda Romanya, Slovakya, Letonya, Litvanya, Bulgaristan ve Malta ile 2000 yılı Şubat ayında çift taraflı hükümetlerarası konferanslar düzenlenmesine karar vermiştir.
- Müzakere sürecinde, aday devletler kendi niteliklerine göre değerlendirilecektir. Müzakereleri yavaşlatacak süreçlerden uzak durulmalıdır. Müzakerelere yeni başlamış olan aday devletler, yeterli ilerleme kaydetmeleri durumunda müzakere süreçleri devam etmekte olan diğer aday devletlere yetişme olanağına sahip olacaklardır. Müzakerelerdeki ilerleme, AB müktesebatının ulusal mevzuata eklenmesi ve uygulanması ile paralellik göstermelidir.

3.3.8. Nice Zirvesi ve Nice Antlaşması

7-9 Aralık 2000'de gerçekleştirilen Nice Zirvesi; genişleme, kurumsal reformlar ve temel haklar koşulu gibi önemli hususların ele alındığı bir toplantıdır. Zirve'de genişlemeye yönelik gerekli hukuki temel oluşturulmuş ve nitelikli oy çoğunluğu sisteminin kapsamı genişletilmiştir. Üyelik perspektifi verilen 12 aday ülkenin tam üyeliği için hukuki zemin hazırlanırken, Türkiye AB genişleme perspektifi içerisine alınmamıştır.³²¹

Zirve'de, Genişleme Protokolü ile genişleme kapsamında Konsey, Komisyon ve Parlamento yapılarına yönelik kararlar alınmıştır. Genişlemenin tarihsel önemine ve

³²¹ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.136-137.

bu sürecin başarısına gösterilen siyasi önceliğe vurgu yapılmış; katılım görüşmelerindeki ilerlemeler olumlu karşılanmış ve sürecin hızlandırılması gerektiği belirtilmiştir.³²² Aday ülkelere, Birliğe olabildiğince çabuk katılabilmeleri için gerekli hazırlıkları ve özellikle idari kapasitelerini artıracak reformları hızlandırmaları çağrısı yapılmıştır.³²³ Ayrıca, toplantıda Nice Antlaşması taslak metni üzerinde uzlaşma sağlanmıştır.

Nice Antlaşması, 26 Şubat 2001 tarihinde imzalanıp, 1 Şubat 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Antlaşma, genişleme öncesi AB'nin işlevselliğini ve etkinliğini güvence altına almak adına, kurumsal yapı ve işleyişe yönelik düzenlemeler getirmiştir. Antlaşmada, Maastricht Antlaşması hedeflerine ve Amsterdam Antlaşması'nda eksik kalan hususların tamamlanmasına yönelik düzenlemeler yer almaktadır. Bu antlaşma, genişleme sonucunda oldukça büyüyecek olan AB'nin etkin bir şekilde işleyişini sürdürebilmesini amaçlayan reformları içerisinde barındırmaktadır.³²⁴

Üyelik müzakereleri başlayan ve Birliğe üye olmaları olası aday ülkelerin kurumsal yapı içerisinde nasıl yer edecekleri meselesi, Nice Antlaşması'nda bulunan Genişleme Hakkında Protokol ve 20 numaralı Genişleme Hakkında Bildiri'de yer almıştır.³²⁵

Antlaşmanın genişleme açısından önemi ise, kurumlar ve üyeler arasındaki dengeyi muhafaza ederek Birlik içerisindeki demokrasiyi ve karar alma sürecini güçlendirmeyi amaçlamasıdır. Buna yönelik olarak güçlendirilmiş işbirliği, Konsey'deki oy ağırlıkları, Komisyon yapısı ve nitelikli oy çoğunluğu ile karar verilebilecek alanlarda düzenlemeler yapılmıştır. AB vatandaşlarının yargı yollarını kullanabilmelerini kolaylaştıracak düzenlemeler getirilmiştir. Ayrıca, Nice Antlaşması ile üye ülkelere, güçlendirilmiş işbirliğinin basitleştirilmesi suretiyle, herhangi bir alanda diğer üyelerin katılımına gerek duyulmaksızın harekete geçebilme olanağı sağlanmıştır.³²⁶

³²² Karluk, *Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları*, s.277.

³²³ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.140.

³²⁴ Mor, s.523.

³²⁵ Karluk, *Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları*, s.223.

³²⁶ Karluk, *Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları*, s.225.

3.4. Katılım Öncesi Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerine Yapılan Mali Yardımlar

Aday ve potansiyel aday ülkelerin AB'ye adapte olmaları yönünde gerekli ilerlemeyi kendi iç dinamikleriyle gerçekleştirmelerinin zorluğu, AB'yi bu ülkelere destek olmaya yöneltmiştir. Bu kapsamda AB söz konusu ülkelere mali yardımlarda bulunmaktadır. Mali yardımlardaki amaç; aday ülkelerin Birlik müktesebatını benimsemelerini, ekonomik ve sosyal açıdan Birlik düzeyine erişmelerini ve üyelikten sonra kullanabilecekleri fonlar için hazır olmalarını sağlamaktır. Bu amaçlara yönelik olarak Birlik tarafından bir takım mali araçlar oluşturulmuş ve bu araçlar ile aday ülkelerin AB üyeliği için hazır duruma gelmeleri sağlanmıştır.³²⁷

AB, 2000-2006 yılları arasında MDA ülkelerini, PHARE, ISPA ve SAPARD mali yardım programları ile desteklemiştir. PHARE, üyeliğe yönelik idari ve kurumsal oluşumu desteklerken; ISPA, ulaştırma ve çevre alanındaki altyapı yatırımlarının finansmanına katkıda bulunmuştur. SAPARD ise adaylara Ortak Tarım Politikası'na uyum ve kırsal kalkınma alanlarında yardımlar sağlamıştır.³²⁸

AB yardım programlarından bahsederken, MDA ülkeleri kapsamı dışında olmalarına rağmen IPA 1 ve IPA 2 programlarına da bir parantez açmakta fayda vardır. 2007-2013 yılları arasını kapsayan IPA 1, dönemin aday ülkeleri olan Hırvatistan, Türkiye, İzlanda, Makedonya, Karadağ, Sırbistan, Türkiye ve potansiyel aday ülkeleri olan Arnavutluk, Bosna Hersek ve Kosova'yı kapsamıştır. Yardımlar, 5 temel başlık altında toplanmıştır. Bunlar: "Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma, Sınır Ötesi İşbirliği, Bölgesel Kalkınma, İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi ve Kırsal Kalkınma"dır. Avrupa Birliği, 9 ülkeye toplam 10 milyar EURO yardımda bulunmuştur. En fazla yardımı alan ülke ise; toplam 4.8 milyar EURO ile Türkiye'dir. IPA 1 programının devamı olan IPA 2 programı, 2014-2020 yıllarını kapsamakta ve halen devam etmektedir. IPA 2 programı, IPA 1 ile aynı hedefleri içermektedir. Fakat yeni dönemde IPA 1 programında belirtilen yardımların yapıldığı alanları gösteren 5 başlık kaldırılmış, biraz daha ayrıntıya girilerek bunun yerine 9 başlık getirilmiştir. Bu

³²⁷ Halil Karataş, *Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardımlar*, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2010, s.11-12.

³²⁸ Karataş, s.47.

başlıklar: ‘‘Demokrasi ve Yönetişim AB Müktesebatına Uyum, Adalet İşçileri ve Temel Haklar, Ulaştırma, Çevre ve İklim, Enerji Rekabet Edebilirlik ve Yenilik, İstihdam İnsan Kaynaklarının Gelişimi ve Sosyal Politikalar, Tarımsal ve Kırsal Kalkınma ve Bölgesel ve Sınır Ötesi İşbirliği’’dir. IPA 2 programıyla birlikte aday ülkelere toplam 11,6 milyar EURO bütçe ayrılmıştır. Türkiye, IPA 1 programında olduğu gibi en fazla yardımı alan ülkedir. IPA 2 programı ile birlikte Türkiye’ye ayrılan yardım tutarı 4.4 milyar EURO’dur

3.4.1. PHARE (Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies)

AB, bir taraftan MDA ülkeleriyle olan ekonomik ve siyasi bağlarını güçlendirir iken, diğer taraftan bu ülkelerin adaptasyon sürecine mali yardımlar ile destek olmuştur.³²⁹ PHARE Programı, bu yardımların en eskisi ve en büyüğü olma niteliğini taşımaktadır.

PHARE Programı, 1989 senesinde Strasburg Konseyi kararıyla, başta sadece Polonya ve Macaristan’ın mali ve teknik olarak desteklenmesi amacıyla oluşturulmuştur.³³⁰ Polonya ve Macaristan’ın ardından insan haklarına saygı, serbest ekonomi ve çoğulcu demokratik sistem gibi koşulları sağlayan diğer MDA ülkeleri de zamanla PHARE Programı’na dâhil edilmiştir. 1990 senesinde Bulgaristan; 1991’de Arnavutluk ve Romanya; 1992’de Estonya, Litvanya, Letonya ve Slovenya; 1993’te Çek Cumhuriyeti ve Slovakya; 1996’da Bosna-Hersek ve Makedonya program kapsamına alınmıştır. Dönemin diğer adayları Malta ve Güney Kıbrıs ise bu program kapsamında yardım almamış, kendileri için oluşturulan mali çerçevede destek almışlardır.³³¹ 2000 yılına kadar PHARE Programı kapsamında destek gören Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Makedonya ise 2001 yılı itibarıyla Balkan ülkelerine yönelik oluşturulan CARDS Programı kapsamına alınmıştır.³³²

1994 senesi itibarıyla, PHARE Programı liberal ekonomiye geçişi destekleyen bir araç olmaktan öteye geçerek daha geniş kapsamda ekonomik, siyasi ve demokratik

³²⁹ Kavalalı, s.33.

³³⁰ Erçin, s.13.

³³¹ Karataş, s.49.

³³² Kavalalı, s.34.

reformları destekleyen bir araç olma niteliği kazanmıştır. Aralık 1994 tarihli Essen Zirvesi'nde onaylanan PHARE Programı, katılım öncesi stratejinin ayrılmaz bir parçası olmuştur.³³³

PHARE Programı'nın iki çeşit önceliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki aday ülkelerdeki kurumsal yapının güçlendirilmesidir. Buradaki amaç; aday ülkeleri, ekonomik, sosyal, adli ve idari kapasitelerini iyileştirmeleri için yapı, strateji, insan kaynakları ve yönetim becerilerini geliştirmeleri yönünde desteklemektir. Bu şekilde kamu idareleri ve kurumlarının Birlik içerisinde etkin bir biçimde faaliyet göstermesi amaçlanmaktadır. Kurumsal yapının güçlendirilmesi için sağlanan yardımlar, PHARE bütçesinin %30'unu oluşturmaktadır. Programı'nın ikinci önceliği ise adayların Topluluk müktesebatına uyumunu desteklemektir. Bu kısım PHARE bütçesinin %70'ini oluşturmaktadır. Bu yöndeki destekler, müktesebatın uygulanmasına yönelik altyapı düzenlemelerine veya mevzuat uyumuna ilişkin yardımlar ile ekonomik-sosyal uyuma yönelik yardımlardan oluşmaktadır. Buradaki amaç ise; aday ülkelerin endüstrilerini ve altyapılarını AB standartlarına uygun hale getirmektir.³³⁴

PHARE Programı kapsamında, 1990-2007 yılları arasında aday ülkelere 17,2 milyar EURO'su sözleşmeye bağlı olmak üzere toplam 20 milyar EURO yardım taahhüdünde bulunulmuş ve 15,4 milyar EURO ödeme gerçekleştirilmiştir. Bu dönem içerisinde en çok ödeme alan üç ülke; Polonya (3 milyar 607 milyon EURO), Romanya (2 milyar 344 milyon EURO) ve Bulgaristan (1 milyar 523 milyon EURO) olmuştur.³³⁵

3.4.2. ISPA (Instrument for Structural Policies for Pre-Accession)

21 Haziran 1999 tarihli ve 1267/99/EC sayılı Konsey Tüzüğüne dayanan ISPA, katılım öncesinde MDA ülkelerinin çevre ve ulaştırma altyapısını geliştirmek amacıyla oluşturulmuştur.

ISPA, çalışma sistemi olarak AB içerisindeki Uyum Fonu'na benzerdir. Fon; ulaşım altyapıları, çevre korunması, iletişim sistemleri, su ve atık su altyapıları,

³³³ Karataş, s.50.

³³⁴ Karataş, s.50.

³³⁵ Karataş, s.52-53.

karayolları, demir yolları, hava limanları, su yolları ve limanların yenilenmesi, iyileştirilmesi ve inşası gibi amaçlara yönelik olarak kullanılmaktadır.³³⁶

Çevre konusunda adayların Topluluk mevzuatına uyum göstermesini amaçlayan ISPA, çevrenin korunması ve kalitesinin iyileştirilmesi, insan sağlığının gözetilmesi ve doğal kaynakların verimli kullanılması alanlarına öncelik vermiş; bu kapsamda içme suyu temini, atık suların ve katı atıkların işlenmesi ve hava kirliliği konularının ele alınmasını amaçlamıştır.³³⁷ ISPA'nın ulaştırma konusundaki icraatları ise, Avrupa'nın tamamında kullanımda olan ve uzun mesafeli trafiği sağlayan karayolları, demir yolları, su yolları, havaalanları, limanlar ve Trans-Avrupa ağlarını kıtanın doğusuna doğru yaygınlaştırmayı hedeflemiştir.³³⁸

2000-2006 döneminde, on MDA ülkesi için öngörülen yıllık ISPA bütçesi 1.040 milyon EURO'dur.³³⁹ Ancak, 1 Mayıs 2004 tarihinde sekiz MDA ülkesi AB'ye üye olmaları nedeniyle ISPA'dan çıkarılarak Uyum Fonu kapsamına alınmıştır. Bulgaristan ve Romanya ise 2006'nın sonuna kadar ISPA'dan faydalanmışlardır. Ayrıca, Hırvatistan 2004'te aday statüsü kazanmasından dolayı 2005 ve 2006 yıllarında ISPA kapsamında yardım almıştır.³⁴⁰

ISPA yardımları hibe olarak değil, çeşitli projelerin finansmanına katkıda bulunma şeklinde yapılmıştır.³⁴¹ 2000-2003 döneminde 324 proje için 4.340 milyon EURO taahhüt edilmiş, bunun 1.014 milyon EURO'su aday ülkelere ödenmiştir.³⁴² Bu dönemde ISPA'dan en fazla yardımı Polonya (376 milyon EURO), Romanya (136 milyon EURO) ve Macaristan (114 milyon EURO) almıştır. 2004-2006 döneminde ise ISPA kapsamında bulunan Bulgaristan, Hırvatistan ve Romanya'ya toplam 1.528 milyon EURO kaynak ayrılmıştır. Bu tutarın %67,3'ü Romanya, %28,8'i Bulgaristan ve %3,9'u ise Hırvatistan için belirlenmiştir.³⁴³

³³⁶ Serdar Süngü, "Avrupa Birliği Mali Yardımlarının Topluluğa Yeni Katılmış ve Katılacak Olan Ülkelerle Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, **Sayıştay Dergisi**, No.54, (2004), s.94.

³³⁷ Erçin, s.23.

³³⁸ Karataş, s.58.

³³⁹ Kavalalı, s.35.

³⁴⁰ Karataş, s.60.

³⁴¹ Süngü, s.94.

³⁴² Karataş, s.61.

³⁴³ Karataş, s.62.

3.4.3. SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development)

21 Haziran 1999'da oluşturulan SAPARD, on AB adayı MDA ülkesinin (Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Slovakya, Estonya, Litvanya, Letonya, Romanya, Bulgaristan) tarımsal ve kırsal kalkınmasını ve tarım politikalarının Topluluk müktesebatına uyumunu destekleme amacını taşıyan bir mali yardım programıdır.

2000-2006 döneminde adaylara yardım sağlaması öngörülen SAPARD Programı, MDA ülkelerine yönelik olarak şu alanların iyileştirilmesi ve geliştirilmesine katkı sağlamıştır.³⁴⁴

- Tarım işletmelerine yönelik yatırımlar,
- Tarım ürünleri ticareti,
- Kalite kontrol kuruluşları,
- Tarım üretimi sırasında çevrenin korunması,
- Ekonomik faaliyetler,
- Üretici grupları oluşturulması ve toplu eğitimler,
- Köy ve kırsal alanlar,
- Tarım projeleri,
- Tarım altyapısı,
- Tarım kaynaklarının etkin kullanımı.

2000-2006 döneminde, on MDA ülkesi için öngörülen yıllık SAPARD bütçesi 520 milyon EURO'dur. Ancak, 2004 senesinde sekiz MDA ülkesinin AB'ye aday olmasının ardından program Bulgaristan ve Romanya'yı kapsayacak biçimde devam

³⁴⁴ Erçin, s.23.

etmiştir. Bu sebeple SAPARD bütçesi 2004 yılı için 225.2 milyon EURO olarak revize edilmiştir.³⁴⁵ Her ülkeye ayrılan ödenek, ülkenin sahip olduğu tarım alanı, çiftçi nüfusu ve GSYH'ye göre belirlenmektedir. 2000-2006 yılları arasında en fazla kaynak ayrılan ülkeler Polonya (1.201 milyon EURO) ve Romanya (1.073 milyon EURO) olmuştur.³⁴⁶

³⁴⁵ Kavalalı, s.35.

³⁴⁶ Karataş, s.65.

SONUÇ

Avrupa Birliği Bütünleşme ve genişleme süreci içerisinde, Soğuk Savaş'ın son bulması bir "milat noktası" olarak ele alındığında, bu noktanın öncesi ve sonrasında izlenen bütünleşme-genişleme politikalarının farklı amaçlara yönelik olarak sürdürüldüğü görülebilmektedir. Bu politikalar, Soğuk Savaş döneminde temelde ekonomik kalkınmayı hedefler iken; Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte demokrasi, insan temel hak ve özgürlüklerine saygı ve Avrupa müktesebatına uyum gibi kavramlar dâhilinde şekillenen ve esasen siyasi menfaatleri gözetten bir yapıya bürünmüştür.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından Batı Avrupalı devletleri bir araya getiren ekonomik kalkınmadan sonraki bir diğer önemli unsur kıtadaki "güvenlik" endişesi olmuştur. Bu dönemde baş gösteren Sovyet yayılmacılığı ve komünizm tehdidi, ABD ile Batı Avrupa devletlerini ortak paydada birleştirmiştir. Nitekim ABD, bu tehditlerin bertaraf edilebilmesi için güçlü bir Batı Avrupa'nın varlığını önemli görmüştür. Bu sebeple ABD, Batı Avrupalı devletleri NATO çatısı altına almış ve Marshall Yardımları ile mali olarak desteklemiştir. Bu bağlamda, ABD'nin Avrupalı devletlere ekonomik ve güvenlik alanlarında vermiş olduğu destek göz önünde bulundurulduğunda, ABD'nin Avrupa bütünleşmesine önemli katkılarının olduğu görülmektedir. Bu dönemde sahip olduğu stratejik öneminden dolayı Almanya'nın, ABD dış politikası ve Avrupa bütünleşme politikası içerisinde önemli bir yeri bulunmaktadır. ABD, Sovyetler tehdidine karşı bir tampon bölge olmasından dolayı güçlü bir Almanya'nın coğrafyada varlığını sürdürmesi gerektiğini düşünmüştür. Ancak, Avrupa içerisinde hala potansiyel bir tehlike olarak görülen Almanya'nın güçlenmesi ve silahlanması Avrupalı devletleri için bir endişe unsuru olmaya devam etmiştir. Bu durum, Avrupa bütünleşme politikasının, Almanya'nın bir entegrasyon (AKÇT, EURATOM, AET) içerisinde kontrol altında tutulması suretiyle Alman gücünden yararlanmayı hedefleyen bir şekilde yürütülmesine sebebiyet vermiştir. Soğuk Savaş dönemindeki, AET'nin kuruluşunu izleyen, genişleme dalgalarına bakıldığında; İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın katılımıyla gerçekleşen ilk genişlemede, AB'nin federal yapıda ve gümrük birliği şeklinde bir bütünleşme ortaya koyduğu görülmektedir. 1981-1986 yılları arasında Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın Birliğe dâhil olduğu ikinci genişleme ise ekonomik unsurların geri plana atıldığı ve siyasi unsurların dikkate

alındığı bir süreç olarak, Avrupa'nın demokratikleşmesi adına AB'nin göstermiş olduğu gayreti gözler önüne sermektedir. Bir sonraki genişleme dalgasında ise Soğuk Savaş'ın son bulması ile tarafsızlık politikalarının önem kaybettiği bir ortamda, Finlandiya, İsveç ve Avusturya'nın rotalarını AB'ye çevirdikleri görülmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın son bulması dünya sahnesinde dengelerin yeniden kurulacağı bir ortam yaratmıştır. Sovyetler Birliği ve ABD hegemonyasının söz konusu olduğu iki kutuplu dünya düzeninin sona vermesi ve Sovyetler baskısından kurtulan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik ve siyasi istikrar arayışı, AB genişleme politikaları üzerinde doğrudan bir etki yaratmıştır. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin güvenlik ve istikrar amacıyla rotalarını AB'ye yöneltmeleri ve aynı şekilde AB'nin, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ortaya çıkan jeopolitik boşluğu bu ülkeleri bünyesine katarak değerlendirmek istemesi, AB genişleme politikalarının yeniden şekillenmesini sağlamıştır. Bu dönemde doğu genişlemesine yönelik olarak AB içerisinde çeşitli görüş ayrılıkları ve endişeler baş göstermiştir. Genişleme karşıtları, doğu genişlemesinin AB'yi oldukça heterojen bir yapıya büründüreceğini ve üyelere büyük maliyetler getireceğini ifade etmişlerdir. Genişleme taraftarları ise genişlemeye “hayır” demenin maliyetinin, genişlemenin maliyetinden çok daha büyük olacağını ve kıtada yüzyıllardır var olan “tarihsel bölünmüşlüğü” ortadan kaldırmak için bu genişleme dalgasının büyük bir fırsat olduğunu belirtmişlerdir. Bu dönemde geliştirilen genişleme politikaları, özellikle Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye adapte edilmesi ve AB'nin yeni, büyük bir genişlemeye kurumsal açıdan kendini hazırlaması noktalarında yoğunlaşmıştır. Bu politikaların ilk ve en önemlisi “genişlemenin kurala bağlı bir şekilde” gerçekleştirilmesi olmuştur. Çünkü demokratik açıdan geri ve serbest piyasa gerekliliklerinden yoksun olan MDA ülkelerinin, AB içerisine yer alabilmeleri için yerine getirmeleri gereken şartlar bulunmaktaydı. Aksi takdirde MDA ülkelerinin AB'ye adapta olması ve sağlıklı bir genişlemenin gerçekleşmesi söz konusu olamazdı. Bu nedenle, genişlemenin AB'nin federalist hedeflerine zarar vermemesi, aksine bu genişleme ile birlikte Birliğin daha da güç kazanabilmesi için öncelikle kurumsal reform ve derinleşme adımları izlenmiştir. Maastricht Antlaşması'nın hayata geçirilmesi ile

atılan ilk adımın ardından, Kopenhag Kriterleri'nin oluşturulması ile ikinci adım atılmıştır.

Genişlemenin hukuki temelinin atılmasının ve katılımın kurala bağlanmasının ardından, AB içerisinde genişlemeye hazırlık ve katılım öncesi strateji belirleme süreci başlamıştır. Bu noktada, bir yandan Sovyetler Birliği egemenliğinden kurtulan Doğu Avrupa ülkelerini bünyesinde barındırmak ve diğer yandan bu yeni yapılanmayı kaldıracabilecek güçlü bir Avrupa çatısı oluşturmak AB genişleme politikalarının temelini oluşturmuştur. 1997 senesinde imzalanan Amsterdam Antlaşması ile Maastricht Antlaşması'nın geliştirilmesi ve doğu genişlemesinden sonra da AB işlerliğinin devam etmesi amaçlanmıştır. 2001 senesinde imzalanan Nice Antlaşması da benzer şekilde Amsterdam Antlaşması'nda eksik kalan hususların tamamlanması ile Maastricht hedeflerinin ve AB işleyişinin muhafaza edilmesi amaçlarına hizmet etmiştir. AB bu şekilde kendi iç yapısına yönelik düzenlemeleri hayata geçirirken, aynı zamanda MDA ülkelerinin entegrasyonuna yönelik politikalarını da sürdürmeye devam etmiştir. Katılım Öncesi Strateji olarak adlandırılan bu süreçte AB, MDA ülkelerinin Kopenhag Kriterlerini karşılamaları ve Birlik içerisinde etkin bir şekilde yer alabilmeleri adına çeşitli yol haritaları ve mali-teknik destek programları oluşturmuştur. Özellikle Essen Zirvesi, Lüksemburg Zirvesi ve Helsinki Zirvesi, MDA ülkelerinin AB iç pazarına hazırlanması ve AB müktesebatını benimsemeleri için çeşitli politikaların oluşturulduğu önemli toplantılardır.

Hem Soğuk Savaş hem de Soğuk Savaş sonrası izlenen bütünleşme ve genişleme politikalarının ortak noktası Avrupa'yı daha güçlü kılmaktır. Soğuk Savaş döneminde izlenen politikalar ağırlıklı olarak güç kaybetmiş bir Avrupa'nın iki kutuplu dünya düzeni içerisinde ekonomik ve güvenlik açısından sağlam bir yer tutması için geliştirilmiştir. Soğuk Savaş sonrası izlenen genişleme politikaları ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte demokratikleşme, insan hakları, serbest piyasa ekonomisi gibi kavramların önem kazandığı ve AB'nin artık dünya sahnesinde söz sahibi bir aktör olması için geliştirilmiştir. 2004 senesinde gerçekleşen beşinci genişleme dalgası ile sekizi MDA ülkesi olmak üzere, on yeni ülke AB içerisine dâhil olmuştur. Bu ülkeleri Birlik içerisine adapte etmek üzere izlenen politikalar, kurumsal

işleyiş, hukuki temel ve ekonomik açıdan AB'nin eskisinden daha güçlü bir entegrasyon olmasını sağlamıştır. Ayrıca, yüzyıllardır süregelen Avrupa'daki tarihsel bölünmüşlüğü bir nevi bertaraf edilmiş olması da AB'yi manevi açıdan güçlendiren önemli bir unsurdur.

Söz konusu süreç içerisinde, yeni ülkelerin katılımıyla gerçekleşen her bir genişleme dalgası, AB'nin çeşitli etkilere maruz kalarak tecrübelenmesini, şekillenmesini ve kuvvetlenmesini sağlamıştır. Şüphesizdir ki, geçmişte olduğu gibi gelecekte de Avrupa Birliği'nin dünya üzerindeki rolü belirlenirken, hala günümüze devam etmekte olan “genişleme” veya daha derin bir ifadeyle “evrimleşme” süreci AB'nin sahip olduğu en önemli politik araçlardan biri olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Akçay, B. ve İ. Göçmen. (2014). Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Arıkan, H. ve M. Kar (Ed.). (2005). Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Siyasal, Bölgesel ve Ekonomik Boyutlar, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ateş, Toktamış.(1982). Siyasal Tarih: Orta Çağdan On Dokuzuncu Yüzyılın Sonlarına Dek, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları.
- Avrupa Topluluğu Nedir?, 2. Baskı, Ankara: Nüve Matbaası.
- Bozkurt, Veysel.(2001). Avrupa Birliği ve Türkiye, Bursa: Vipaş Yayınları.
- Bozkurt, Veysel. (1991). Avrupa Birliği, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Cameron, Fraser. (2004). The Future of Europe: Integration and Enlargement, London and New York: Routledge.
- Cesur, Özden. (2014). Avrupa Birliği'nde Derinleşme ve Genişleme Bağlamında Esnek Bütünleşme ve Türkiye - Avrupa Birliği Bütünleşmesi, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Çaşın, M. Hakkı ve U. Özgöker. (2008). Avrupa Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Temelleri, 1. Basım, İstanbul: ARION Yayınevi.
- Dedeoğlu, Beril. (2003). "Avrupa Birliği'nin Oluşum ve İşleyişi", Dünden Bugüne Avrupa Birliği, 1. Baskı, İstanbul: Boyut Kitapları.
- Delmas, Claude. (1967). Avrupa Uygarlığı, Ender Gürol (Çev.), İstanbul: Kitapçılık Tic. Ltd. Şirketi.
- Dinan, Desmond. (2005). Avrupa Birliği Ansiklopedisi 1-2 Cilt, Hale Akay (Çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Dura, C. ve H. Atik. (2007). Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye, 3. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Düzgit, S. Aydın. (2003). "Avrupa Birliği Genişlemesi ve Komşuluk Politikası", Avrupa Birliği'ne Giriş: Tarih, Kurumlar ve Politikalar, Ayhan Kaya ve Diğerleri (drl.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Erçin, Erhan. (2002). Avrupa Birliği Genişleme Süreci ve Türkiye, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.
- Günuğur, Haluk. (1988). Avrupa Ekonomik Toluluğu'nu Kuran Antlaşma: Roma Antlaşması, 2. Baskı, Ankara: Barışcan Yayıncılık.
- Karataş, Halil. (2010). Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardımlar, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı
- Karluk, Rıdvan. (2003). Avrupa Birliği ve Türkiye, 7. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Karluk, Rıdvan. (2014). Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları, 11. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Kavalalı, Murat. (2005). Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci: AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri ile İlişkileri. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Kaya, Ayhan ve Diğerleri. (2013). "*Giriş*", Avrupa Birliği'ne Giriş: Tarih, Kurumlar ve Politikalar, Ayhan Kaya ve Diğerleri (drl.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaymakçı, O. (Ed.). (2005). Avrupa Birliği Üzerine Notlar, Ankara: Nobel Yayınları.
- Keskin, M. Hakan. (2010). Doğru Sanılan Yanlışlarla Avrupa Birliği, 2. Baskı, Ankara: T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği.
- McMahon, Robert J. (2013). Soğuk Savaş, Çev. Sinem Gül (Çev.), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Meray, Seha. Uluslararası Hukuk ve Uluslararası Örgütler, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1977, s.31.
- O'Brennan, John.(2006). The Eastern Enlargement of the European Union, London and New York: Routledge.
- Özdemir, Haluk. (2015). Avrupa Mantığı: Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri, 2. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Özer, Ahmet. (2003) Tanzimat'tan Bugüne Batılılaşma ve Avrupa Birliği, Ankara: Elips Kitap.
- Özgüven, Ali. (1982). Ortak Pazar Tarım Politikası ve Türkiye, Bursa: Bursa Üniversitesi Yayınları, s.11-12.
- Preston, Christopher. (1997.) Enlargement & Integration in the European Union, London and New York: Routledge.

- Sander, Oral. (2003). Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e, 12. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Seyidoğlu, Halil. (2017). Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama, 21. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sjursen, Helene. (2006). Questioning EU Enlargement: Europe in Search of Identity, London and New York: Routledge.
- Soutou, Georges-Henri. (2014). Avrupa Birliği Tarihi: 1815'den Günümüze, Eylem Alp (çev.), 1. Basım, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Soyaltın, Diğdem. (2015). "Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketlerinin Tarihi ve Kuramsal Arka Planı", Cengiz Dinç (Ed.), Avrupa ve Avrupa Birliği içinde (11-34), Ankara: Savaş Yayınevi.
- TCMB. (1995). Avrupa Birliği El Kitabı, 2. Baskı, Ankara: T.C. Merkez Bankası.
- Tezok, Funda. (2002). Bir Türk Diplomatinin Gözüyle Avrupa Bütünleşmesi, 1. Baskı, İstanbul: Büke Yayıncılık.
- Ülger, İ. Kaya. (2003). Avrupa Birliği El Kitabı (Kavramlar – Kurumlar – Kişiler), 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ülger, İ. Kaya. (2005). Avrupa Birliği'nin ABC'si, 3.Baskı, Ankara: Sinemis Yayınları.

SÜRELİ YAYINLAR

- Açıkmeye, S. Akgül. "Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi", Uluslararası İlişkiler, Cilt.1, Sayı.1 (2004).
- Aka, H. Burç. "Avrupa Bütünleşmesinin Varoluş Krizleri Üzerine Reel Politik Bir Deneme", Sosyal Bilimler Metinleri, No.1, (2015).
- Akşemsettinoglu, Gökhan. "Avrupa Bütünleşme Projesinin ve Genişleme Sürecinin Değişen Dinamikleri", Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt.10, No.1, (2011).
- Alganer, Y. ve M. Özlem Çetin, "Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri", Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt.23, Sayı.2, (2007), s.287.
- Arslan, Rıza. "Avrupa Birliği Savunma Politikası: Dünya Sahnesine Geri Dönüş mü?", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt.7, Sayı.1, (2005).

- Aslantürk, O. ve E. Firidin, “Avrupa Birliği Tarihi”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı.1, (2011).
- Aytuğ, H. Kutay. “Bütünleşme Kuramlarının Avrupa Birliği Genişlemesine Bakışı”, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt:15, Sayı:1, (2008).
- Bilgili, Emine. “Avrupa Topluluğu Üyeleri ve Türkiye'nin Avrupa Para Birliği İçin Öngörülen Kriterler Açısından Değerlendirilmesi”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı.13, (1998).
- Canveren, Ö. ve Ç. Öztürk, “Avrupa Birliği Genişleme Politikalarında Meşrulaştırma: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Batı Balkanların Karşılaştırmalı Analizi”, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt.5, Sayı.1, (2018).
- Çınar, M. Uğur. “Rousseau ve Kant ile Avrupa’da Kalıcı Barışa ve Avrupa Birliği’ne Dair”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt.16, No.1, (2017).
- Devlet Planlama Teşkilatı, “Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Antlaşmalar”, Avrupa Topluluklarına İlişkin Temel Belgeler, Cilt.1, (1993).
- Dinç, Cengiz. “Avrupa Birliği'nin Beşinci Genişlemesi: Ana temalar ve Faktörler”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt.6, Sayı.2, (2011).
- Efe, Haydar. “AB'nin “Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası” Oluşturma Çabaları”, AİBÜ-İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt.3, Sayı.2, (2007).
- Efe, Haydar. “Avrupa Birliği'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt.7, Sayı.1, (2008).
- Efe, Haydar. “Soğuk Savaş Döneminde Avrupa’da Ortak Dış Politika Oluşturma Çabaları”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt.9, Sayı.1, (2010).
- Ercan, Murat. “Avrupa Birliği'nin Genişleme Politikası Yeni Dinamizm Batı Balkanlar”, Anadolu Strateji Dergisi, Cilt.1, Sayı.1, (2019).
- Erhan, Çağrı. "Avrupa'nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt.51, Sayı.1, (1996).
- Gürkaynak, Muharrem. “Avrupa Birliği'nin Ulusçuluk ve Bütünleşme Paradoksu”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı.24, (2011).
- Karadeli, Cem. “Soğuk Savaş’ın İlk Aşamasında Doğu Avrupa: Sosyalizm ve Başkaldırı”, Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, Cilt.4, Sayı.1, (2020).

- Karluk, R. ve Ö. Tonus. “Avrupa Para Birliği, Euro ve Geleceği”, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt.14, Sayı.1, (1998).
- Keyder, N. Oğul. “ECU Kullanılışı, Geleceği ve Türkiye için Anlamı”, Avrupa Para Sistemi, İstanbul: TÜSİAD (1988).
- Kıraç, S. ve B. İlhan. “Avrupa Birliği Oluşum Süreci ve Ortak Politikalar”, Milli Eğitim Dergisi, Cilt.40, Sayı.188, (2010).
- Kıhtır, Arzu. “Avrupa Birliği’nin Genişleme Süreci”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı.19, (2012).
- Mansfield, Andrew. “Emeric Cruce’s Nouveau Cynee (1623) Universal Peace and Free Trade”, Journal of Interdisciplinary History of Ideas, Volume.2, Issue.4, (2013).
- Mayhew, Alan. “Enlargement of the European Union: An Analysis of the Negotiations for Countries of the Western Balkans”, OECD, Sigma Paper No.37, (2007).
- Mor, Hasan. “Avrupa (Birliği) Bütünleşme Süreci ve Sorunları”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt.14, Sayı.1, (2010).
- Satıcı, Murat. “Guiseppe Mazzini’nin Politika Teorisinde Demokrasi, Ulus ve Kozmopolitizm”, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı.27, (2019).
- Süngü, Serdar. “Avrupa Birliği Mali Yardımlarının Topluluğa Yeni Katılmış ve Katılacak Olan Ülkelerle Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, Sayıştay Dergisi, No.54, (2004).
- Tepeli, Ersin. ve A. H. Aydın. “Avrupa Birliği ve Türkiye- Avrupa Birliği İlişkilerinin Gelişme Trendi”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt.5, Sayı.1, (2015).
- Tsoukalis, Loukas. “The JCMS Lecture: Managing Diversity and Change in the European Union”, JCMS, Vol. 44, No.1, (2006).
- Türel, Oktar. “Avrupa Birliği’nde Ekonomik ve Parasal Birlik Süreci: Geçmiş ve Gelecek”, ODTÜ Gelişme Dergisi, (2013).
- Vardan, Ö. Cihad. İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi, Sayı.191, (2014).

İNTERNET KAYNAKLARI VE DİĞER YAYINLAR

- Avrupa Konseyi Statüsü, Resmi Gazete, 17 Aralık 1949, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/05/06/avrupa%20konseyi%20statusu.pdf>, (15 Ağustos 2021).
- Conclusions from the Copenhagen European Council: Excerpt on the EU Accession Criteria (21-22 June 1993), 2012, https://www.cvce.eu/en/obj/conclusions_from_the_copenhagen_european_council_excerpt_on_the_eu_accession_criteria_21_22_june_1993-en-24104be4-664b-41b8-8e16-756c57868498.html, (14.02.2022).
- Conclusions of the Brussels European Council (15 and 16 June 2006), 2013, https://www.cvce.eu/en/obj/conclusions_of_the_brussels_european_council_15_and_16_june_2006-en-a9c3ae4a-5b2c-4bb9-a59e-34252456e799.html, (23.01.2011).
- Davignon Report (Luxembourg, 27 October 1970), 2013, https://www.cvce.eu/en/obj/rapport_davignon_luxembourg_27_octobre_1970-fr-4176efc3-c734-41e5-bb90-d34c4d17bbb5.html, (16.11.2021).
- Déclaration du Conseil européen informel (Athènes, 16 avril 2003), 2012, https://www.cvce.eu/en/obj/declaration_du_conseil_europeen_informel_athenes_16_avril_2003-fr-b148dd2a-668a-4e84-8b89-859a520d9e42.html, (21.01.2022).
- Final Communique of the Hague Summit (2 December 1969), 2017, https://www.cvce.eu/en/obj/final_communique_of_the_hague_summit_2_december_1969-en-33078789-8030-49c8-b4e0-15d053834507.html, (16.11.2021).
- Final Communiqué of the Paris Summit (9 and 10 December 1974), 2012, <https://www.cvce.eu/en/obj/finalcommuniquedtheparissummit9and10december1974-en-2acd8532-b271-49ed-bf63-bd8131180d6b.html>, (7.11.2021).
- Fondation Robert Schuman, “Declaration of 9th May 1950 delivered by Robert Schuman”, European Issue No.204, 10th May 2011, <https://www.robert-schuman.eu/en/doc/questions-d-europe/qe-204-en.pdf> .(21 Ağustos 2021).
- House of Lords European Union Committee, The Further Enlargement of the EU: Threat or Opportunity?: Report with Evidence, London, 23 November 2006.
- İktisadi Kalkınma Vakfı, AB Genişlemesi, <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=281>, (22 Ocak 2021).

- Kopenhag Katılım Kriterleri: Avrupa'yı Değiştiren 20 Yıl, 2013, <https://www.avrupa.info.tr/tr/news/kopenhag-katilim-kriterleri-avrupayi-degistiren-20-yil-4920> , (22.02.2022)
- Report on European Political Cooperation (London, 13 October 1981), 2013, https://www.cvce.eu/obj/rapport_sur_la_cooperation_politique_europeenne_londres_13_octobre_1981-fr-869a63a6-4c28-4e42-8c41-efd2415cd7dc.html, (22.11.2012).
- Second Report on European Political Cooperation in Foreign Policy Matters (Copenhagen, 23 July 1973), 2013, <https://www.cvce.eu/en/obj/secondreportoneuropeanpoliticalcooperationinforeignpolicymatterscopenhagen23july1973-en-8b935ae1-0a38-42d4-a97e-088c63d54b6f.html>, (17.11.2021).
- The Brussels Treaty, Treaty of Economic, Social and Cultural Collaboration and Collective Self Defence, (2009), https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17072.htm?selectedLocale=en, (02.06.2021).
- The History Guide: Lectures on Twentieth Century Europe, Winston Churchill's Iron Curtain Speech, 2014, <http://www.historyguide.org/europe/churchill.html>, (20 Mart 2021).
- The Tindemans Report, 2016. https://www.cvce.eu/en/obj/the_tindemans_report-en-03f0d181-4838-4a86-a1b5-f143bb34cbd0.html, (20.11.2021).
- Wim Kok, "Enlarging the European Union: Achievements and Challenges", Report of Wim Kok to the European Commission, European University Institute, 26 March 2003.